

Міністерство внутрішніх справ України
ДНПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

І. А. Єремєєва

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Підручник

Дніпро
2023

УДК 327:341.238/7

Є 70

*Ухвалено до друку
Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 20.06.2023)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор політичних наук, професор **А. А. Шуліка** – заступник декана з навчальної роботи факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

доктор історичних наук, професор **В. О. Василенко** – професор кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка»;

кандидат економічних наук, доцент **В. А. Шаповал** – доцент кафедри прикладної економіки, підприємництва та публічного управління НТУ «Дніпровська політехніка».

Єремєєва І. А.

Є 70 Теорія міжнародних відносин : підруч. / І. А. Єремєєва.
Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 140 с.

ISBN 978-617-8035-74-7

У підручнику викладено основні положення та підходи провідних дослідницьких шкіл теорії міжнародних відносин, поняття міжнародного порядку, системи та суб'єктів міжнародних відносин, зміст і форми міжнародних процесів.

Підручник розроблений згідно з вимогами до рівня знань теорії та практики міжнародних відносин і компетентностей, встановленими до спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Підручник розрахований для студентів цієї спеціальності та усіх, хто цікавиться проблемами світової політики та міжнародних відносин.

ISBN 978-617-8035-74-7

© Єремєєва, 2023

© ДДУВС, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	6
1.1. Теорія міжнародних відносин як наука	6
1.2. Поняття міжнародних відносин	8
1.3. Структура та форми міжнародних відносин	9
1.4. Класифікація методів теорії міжнародних відносин	11
Розділ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	17
2.1. Особливості становлення теорій міжнародних відносин у період античності, середньовіччя, Відродження	17
2.2. Становлення теорій міжнародних відносин у період Нового часу	21
2.3. Особливості теорій реалізму та неореалізму ХХ–ХХІ ст.	24
2.4. Особливості неолібералізму у міжнародних відносинах.....	27
2.5. Теорії географічного детермінізму та геополітика.....	29
Розділ 3. МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК ТА МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ...	40
3.1. Поняття міжнародного порядку	40
3.2. Поняття міжнародної системи	44
3.3. Класифікація міжнародних систем	48
3.4. Типи міжнародних систем у класифікації Каплана	50
Розділ 4. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	63
4.1. Термінологічні особливості суб'єкта та актора міжнародних відносин	63
4.2. Класифікація суб'єктів міжнародних відносин	64
4.3. Особливості взаємодії міжнародних акторів у світовій політиці	66
Розділ 5. ДЕРЖАВА ЯК АКТОР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	70
5.1. Статус держави в системі міжнародних відносин	70
5.2. Форми зовнішньополітичної діяльності держав	73
5.3. Принцип національного суверенітету у системі міжнародних відносин	75
5.4. Поняття національного інтересу та сили держави	77

Розділ 6. НЕДЕРЖАВНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	87
6.1. Поняття та класифікація недержавних акторів міжнародних відносин	87
6.2. Міжнародні організації як актори міжнародних відносин	90
6.3. ТНК у системі міжнародних відносин	95
6.4. Субнаціональні актори міжнародних відносин	99
6.5. Тероризм як актор міжнародних відносин	100
Розділ 7. ЗМІСТ І ФОРМИ МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСІВ	113
7.1. Поняття міжнародного співробітництва.....	113
7.2. Глобалізація в міжнародних відносинах.....	115
7.3. Поняття міжнародного конфлікту.....	117
7.4. Структура та фази розвитку міжнародного конфлікту.....	121
СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ	131
БІБЛІОГРАФІЯ	135

ПЕРЕДМОВА

В умовах посилення глобалізаційних процесів, з одного боку, та поглиблення регіональних проблем – з іншого зростає значення досліджень міжнародних відносин. Теорія міжнародних відносин є важливою нормативною навчальною дисципліною у закладах вищої освіти, де здійснюється підготовка бакалаврів за напрямом «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Метою цієї дисципліни є оволодіння майбутніми фахівцями-міжнародниками об'єктивними знаннями про міжнародні відносини і практичне застосування цих знань при розробці та здійсненні зовнішньої й міжнародної політики. У процесі вивчення теорії міжнародних відносин студенти отримують розуміння природи міжнародних відносин та регіонального розвитку, еволюції, стану теоретичних досліджень міжнародних відносин та світової політики, а також природи та джерел політики держав на міжнародній арені і діяльності інших учасників міжнародних відносин. Таким чином, не викликає сумніву те, що набуття навичок аналізу міжнародних процесів на основі базових знань із теорії міжнародних відносин є необхідною умовою фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Структура підручника відповідає змісту робочої навчальної програми з дисципліни «Теорія міжнародних відносин» та складається із семи розділів, що розкривають такі аспекти: поняття наукової методології вивчення теорії міжнародних відносин; основні положення та підходи провідних дослідницьких шкіл теорії міжнародних відносин у процесі їх становлення, розвитку та сучасного стану; поняття міжнародного порядку та системи, їхні ключові характеристики, передумови формування єдиної системи міжнародних відносин, характеристика структурних особливостей її різних типів; суб'єкти міжнародних відносин, зміст і форми міжнародних процесів, особливості регулювання міжнародних відносин.

У підручнику висвітлюються параметри, що мають прикладне значення для аналізу міжнародних відносин фахівцями-міжнародниками. Автор акцентує увагу читача на їхніх спільних та відмінних методологічних позиціях та формуванні концептуально нових підходів до міжнародних характеристик. Таке поєднання ранніх та сучасних концептуальних підходів надає студентам змогу зрозуміти пріоритети у складанні аналітичних документів, усвідомити особливості методології досліджень міжнародної проблематики.

РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- 1.1. Теорія міжнародних відносин як наука
- 1.2. Поняття міжнародних відносин
- 1.3. Структура та форми міжнародних відносин
- 1.4. Класифікація методів теорії міжнародних відносин

Ключові поняття: міжнародні відносини, світова політика, зовнішня політика, теорія міжнародних відносин, міжнародна система, актори міжнародних відносин, біполярність, мультиполярність, примуси міжнародних систем, міжнародні економічні відносини, міжнародні політичні відносини.

1.1. Теорія міжнародних відносин як наука

Теорія міжнародних відносин є комплексною наукою, що досліджує соціально-політичну сферу, в якій відбувається реалізація різноманітних форм діяльності між учасниками самостійних спільнот, що відділені між собою державними кордонами.

За визначенням Р. Арона, теорія міжнародних відносин вивчає суть, особливості та рушійні сили міжнародних відносин, констатує їхній стан і формулює твердження про їхні першопричини. Таким чином, теорія міжнародних відносин здійснює науковий пошук закономірностей, що обумовлюють характер міжнародних відносин на різних етапах цивілізаційного розвитку.

До *закономірностей теорії міжнародних відносин* відносять такі:

- ключовим актором міжнародних відносин є держава, що використовує належні їй засоби: дипломатію, воєнний тиск – та вступає в міжнародну конкуренцію як із державними, так і недержавними суб'єктами;
- рушійною силою міжнародних процесів виступає національний інтерес; таким чином, міжнародні відносини є сферою зіткнення національних інтересів держав із метою вирішення проблеми безпеки;
- внутрішня та зовнішня політика держав є взаємопов'язаними процесами;

- міжнародні відносини є силовою взаємодією держав; баланс сил традиційно утримують найсильніші держави;
- баланс сил набуває різноманітних форм: біполярної, мультиполярної, однополярної та ін.;
- міжнародні відносини мають циклічний характер, що визначається зміною стану війни та миру;
- у міжнародних відносинах наявними є діалектично протилежні процеси – глобалізації, що виражається у зростанні взаємозалежності сучасного світу, та фрагментації, що має тенденцію до урізноманітнення форм розколу у міжнародних відносинах.

Об'єкт теорії міжнародних відносин становить середовище міжнародних відносин у його різноманітних проявах та формах. Специфічними рисами об'єкта теорії міжнародних відносин є:

- елементи анархізму – актори приймають рішення, що засновані на власних інтересах, уявленнях та ресурсах;
- вплив на міжнародні процеси норм міжнародного права;
- участь державних та недержавних акторів;
- взаємозалежність міжнародних акторів та глобалізація, що спричиняє розмивання принципу національного суверенітету.

Предмет теорії міжнародних відносин являє собою вивчення закономірностей, зв'язків та особливостей взаємодії між учасниками міжнародних відносин.

Функції теорії міжнародних відносин:

- систематизація емпіричного матеріалу з міжнародних відносин;
- розробка понять та категорій, що використовуються для аналізу міжнародних відносин;
- виявлення постійних причинно-наслідкових зв'язків багатоманітності міжнародних відносин;
- розкриття особливостей зв'язків між акторами міжнародних відносин;
- прогнозування еволюції міжнародних відносин;
- моделювання міжнародних відносин та попередження загроз.

1.2. Поняття міжнародних відносин

Міжнародні відносини є сукупністю різноманітних зв'язків та взаємовідносин між державами, недержавними акторами на світовій арені. Основу міжнародних відносин становить світова політика, що є сукупністю зовнішньополітичної діяльності держав, міжнародних організацій, партій та політичних рухів, окремих лідерів тощо.

Поняття «міжнародні відносини» та «зовнішня політика» не є тотожними. Зовнішня політика держави являє собою продовження її внутрішньої політики, що поширюється на інші держави за допомогою спеціальних методів та засобів. Зовнішня політика, як і внутрішня, пов'язана з політичним устроєм та режимом держави.

Специфікою міжнародних відносин є відсутність єдиного легітимного центру примусу, єдиного джерела влади, що мав би авторитет для усіх учасників. Якщо у сфері внутрішньої політики держави спираються на закони та норми, то у зовнішній – на власні інтереси. Політичним регулятором системи міжнародних відносин виступає баланс сил між державами або блоками держав. Держави під час досягнення власних цілей можуть однобічно трактувати норми міжнародного права та навіть порушувати їх.

Форми міждержавних відносин:

- союзні відносини – держави є партнерами, активно співробітничать у різних сферах та укладають договори;
- нейтральні відносини – між державами існують ділові контакти, але вони не переростають у союзницькі;
- конфліктні відносини – держави мають взаємні претензії та застосовують активні дії для їх задоволення.

Принципи сучасних міжнародних відносин (Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі):

- суверенна рівність держав;
- недоторканність встановлених кордонів;
- незастосування сили або погрози силою в міжнародних відносинах;
- територіальна цілісність держави;
- мирне урегулювання спорів;
- невтручання у внутрішні справи з боку інших держав;
- повага до основних прав та свобод людини;
- співробітництво між державами та дотримання ними

зобов'язань.

Основним суб'єктом міжнародних відносин є суверенна держава. Держава виступає системоутворюючим елементом міжнародних відносин, а міждержавні зв'язки – структуроутворюючим. Крім держав, суб'єктами міжнародних відносин виступають недержавні актори: міжнародні організації, політичні рухи, окремі особи, терористичні організації та ін. У сучасних міжнародних відносинах існує тенденція посилення інтеграції міжнародних акторів.

1.3. Структура та форми міжнародних відносин

Зважаючи на різноманітність зв'язків, що виникають між акторами міжнародних відносин, актуальним є питання *класифікації міжнародних відносин*. У сучасній теорії міжнародних відносин існують різноманітні класифікаційні критерії міжнародних відносин, що надає можливість охопити всю багатоманітність типів, видів, рівнів та станів міжнародних відносин.

Види міжнародних відносин:

1. За *сферами* суспільного життя:

- політико-правові – мають універсальний характер та засновуються на загально визнаних принципах, існують у таких формах: правові, дипломатичні, організаційні;
- економічні – визначаються рівнем розвитку виробництва та продуктивних сил держав, різними моделями економіки, наявністю ресурсів. До основних форм економічних міжнародних відносин належать фінансові, торгівельні, кооперативні та ін.;
- воєнно-стратегічні – прямо та опосередковано пов'язані зі створенням, нарощуванням та перерозподілом воєнного потенціалу, існують у формах блоків, союзів;
- культурні – розвиваються під впливом інтернаціоналізації суспільного життя, взаємопроникнення культур, розвитку освіти; велику роль відіграють неурядові організації;
- ідеологічні – їхня інтенсивність залежить від зміни ролі ідеології в суспільстві; у сучасному світі поширені такі форми: угоди, декларації, психологічні війни та ін.;

2. За *учасниками*:

- міждержавні відносини;
- відносини між недержавними акторами;

3. За *характером відносин* (правовим регулюванням):

- міждержавні;
- міждержавні недержавного характеру;
- внутрішньодержавні, що включені до сфери міжнародно-правового регулювання (міжнародне приватне право).

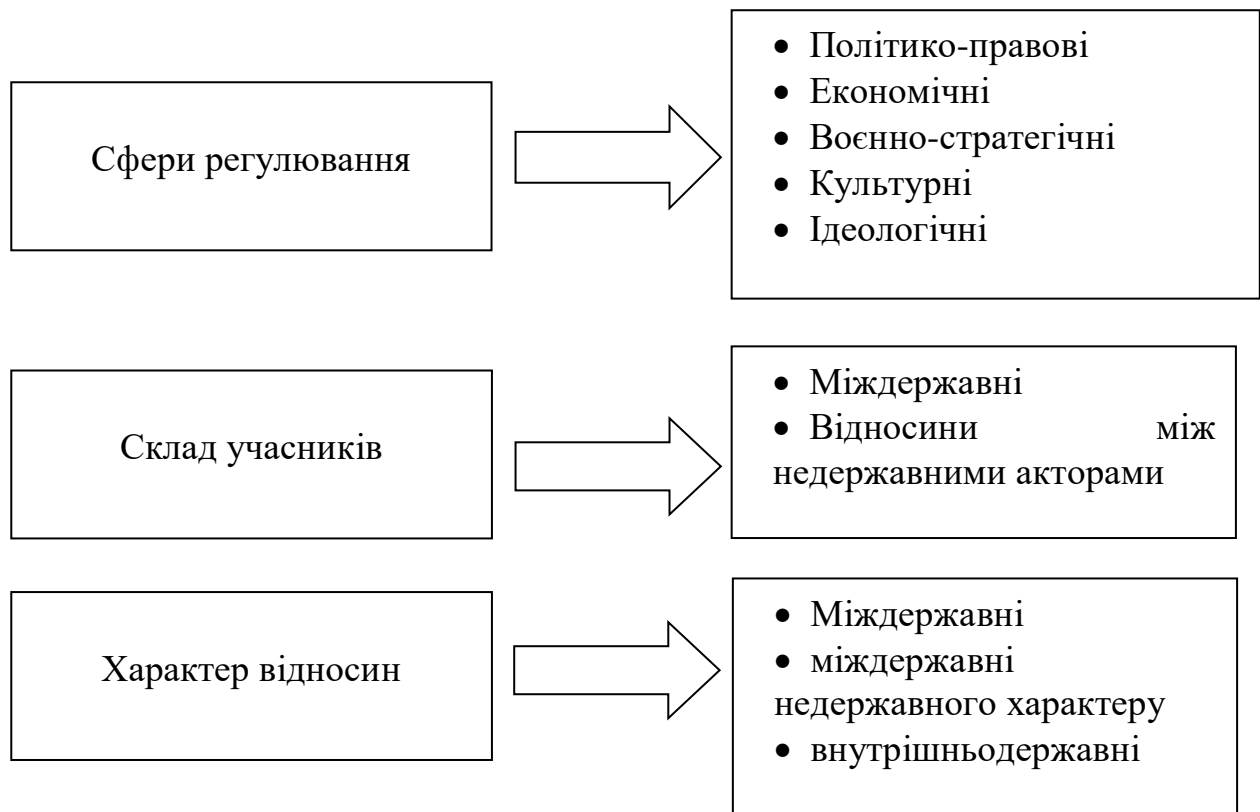

Рис. 1.1. Класифікація міжнародних відносин

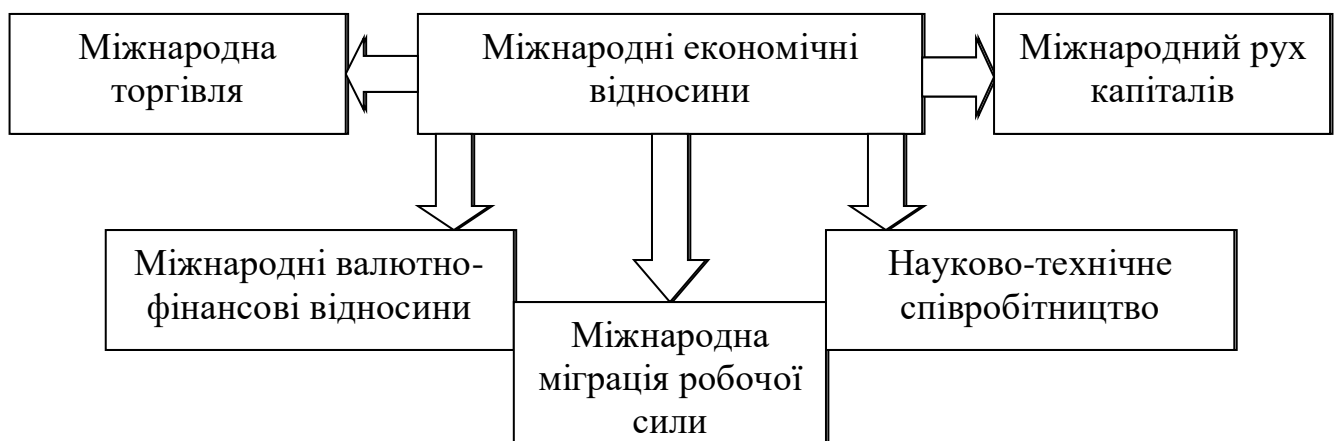

Рис. 1.2. Форми міжнародних економічних відносин.

Стан міжнародних відносин оцінюється з точки зору їхньої напруженості:

- стабільний-нестабільний;
- довіра-ворожнеча;
- співробітництво-конфлікт.

Рівні міжнародних відносин визначаються на підставі багатьох критеріїв. Найпоширенішими в теорії міжнародних відносин є такі:

1. Вертикальний рівень (масштаб відносин):

- глобальні міжнародні відносини – відносини між системами держав, окремими державами, що є відображенням світового політичного процесу в цілому;
- регіональні міжнародні відносини (наприклад, європейський, азіатський);
- субрегіональні міжнародні відносини (наприклад, країни Чорноморського регіону).

2. Горизонтальний рівень (груповий критерій):

- групові, коаліційні міжнародні відносини – реалізуються через взаємовідносини груп держав, міжнародних організацій, коаліцій;
- двосторонні відносини – найпоширеніша форма відносин між державами та організаціями.

1.4. Класифікація методів теорії міжнародних відносин

Для вивчення процесів у міжнародних відносинах застосовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

- історичний;
- формаційний;
- порівняльний;
- картографічний;
- соціологічний;
- метод індукції та дедукції;
- аналізу ситуацій;
- кількісні, статистичний;
- методи моделювання та прогнозування.

Методи аналізу ситуації передбачають використання суми методів та процедур міждисциплінарного характеру, що застосовуються для накопичення та первинної систематизації емпіричного матеріалу.

Кількісні методи охоплюють набір статистичних та

математичних методів, що використовуються для аналізу різноманітних даних, що характеризують процеси міжнародних відносин. Кількісний аналіз міжнародних відносин завжди має об'єктивний та системний характер.

Метод моделювання міжнародних відносин полягає в побудові штучних, ідеальних, уявних об'єктів, ситуацій, що являють собою системи, елементи яких відповідають елементам та відносинам реальних процесів у міжнародних відносинах. Основні етапи моделювання:

- аналіз досліджуваної системи, формулювання гіпотез, можлива розробка попередніх сценаріїв;
- аналіз гіпотез;
- відбір і формалізація інформації;
- дослідження створеної моделі;
- розробка альтернативних сценаріїв, зміни параметрів створеної моделі;
- тлумачення результатів моделювання.

Прогностичні методи використовуються для наукового вивчення перспектив розвитку будь-якого міжнародного явища, переважно з використанням кількісних оцінок. У міжнародних відносинах переважають такі прогностичні методи:

- методи експертної оцінки;
- метод побудови сценаріїв.

Серед методів експертної оцінки виділяють **дельфійський метод**, котрий полягає в узагальненні різноманітних експертних позицій щодо майбутнього розвитку міжнародних відносин. Думки експертів акумулюються спеціально створеною експертною групою, що аналізує причини відмінності та узагальнює збіги думок експертів. На основі подібних експертних оцінок складаються прогнози розвитку міжнародних відносин, формулюються рекомендації щодо політичної поведінки міжнародних акторів.

Метод побудови сценаріїв пов'язаний із висуненням гіпотез щодо розвитку окремих напрямів міжнародних відносин. Гіпотези засновані на попередньому аналізі чинників, що впливають на міжнародні комунікації, та являють собою обґрунтовані пропозиції – сценарії розвитку міжнародних відносин, що ранжуються за ступенем імовірності їх реалізації (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Схема методу побудови сценаріїв міжнародних відносин

Довгострокові та середньострокові міжнародні прогнози мають засновуватися на аналізі таких постійних та перемінних чинників:

- актори міжнародних відносин та показники, що визначають темпи, характер та масштаб їхнього розвитку;
- основні світові та регіональні тенденції, що впливають на формування міжнародних відносин.

Прогностичні моделі, що створюються за цими показниками, є результатом синтезу наведених чинників та тенденцій, що розглядаються у взаємозв'язку.

Запитання для самоперевірки

1. Наведіть визначення теорії міжнародних відносин Р. Арона.
2. Перелічіть ключові закономірності теорії міжнародних відносин.
3. Наведіть форми балансу сил у міжнародних відносинах.
4. Розкрийте специфічні риси об'єкта теорії міжнародних відносин.
5. Проаналізуйте функції теорії міжнародних відносин.
6. Розкрийте особливості загальнонаукових методів, що

використовуються в теорії міжнародних відносин.

7. Які можливості надає метод моделювання міжнародних відносин?

8. Перелічіть прогностичні методи теорії міжнародних відносин.

9. Дайте оцінку дельфійському методу теорії міжнародних відносин.

10. Проаналізуйте схему методу побудови сценаріїв міжнародних відносин.

11. Наведіть постійні та перемінні чинники довгострокових і середньострокових міжнародних прогнозів.

12. Що є політичним регулятором системи міжнародних відносин?

13. Перелічіть форми міждержавних відносин.

14. Розкрийте сутність принципів міжнародних відносин.

15. Проаналізуйте види міжнародних відносин за різноманітними критеріями.

16. Укажіть специфіку вертикального рівня міжнародних відносин.

17. Назвіть складові горизонтального рівня міжнародних відносин.

Практичні завдання

1. Розробіть схеми основних методів вивчення міжнародних відносин.

2. Спираючись на теоретичний матеріал, відобразіть модель структури міжнародних відносин.

3. Використовуючи прогностичні методи, визначте основні тенденції розвитку міжнародної політичної ситуації:

а) навколо Сирії;

б) навколо Іраку;

в) на Близькому Сході;

г) навколо Індії та Пакистану.

Тестові завдання

1. Порівняльний метод наукового дослідження:

а) дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності;

б) це зіставлення одного з іншим із метою виявлення їх

співвідношення;

в) являє собою цілеспрямоване вивчення предметів, що спирається переважно на дані органів почуттів;

г) це активне і цілеспрямоване втручання у перебіг досліджуваного процесу, відповідна зміна об'єкта або його відтворення у спеціально створених і контрольованих умовах.

2. Метод моделювання:

а) це засіб вивчення об'єкта дослідження шляхом створення формально тотожного йому образу, що відображає певні його властивості;

б) дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності;

в) являє собою цілеспрямоване вивчення предметів, що спирається в основному на дані органів почуттів;

г) це зіставлення одного з іншим із метою виявлення їх співвідношення.

3. Визначальна риса документа як джерела міжнародних відносин:

а) міститься на будь-якому матеріальному носії;

б) необов'язково зафіксований на матеріальному носії;

в) відбиває достовірну одиничну подію або явище;

г) усе перераховане вище.

4. Оберіть сутнісну характеристику поняття «міжнародні відносини»:

а) діяльність держави на міжнародній арені;

б) міждержавна політика на світовій арені взагалі;

в) розв'язання глобальних проблем сучасного світу;

г) усе перераховане вище.

5. Регіональні міжнародні відносини – це:

а) відносини між системами держав, що відображають світовий політичний процес у цілому;

б) відносини між державами певного політичного регіону;

в) відносини між державами і організаціями;

г) двосторонні міжнародні відносини.

6. Глобальні міжнародні відносини – це:

- а) відносини між системами держав, що відображають світовий політичний процес у цілому;
- б) відносини між державами певного політичного регіону;
- в) відносини між державами і організаціями;
- г) двосторонні міжнародні відносини.

7. *Оберіть сутнісну характеристику поняття «зовнішня політика»:*

- а) діяльність держави на міжнародній арені;
- б) міждержавна політика на світовій арені взагалі;
- в) розв'язання глобальних проблем сучасного світу;
- г) усе перераховане вище.

8. *Оберіть сутнісну характеристику поняття «міжнародні відносини»:*

- а) діяльність держави на міжнародній арені;
- б) міждержавна політика на світовій арені взагалі;
- в) розв'язання глобальних проблем сучасного світу;
- г) усе перераховане вище.

9. *Відносини між державами у східноєвропейському регіоні належать до:*

- а) глобальних міжнародних відносин;
- б) локальних міжнародних відносин;
- в) регіональних міжнародних відносин;
- г) неформальних міжнародних відносин.

РОЗДІЛ 2 СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1. Особливості становлення теорій міжнародних відносин у період античності, середньовіччя, Відродження

2.2. Становлення теорій міжнародних відносин у період Нового часу

2.3. Особливості теорій реалізму та неореалізму ХХ–ХХІ ст.

2.4. Особливості неолібералізму у міжнародних відносинах

2.5. Теорії географічного детермінізму та геополітика

Ключові поняття: реалізм, неореалізм, ідеалізм, лібералізм, неолібералізм, геополітика, біхевіоризм, географічний детермінізм, цивілізаційні теорії, факторні теорії, раціоналізм.

2.1. Особливості становлення теорій міжнародних відносин у період античності, середньовіччя, Відродження

Теорія міжнародних відносин як окрема наукова галузь виникла у 1919 р., коли в Уельському університеті була створена кафедра історії та теорії міжнародних відносин. Але погляди та концепції, що розкривають природу міжнародних відносин, беруть свій початок із періоду виникнення перших цивілізацій. Розкриваючи це питання, доцільно зупинитися окремо на трактуванні проблем міжнародних відносин у період античності та середньовіччя.

Головною проблемою міжнародних відносин, що цікавила мислителів **античності**, були питання війни та миру, котрі розглядалися з позицій політичного реалізму та ідеалізму. Основи реалістичного підходу до міжнародних відносин закладені **Фукідідом** у V ст. до н.е. у класичній праці з теорії війн та міжнародних відносин «Пелопоннеські війни». Фукідід розглядає збройні конфлікти як природний стан відносин між державами, головною метою яких є збільшення могутності на світовій арені.

Ідеалістичні погляди на систему міжнародних відносин починають формуватися у IV ст. до н.е. Їх виникнення пов'язане з ідеєю

«космополісу» – необхідності керуватися законами розуму та рівності громадян. У I ст. до н.е. **Цицерон** поєднав ідею «космополісу» з римським правом та сформулював концепцію «права народів» – природне (міжнародне) право повинно мати вищий за внутрішнє право статус. Але практичної реалізації указаний принцип не мав, тому що на «варварський світ» правові норми Римської імперії не розповсюджувалися.

У період **середньовіччя** трактування міжнародних відносин було тісно пов'язане з ідеями та практикою християнства. Християнська доктрина базувалася на ідеї універсальності життєвого шляху усіх смертних перед єдиною та найвищою силою – Богом. Таким чином, був здійснений перехід від затвердження принципу сили до становлення системи суспільних відносин і міжнародних відносин на основі ідеалістичної концепції.

Середньовічні теологи **Аврелій Августин¹** та **Тома Аквінський²** розробили доктрину **справедливої війни**. Відповідно до вчення Августина війна є справедливою, якщо спрямована на «несправедливі» дії іншої сторони, при цьому військові дії відбуваються з «божественної санкції». Таким чином, справедлива війна, за Аврелієм Августином, є священною і заснованою на релігійній місії.

Тома Аквінський розвинув ідею Аврелія Августина і сформулював **критерії справедливої війни**:

- повноваження правителя, за наказом якого ведеться війна;
- справедлива причина (*justa causa*);
- справедливий намір (*recta in-tentio*).

Розкриваючи поняття справедливої війни, Тома Аквінський зауважував на праві пропорційного використання воєнної сили, як для захисту третіх осіб, так і для самозахисту. За допомогою концепції справедливої війни католицька церква та середньовічні європейські

1

Аврелій Августин

2

Тома Аквінський

правителі обґрунтовували свою зовнішню політику.

В епоху європейського **Відродження** формуються систематизовані уявлення про міжнародні відносини. Погляди мислителів цієї епохи формуються в традиціях реалізму та ідеалізму.

Найавторитетнішим представником реалізму цього періоду є **Нікколо Макіавеллі**³, який у своїх працях «Державець», «Роздуми про першу декаду Тіта Лівія», «Історія Флоренції» відстоював ідею державного інтересу як головного політичного принципу. Макіавеллі вважав, що правителі керуються у своїй діяльності не нормами моральності, а міркуваннями політичної доцільності, таким чином, у міжнародних відносинах війна є об'єктивною необхідністю, а досягнення міжнародного миру неможливе.

Держава, що бере участь у війні, має дві цілі: завойовування та збереження своєї незалежності. Макіавеллі не розглядав можливість мирного урегулювання конфліктів між державами, тому що головним чинником зовнішньої політики є сила. Макіавеллі пропонував не зважати у міжнародних відносинах не тільки на моральні принципи, але й на правові норми. Тобто основою міжнародних відносин є сила та національні інтереси, а не християнська мораль. Водночас Макіавеллі, як прихильник об'єднання італійських міст, захищав ідею закріплення у міжнародній політиці права народів на свободу від зовнішнього втручання, що можна вважати одним із перших в історії прикладів проголошення міжнародно-правового принципу права націй на самовизначення.

Нідерландський учений та письменник **Еразм Роттердамський**⁴ розглядав міжнародні відносини з позицій гуманізму. Роттердамський стверджував, що людська природа прагне до миру, легітимність влади забезпечується не силою, а тим, як ця сила служить загальному благу. З огляду на це він засуджував війну як руйнівне явище, що не відповідає

3 Нікколо Макіавеллі

4 Еразм Роттердамський

званню людини. Мир, а не насилля та війни, втілює цінності людської культури. Справедливими можна вважати тільки оборонні війни. З метою припинення міжнародних конфліктів у трактаті «Жалоба миру» Роттердамський запропонував у договірному порядку затвердити існуючі міждержавні кордони, що має стабілізувати міжнародні відносини, що перебувають в анархічному стані.

Таблиця 2.1

Погляди мислителів античності, середньовіччя та Відродження на міжнародні відносини

Античність	Фукідід «Пелопоннеські війни»	<ul style="list-style-type: none"> • Реалізм; • конфлікти – природний стан відносин між державами.
	Цицерон	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеалізм; • концепція природного права; • міжнародне право – основа регулювання відносин між державами.
Середньовіччя	Аврелій Августин	<ul style="list-style-type: none"> • Справедлива війна є священною та заснована на релігійній місії.
	Тома Аквінський	<ul style="list-style-type: none"> • Критерії справедливої війни: повноваження правителя, за наказом якого ведеться війна; справедлива причина; справедливий намір.
Відродження	Нікколо Макіавеллі	<ul style="list-style-type: none"> • Державний інтерес – основа міжнародних відносин; • війна – об’єктивна необхідність, досягнення міжнародного миру неможливе; • цілі участі держав у війні – завойовування та збереження своєї незалежності.
	Еразм Роттердамський	<ul style="list-style-type: none"> • Гуманізм; • війна – руйнівне явище; • оборонні війни є справедливими; • затвердження в договірному порядку міждержавних кордонів стабілізує міжнародні відносини.

2.2. Становлення теорій міжнародних відносин у період Нового часу

Погляди європейських ідеалістів **Нового часу** розвинулися в міжнародно-правовій концепції нідерландського ученого *Гуго Гроція*⁵, який вважав, що насилля не є основним методом у міжнародних відносинах. У міждержавних відносинах мають переважати принципи справедливості та природного права. Головними тезами трактату Гроція «Про право війни та миру» є:

- права у сфері міжнародних відносин створюються за взаємною згодою держав;
- джерело права народів – природа, божественні закони та мораль людей;
- дотримання права народів є такою самою необхідністю, як і внутрішньодержавних законів;
- війни, причиною яких є реалізація національного інтересу, є несправедливими, навіть якщо вони ведуться за розповсюдження християнства;
- справедливі війни здійснюються у відповідь на правопорушення, тобто відповідають природному праву.

Гуго Гроцій підтримував ідеї Е. Роттердамського щодо встановлення мирного міжнародного порядку, недопущення силових методів у міждержавних відносинах та необхідності регламентації правомірності війни. Таким чином, Гроцій ввів до теорії та практики міжнародних відносин поняття мирного співробітництва та урегулювання конфліктів, що засновані на принципах колективної безпеки та природного права.

Основою поглядів на міжнародні відносини англійського філософа

*Томаса Гоббса*⁶ стала його соціально-політична концепція, що трактувала людину як істоту егоїстичну, яка прагне влади та матеріального збагачення. Таким чином, природним станом людських взаємовідносин є війна, що являє загрозу самознищення для суспільства. Подолати цю проблему можна за допомогою суспільного договору, що утворює державу, котрій громадяни добровільно поступаються частиною своїх прав і свобод в обмін на гарантії безпеки та миру. Гоббс вважає, що відносини між людьми можна лімітувати межами «цивільного стану», але міждержавні відносини продовжують зберігати природний характер. Суверенні держави не зв'язані жодними обмеженнями, єдиним регулятором їхніх взаємовідносин є сила, що передбачає застосування армії. З морально-етичної позиції Гоббс засуджував війни, але визнавав неминучість цього явища за умов збереження природного стану міжнародних відносин. Єдиним чинником, що може подолати цей стан, є створення світового уряду (наддержавної організації), але така перспектива нереальна. Гоббс став першим мислителем, який обґрунтував анархічний характер міждержавних відносин, що стало основою реалістичного напрямку теорії міжнародних відносин.

Англійський просвітник *Джон Лок*⁷, розкриваючи проблеми війни, вдається до порівняння стану війни та миру. Війна визначається як ворожнеча та руйнація, що існує не тільки між державами, але і між людьми. Мир – стан доброї волі, безпеки та взаємодопомоги. Лок доходить висновку, що стан миру є природним для людини, а отже, головне завдання міждержавних відносин – його збереження.

Джон Лок визначав такі причини війни:

- порушення природних прав людини, особливо права на життя;

6 Томас Гоббс. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної

7 Джон Лок

- тиранія та узурпація, що обмежують право людини на свободу та розвиток;
- посягання на власність;
- рабство, що підтримує стан війни;
- несправедливий характер війни;
- відсутність можливості мирним шляхом змінити владу, що порушує закони.

Лок вважає, що усвідомлення причин війн допоможе попередити міжнародні конфлікти. Для цього треба утримуватися від посягань на права інших, дотримуватися природного закону, що вимагає миру та збереження людства. Виконання цих вимог забезпечують держава та громадянське суспільство.

Таблиця 2.2

Формування концепцій міжнародних відносин Нового часу

Гуго Гроцій	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеалізм. <p>Трактат «Про право війни та миру»:</p> <ul style="list-style-type: none"> • війни за національні інтереси є несправедливими; • війни, що здійснюються у відповідь на правопорушення, є справедливими; • заперечення силових методів вирішення міжнародних протиріч; • принципи міжнародних відносин – мирне співробітництво, колективна безпека та природне право.
Джон Лок	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеалізм; • головне завдання міжнародних відносин – збереження стану миру як стану доброї волі та безпеки.
Томас Гоббс	<ul style="list-style-type: none"> • Реалізм; • війна – природний стан міждержавних відносин та загроза самознищення; • сила – єдиний засіб регулювання міжнародних відносин; • міжнародні відносини мають анархічну природу; • створення світового (наддержавного) уряду – умова подолання анархічності міжнародних відносин та забезпечення миру.

2.3. Особливості теорій реалізму та неореалізму ХХ–ХХІ ст.

Засновником сучасного реалізму є *Ганс Моргентау*⁸ – політолог, автор класичної для теорії міжнародних відносин роботи «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу та мир» (1948 р.), в якій міжнародні відносини трактуються як боротьба за владу, що викликана неспівпадінням національних інтересів держав. Ключовими поняттями класичного реалізму є «тріада Моргентау»: сила, баланс сил та національний інтерес. Відповідно, *принципами теорії політичного реалізму* в міжнародних відносинах є такі:

- головні учасники міжнародних відносин – *держави*, котрі є носіями легітимності щодо підписання міжнародних договорів, підтримують або порушують міжнародну стабільність;
- міжнародні відносини мають анархічний характер – кожен актор керується власними інтересами, таким чином, головним стимулом держав у міжнародній політиці виступають *національні інтереси*;
- *конфлікти* в міжнародних відносинах є об'єктивною реальністю і неминучими. Форми міжнародного співробітництва становлять воєнні та воєнно-політичні союзи і блоки. Найефективніший засіб забезпечення миру – *баланс сил* між державами;
- метою держави у міжнародних відносинах є *власна безпека*, а головним ресурсом забезпечення міжнародної безпеки виступає влада як здатність контролювати поведінку інших учасників міжнародних відносин. До мотивів поведінки держави на міжнародній арені належать престиж держави та економічні інтереси груп, що мають політичну вагу в державі;
- головним засобом забезпечення національних інтересів держави є *сила* як основний матеріальний чинник, що забезпечує політичну потужність держави;
- природа міжнародних відносин є незмінною, трансформувати можливо тільки конфігурацію політичних сил.

Таблиця 2.3

Принципи політичного реалізму в міжнародних відносинах

Характер міжнародних відносин	<ul style="list-style-type: none"> • Анархічний; • конфліктний.
Склад та мета акторів	<ul style="list-style-type: none"> • Держава – головний актор; • мета держави – забезпечення національних інтересів.
Ресурси акторів	<ul style="list-style-type: none"> • Сила.
Засоби забезпечення міжнародної стабільності	<ul style="list-style-type: none"> • Баланс сил.

Оригінальні, дещо відмінні від класичного реалізму, погляди на міжнародні відносини належать французькому соціологу **Реймонду Арону**⁹:

- сила – тільки один із елементів міжнародних відносин;
- міждержавні відносини – комбінація стратегії та дипломатії;
- стратегія – будь-які форми силової політики (наприклад, війна);
- дипломатія засновується на силі, але передбачає засоби мирного врегулювання;
- у зовнішній політиці держави фігурують два суб'єкти – дипломат та солдат; таким чином, відносини між державами є чергуванням війни та миру.

У 70-ті рр. ХХ ст. класичні принципи політичного реалізму переглядаються відповідно до змін у практиці міждержавних відносин. Засновником наукової школи **неореалізму** є **Кеннет Уолц**¹⁰, який виклав нове бачення класичного реалізму в «**Теорії міжнародної політики**» (1978 р.). До **принципів неореалізму** належать такі

9 Raymond Aron

10 Kenneth Neal Waltz (video)

твердження:

- міжнародні відносини та світова політика – поняття не аналогічні: міжнародні відносини – відносини між державами, світова політика – взаємодія недержавних акторів;
 - економічні та політичні відносини є окремими напрямками зовнішньої політики держави;
 - відносини між великими державами не є анархічними, а перебувають у стані динамічної стабільності – міждержавної конкуренції;
 - міжнародні інститути не мають достатнього ступеня організації та не відіграють вирішальної ролі у світовій політиці;
- У сучасному реалізмі ключовими є такі теорії (рис. 2.1):

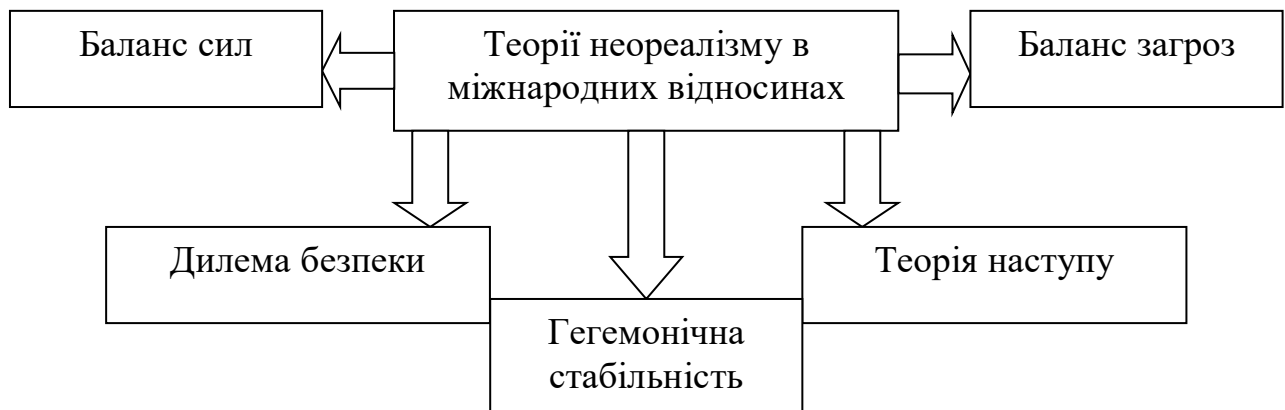

Рис. 2.1. Теорії неореалізму

Теорія *балансу сил* має декілька аспектів:

- підтримка рівноваги сил держав у світовій політиці як чинник забезпечення міжнародної безпеки;
- політика держави щодо збереження власної переваги на міжнародній арені.

Теорія *балансу загроз* розкриває проблеми створення державами противаг загрозам власній національній безпеці на міжнародній арені. Загрози неореалістами трактуються як комплекс трьох якостей, а саме:

- сукупних можливостей, що складаються з економічної та військової потужності;
- географічного положення;
- сприйняття агресивності намірів.

Теорія *дилеми безпеки* сформульована політологом-неореалістом *Дж. Герцем* та розкриває таку закономірність: дії, що застосовуються

державою для збільшення власної безпеки, зменшують безпеку інших держав, тому що ті втрачають відносну силу. Продовженням дилеми безпеки є неореалістична теорія *наступу*, що обґрунтовує вплив технології, географічного положення та інших чинників на зменшення наступальних дій на противагу обороні.

У теорії *гегемонічної стабільності* розкриваються проблеми співробітництва між державами та підтримки існуючого міжнародного порядку. Гегемонічна стабільність представлена як домінування великих держав у міжнародній системі, що формує ієрархічну структуру в межах системної анархії світової політики.

2.4. Особливості неолібералізму у міжнародних відносинах

Неолібералізм являє собою одну із сучасних течій теорій міжнародних відносин та має такі *рис*и:

- держава – не єдиний актор міжнародних відносин;
- наявним є зростання ролі недержавних акторів – міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій (далі – ТНК), терористичних рухів, індивідів та ін.;
- зростання кількості міжнародних акторів збільшує безпекові загрози у світовій політиці;
- головними проблемами світового співтовариства є міжнародна безпека та відмова від війни як інструменту міжнародної політики;
- вирішення проблеми світової безпеки засновано на принципі кооперативної безпеки;
- ключовою умовою досягнення стабільності світової політики є розвиток міжнародного співробітництва, заснованого на ідеях ринку, ліберальної демократії, міжнародного права та моралі;
- критерії міжнародної моралі – права людини та ліберальна демократія;
- ідея створення нового світового порядку (глобальний ринок, світове громадянство).

У теоріях неолібералізму міжнародні відносини часто трактуються за допомогою категорій справедливості та цінностей. Неоліберали вважають світ складним явищем, а отже, міжнародні відносини залежать не тільки від об'єктивних процесів, але і від особистих уявлень окремих акторів, котрі визначають характер цих відносин. Неоліберали піддають критиці ключові для реалістів поняття – національні інтереси та держава. Національні інтереси не є універсальним поняттям, тоді як

держава ними трактується як конструйоване явище, що позначає невелику групу людей. Відповідно конструюється ними і поняття міжнародної безпеки як штучного уявлення, що сприяє розвитку «войовничого націоналізму», тому що захист своїх має наслідком відторгнення чужих. Таким чином, досягнення ідеалу загальної безпеки неможливе у світі, де головними міжнародними акторами виступають національні держави.

Таблиця 2.4

Відмінності між концепціями неореалізму та неолібералізму у міжнародних відносинах

Неореалізм	Неолібералізм
<ul style="list-style-type: none"> • Анархізм міжнародних відносин є об'єктивною реальністю та не може бути подоланий. 	<ul style="list-style-type: none"> • Анархізм міжнародних відносин долається через формування загальновизнаного центру влади.
<ul style="list-style-type: none"> • Вигода від міжнародного співробітництва має відносний характер для усіх акторів, жодна держава не погодиться на отримання меншої вигоди, ніж інша. 	<ul style="list-style-type: none"> • Вигода від міжнародного співробітництва є абсолютною для усіх акторів світової політики.
<ul style="list-style-type: none"> • Причина міжнародного співробітництва – воєнна безпека. 	<ul style="list-style-type: none"> • Причина міжнародного співробітництва – економічне піднесення.
<ul style="list-style-type: none"> • Зовнішня політика держав визначається системними обмеженнями, примусами та їхніми реальними можливостями. Наміри держав не визначені, тому не можуть бути інструментом аналізу. 	<ul style="list-style-type: none"> • Не заперечується значущість можливостей держави на міжнародній арені, але наміри держави мають вплив, у зв'язку з чим наміри треба враховувати при аналізі зовнішньої політики держави.

До неоліберальних концепцій у теорії міжнародних відносин належить **концепція економічної взаємозалежності** (Р. Купер, Дж. Най, Р. Когейн), котра визначає політику держав у міжнародних відносинах внутрішніми економічними інтересами, тоді як зростання взаємозалежності створює загальні господарські інтереси всіх держав. Подібна єдність зміцнює їхнє співробітництво. Країни взаємодіють між собою з метою збільшення свого економічного потенціалу та зменшення втрат. Їхня політика часто обумовлена раціональними інтересами. Зростання економічної взаємозалежності змінює поведінку держав на міжнародній арені та зменшує роль їхньої військової сили.

Однією з перших спроб теоретичного обґрунтування змін у міжнародних відносинах, пов'язаних із закінченням «холодної війни», стала неоліберальна концепція **Френсіса Фукуяма**¹¹, викладена у роботі «Кінець історії». Головною тезою в ній виступає ідея про повне вирішення протиріч між двома ідеологіями – ліберальною демократією та комунізмом. Комунізм отримав поразку, що відкрило перспективу утвердження принципів ліберальної демократії у світі. Тобто, за визначенням Ф. Фукуяма, настав «кінець історії» – безконфліктний стан міжнародних відносин. У реаліях світової політики початку ХХІ ст. Ф. Фукуяма відмовився від такого ідеалістичного сприйняття перспектив світового розвитку.

2.5. Теорії географічного детермінізму та геополітика

Геополітика являє собою політичні теорії, що засновані на розкритті залежності зовнішньої політики держави від її географічного положення, клімату, природних ресурсів, масштабів території та ін. Становлення геополітики як наукової школи можна умовно поділити на два **етапи**:

- класичний етап – органічна школа Ф. Ратцеля, Р. Челлена; вісь історії Х. Маккіндера; «життєвий простір» К. Гаусхофера та ін.
- сучасні геополітичні теорії та школи – ідеї атлантизму та неоатлантизму С. Гантінгтона, Г. Кіссінджера; мондіалізм Ж. Атталі, К. Санторо; «нові праві» – Ж. Тіріар, І. Лакоста та ін.

Виникнення терміна «геополітика» пов'язане з ім'ям шведського вченого кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Рудольфа Челлена**¹², який виділив такі елементи сильної держави: економполітика, демополітика,

11 Francis Fukuyama

12 Rudolf Kjellén

соціополітика, кратополітика, геополітика. Геополітика як наукова школа бере свій початок у роботах німецького географа **Фрідріха Ратцеля**¹³, який аргументовано доводив зв'язок між географією та політикою й визначав суттєві характеристики держави її територією та географічним положенням. Ратцель сформулював **закони експансії** держави:

- протяжність держави збільшується залежно від розвитку її культури;
- держава прагне до включення узбережжя, басейнів річок, долин, територій, багатих ресурсами;
- джерелом могутності народів є море;
- держава розширюється шляхом поглинання менших держав.

Ратцель запропонував визначення поняття **світової держави** – це держава, котра має тенденцію до максимальної географічної експансії, що поступово виходить на планетарний рівень.

Геополітичні концепції отримали свій подальший розвиток у роботах німецького географа **Карла Гаусхофера**¹⁴, який стверджував, що поглинання великими державами дрібних є об'єктивною закономірністю. Майбутній світ Гаусхофер бачив у вигляді декількох регіонів, котрі будуть утворені на основі панідеї: пан-Америка – на чолі зі США, велика Східна Азія – на чолі з Японією, пан-Європа – на чолі з Німеччиною.

13

Friedrich Ratzel

14

Karl Haushofer

Американський геополітик *Хелфорд Маккіндер*¹⁵ у статті «Географічна вісь історії» (1904 р.) висунув ідею про поділ світу на окремі зони, кожна з яких має власний статус та відіграє певну роль в історії. Особливе місце належить Хартленду («серединна земля»), а сутність міжнародних відносин полягає в протистоянні Хартленду та навколишнім землям.

Концепції геополітиків кінця XIX – першої третини XX ст. відображали світові політичні процеси того часу. Особливої популярності ідеї геополітиків отримали у період між двома світовими війнами. Так, ідея «життєвого простору» Гаусхофера використовувалася нацистами Німеччини для виправдання агресивної зовнішньої політики.

Сучасні геополітичні школи отримали свій розвиток після Другої світової війни та пояснювали складні процеси трансформації міжнародних систем під час «холодної війни» і після її завершення. *Сучасна геополітика* трактується у такий спосіб:

- стратегія для вирішення зовнішньополітичних та воєнно-стратегічних задач, що обумовлена територіально-просторовими чинниками;
- політична географія, що досліджує районування політичних процесів глобального та регіонального рівнів.

Геополітичні теорії сучасності спираються на вирішення таких проблем:

- просторові відмінності та протиставлення *центру і периферії* (наприклад країни, що розвиваються, – розвиненим країнам);
- концепція поколінь війн – війни, спрямовані на руйнування, втрачають свою актуальність; особливого значення набувають комунікаційні війни (нульовий результат людських втрат);
- національна ідентичність – основа національної політики, тобто етнічні, класові, релігійні протиріччя підпорядковані становленню національної держави;
- відмінності між релігійними системами мають вплив на розвиток подій у регіонах.

Одним із ключових напрямів геополітичної школи в умовах

«холодної війни» став *атлантизм*, що виник у 40–50-х рр. та розглядав західну цивілізацію як таку, що домінує у світовій політиці й є носієм ліберально-демократичних цінностей та ринкової економіки. Атлантисти розвивали ідеї класичної геополітики, доповнюючи їх сучасними. Так, *Дональд Мейніг* у статті «Хартленд і Римленд в євразійській історії» відносить до геополітичних критеріїв не тільки географічне відношення території до Суші та Моря, але і функціональну орієнтацію населення та держави.

Американський геополітик *Сол Коен* поділяє регіони сучасного світу на чотири частини:

- зовнішня морська частина, що залежить від торговельного флоту та портів;
- континентальне ядро (nucleus), подібне до Хартленду;
- дисконтинуальний пояс – берегові сектори, орієнтовані всередину або назовні континенту;
- регіони, що є геополітично незалежними.

Концепція атлантизму наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. переросла в теорію *мондіалізму*, відповідно до якої світ чекає повна планетарна інтеграція, що прийде на зміну національним державам. Основою взаємовідносин між державами є світова економіка та торгівля, котрі не мають обмежуватися національними урядами. Статус та вага держави у світі визначаються виключно її економікою. Загальнолюдські цінності переважають над національними традиціями. Мондіалісти відмовляються від поняття суверенітету та вважають, що держави підпорядковуються наддержавним структурам (наприклад, ООН, СОТ), що мають на меті забезпечення свободи торгівлі, загальнолюдських цінностей та безконфліктного міжнародного середовища.

Представник неоатлантизму *Семюел Хантінгтон*¹⁶ у роботі «*Зіткнення цивілізацій*» визначальним чинником розвитку міжнародних відносин вважає цивілізаційний. Хантінгтон виділяє вісім цивілізацій у сучасному світі:

- західнохристиянську;

- православно-християнську;
- ісламську;
- конфуціанську;
- латиноамериканську;
- індуїстську;
- японську;
- африканську.

Цивілізаційний чинник характеризується появою «синдрому братніх країн», тобто у зовнішньополітичних відносинах держави орієнтуються не на спільність ідеологій та політичних систем, а на цивілізаційну близькість. Основні конфлікти відбуваються на лініях зламу цивілізацій – на Балканах, Кавказі, Близькому Сході та ін. Гантінгтон вважає, що конфлікт між західною та незахідною цивілізаціями неминучий. Головну небезпеку для Заходу може становити конфуціансько-ісламський блок.

Загострення конфлікту між християнською та мусульманською цивілізаціями, за твердженням С. Гантінгтона, визначається такими чинниками:

- збільшення мусульманського населення, зростання безробіття та невдоволення серед молоді, що належить до ісламських рухів та мігрує на Захід;
- відродження ісламу, котре надало мусульманам можливість усвідомити особливий характер та місію власної цивілізації та цінностей;
- зростання зусиль Заходу щодо універсалізації власних цінностей та інститутів із метою збереження власного воєнного та економічного домінування;
- руйнування комунізму, що означало зникнення спільного для Заходу та ісламу ворога;
- поглиблення контактів між Заходом та ісламською цивілізацією, котре змушує обидві сторони переусвідомити свою виключність і загострює питання про обмеження прав представників меншин у країнах, де більшість мешканців належить до представників іншої цивілізації.

Запитання для самоперевірки

1. Чому Фукідіда вважають засновником напряму політичного реалізму у теорії міжнародних відносин?
2. Які погляди Цицерона засвідчують його ідеалістичне

сприйняття міжнародних відносин?

3. Розкрийте сутність середньовічної християнської доктрини міжнародних відносин.

4. Проаналізуйте поняття та критерії справедливої війни Аврелія Августина та Томи Аквінського.

5. У чому виражається нігілізм Макіавеллі щодо права у міжнародній політиці?

6. Розкрийте сутність інструментів стабілізації міжнародних відносин, запропонованих Еразмом Роттердамським.

7. Про які процеси у світовій політиці свідчать принципи справедливості та природного права Г. Гроція?

8. У чому сутність «природного стану» міжнародних відносин у теорії Т. Гоббса?

9. Перелічіть причини війни за Дж. Локом.

10. Проаналізуйте причини виникнення школи політичного реалізму.

11. Розкрийте головні теоретико-методологічні принципи напряму неореалізму у міжнародних відносинах.

12. Визначте сутність «кінця історії» у концепції Ф. Фукуями.

13. У чому полягають відмінності теорій реалізму та неореалізму у міжнародних відносинах?

14. Розкрийте сутність таких теорій неореалізму: баланс сил, баланс загроз, дилема безпеки, теорії наступу та гегемонічної стабільності.

15. Перелічіть етапи формування концепцій геополітики та виділіть їхні особливості.

16. Проаналізуйте положення концепції «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона.

Практичні завдання

1. Дайте відповіді до наведеного нижче тексту:

Людство від темної епохи «закону сили», «мракобісся» і «нерационального менеджування соціальної реальності» рухалося до найбільш розумного і логічного устрою, що втілюється в капіталізмі, сучасній західній цивілізації, ринковій економіці та ліберально-демократичній ідеології. Історія та її розвиток тривали тільки за рахунок нерациональних факторів, котрі мало-помалу поступалися місцем законам розуму, загального грошового еквівалента всіх цінностей тощо. Падіння СРСР знаменує собою падіння останнього бастиону «ірраціоналізму». З цим пов'язане закінчення Історії і початок

особливого планетарного існування, котре проходить під знаком Ринку і Демократії, що об'єднують світ у злагоджену раціонально функціонуючу машину.

А. Хто є автором концепції, сутність якої розкрита в наведеному уривку? Назвіть основну роботу цього дослідника.

Б. Якими були передумови формування цієї концепції?

В. Дайте оцінку поглядам цього дослідника з огляду на сучасний етап міжнародних відносин.

Тестові завдання

1. Назвіть засновника школи політичного реалізму та автора «міжнародної політики»:

- а) С. Гантінгтон;
- б) Ф. Фукуяма;
- в) З. Бжезінський;
- г) Г. Моргентау.

2. Автором теорії кінця історії є:

- а) С. Гантінгтон;
- б) Ф. Фукуяма;
- в) З. Бжезінський;
- г) Г. Моргентау.

3. Назвіть одного з провідних ідеологів зовнішньої політики США другої половини ХХ – початку ХХІ ст., автора «Великої шахівниці»:

- а) С. Гантінгтон;
- б) Ф. Фукуяма;
- в) З. Бжезінський;
- г) Г. Моргентау.

4. Визначте базові для теорії політичного реалізму поняття:

- а) Національний інтерес, безпека;
- б) Загальний добробут, мир;
- в) Міжнародна співпраця, право;
- г) Міжнародна структура, економіка.

5. Серед названих прізвищ оберіть представників неосвразійства:

- а) Моргентау, Арон;

- б) Кіссінджер, Бжезінський;
- в) Гумільов, Дугін;
- г) Сорокін, Моїс.

6. Назвіть представників політичного реалізму:

- а) Г. Моргентау, Р. Арон;
- б) Г. Кіссінджер, З. Бжезінський;
- в) Л. Гумільов, О. Дугін;
- г) П. Сорокін, Г. Моїс.

7. Вкажіть представників геополітики в науці про міжнародні відносини:

- а) Г. Моргентау, Р. Арон;
- б) Г. Кіссінджер, З. Бжезінський;
- в) К. Маркс, Дж. Гобсон, В. Ленін;
- г) Фукідід, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс.

8. Назвіть американського вченого, автора концепції «зіткнення цивілізацій»:

- а) С. Гантінгтон;
- б) Ф. Фукуяма;
- в) З. Бжезінський;
- г) Г. Моргентау.

9. З яким сучасним підходом у теорії міжнародних відносин пов'язані поняття «атлантизм» та «неоатлантизм»:

- а) конструктивізмом;
- б) біхевіоризмом;
- в) геополітикою;
- г) ідеалізмом.

10. Сутність теорії конвергенції:

- а) мирне співіснування двох протилежних систем та можливість їх синтезу;
- б) недопущення нав'язування західних культурних цінностей іншим цивілізаціям;
- в) сила держави визначається масштабами її території;
- г) основний спосіб розв'язання міжнародних конфліктів – воєнні дії.

11. Основа концепції політичного ідеалізму в міжнародних відносинах:

- а) теза про реальну залежність економічно слаборозвинутих країн від індивідуальних держав;
- б) головний спосіб розв'язання міжнародних конфліктів – воєнні дії;
- в) створення системи колективної безпеки на основі добровільного роззброєння та відмови від війн;
- г) міжнародні відносини виявляються через боротьбу за національні інтереси та виражаються у специфічній поведінці дипломата і солдата.

12. До предмета геополітики належить:

- а) географічне положення окремих держав;
- б) стратегія регіональної безпеки;
- в) територіальні інтереси держав;
- г) міжнародні політичні відносини.

13. Міжнародна комунікація:

- а) це передача інформації, що пов'язана з міжнародними відносинами;
- б) має обмежений суб'єктний склад;
- в) поширюється тільки на міжнародні політичні відносини;
- г) усе перераховане вище.

14. Представник політичного реалізму, автор книги «Дипломатія»:

- а) Г. Моргентау;
- б) Г. Кіссінджер;
- в) Л. Гумільов;
- г) П. Сорокін.

15. Який науковий напрям обґрунтовує, що потреба в захисті й просуванні національного інтересу викликає необхідність володіння якомога могутнішим військовим потенціалом:

- а) конструктивізм;
- б) реалізм;
- в) геополітика;
- г) ідеалізм.

16. Яка категорія розкриває сутність політичного реалізму:

- а) національна безпека;
- б) інтерес, виражений у термінах влади;
- в) політичне співтовариство;
- г) взаємозалежність.

17. Міжнародні відносини розглядаються як відносини, що виражаються у поведінці постатей дипломата і солдата:

- а) Р. Ароном;
- б) Г. Кіссінджером;
- в) Л. Гумільовим;
- г) П. Сорокіним.

18. У діяльності якого американського політика знайшов втілення політичний ідеалізм:

- а) В. Вільсона;
- б) Р. Ніксона;
- в) Дж. Кеннеді;
- г) Р. Рейгана.

19. Що у громадській думці Заходу вважається основним джерелом ненависті до західної цивілізації та, відповідно, тероризму щодо західних країн:

- а) лівий і правий радикалізм;
- б) «африканський (чорний) ренесанс»;
- в) ісламський фундаменталізм;
- г) сіонізм.

20. Хто з названих вчених є представником школи світ-системного аналізу:

- а) Р. Кокс;
- б) Дж. Най;
- в) І. Валлерстайн;
- г) Ф. Бродель.

21. Залежність становища держави від географічних чинників вивчається:

- а) геодезією;
- б) геополітикою;

- в) етнополітологією;
- г) глобалістикою.

22. *Теорія ідеалізму основним регулюючим чинником у міжнародних відносинах називає:*

- а) міжнародне право;
- б) війну;
- в) політиків;
- г) природу.

23. *Що є причиною війни відповідно до теорії балансу сил:*

- а) порушення рівноваги сил між державами-ворогами;
- б) порушення екологічної рівноваги;
- в) зміни в міжнародному праві;
- г) мілітаризація.

24. *Першим термін «геополітика» ввів у науковий обіг:*

- а) Р. Челлен;
- б) Дж. Най;
- в) І. Валлерстайн;
- г) Ф. Бродель.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК ТА МІЖНАРОДНА СИСТЕМА

- 3.1. Поняття міжнародного порядку
- 3.2. Поняття міжнародної системи
- 3.3. Класифікація міжнародних систем
- 3.4. Типи міжнародних систем у класифікації Каплана

Ключові поняття: міжнародна система, біполярність, мультиполярність, історичні системи, Вестфальська система міжнародних відносин, баланс сил, Віденська система міжнародних відносин, Версальсько-Вашингтонська система, Ялтинсько-Потсдамська система, примуси міжнародних систем.

3.1. Поняття міжнародного порядку

У сучасній теорії міжнародних відносин виділяють три основні методологічні підходи до інтерпретації міжнародного (світового) порядку:

- реалістичний – акцент на співвідношення потенціалів між основними суб'єктами міжнародного співтовариства;
- соціально-конструктивістський – інтерес до правил поведінки між акторами, необхідною умовою міждержавного співробітництва є колективна ідентичність, сформована на основі спільних цінностей;
- інституційний – акцент на інструментарії регулювання, основою якого виступають міжнародні інституції як механізми міждержавного співробітництва, здатні надавати примирливий та стримуючий вплив на поведінку окремих країн на користь спільноти в цілому. Міжнародний порядок має кооперативний характер та формується у результаті спільних зусиль, спрямованих на узгодження загальних норм поведінки, зокрема закріплених міжнародно-правовими документами (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Методологія визначення поняття «міжнародний порядок»

Науковий підхід до поняття міжнародного порядку	Критерій визначення міжнародного порядку
Реалістичний	Сила ключових міжнародних акторів
Соціально-конструктивістський	Норми міжнародних відносин
Інституційний	Інструментарій регулювання міжнародних відносин

Представники *традиційного реалізму* (Г. Моргентау, Р. Арон, К. Уолтц) трактують міжнародний порядок як горизонтальний зріз міжнародних відносин, що визначається співвідношенням потенціалів великих держав. Держави не завжди адекватно оцінюють це співвідношення та можливі наслідки своїх дій на міжнародній арені. Такі погляди переважали у науці та політиці в перші десятиліття після Другої світової війни.

Загострення протистояння великих держав у період холодної війни спричинило формування нових поглядів на сутність міжнародного порядку – набуло поширення ототожнення міжнародного порядку з формуванням *загально визнаних норм «розсудливої поведінки»*, дотримання яких зумовлено готовністю добровільно виконувати умови мирного співіснування, що були розроблені колегіально міжнародними акторами.

На початку 90-х рр. ХХ ст. набула популярності концепція американського політолога *Л. Міллера*, який головною ознакою міжнародного порядку визначав наявність у міжнародній системі *єдиного загально визнаного принципу*, котрим свідомо або стихійно керуються держави у своїй зовнішній політиці. Міллер вважав, що з середини XVII ст. і до Першої світової війни міжнародна система визначалася Вестфальським порядком, що поклав кінець Тридцятирічній війні в Європі і був заснований на принципі «дозволу» (від французького *laissez-faire* – дозволяти робити) або «невтручання» у міждержавних відносинах країн Європи, що передбачало відмову держави від спроб перешкодити іншій державі у реалізації її зовнішніх та внутрішніх завдань, якщо вони не зачіпають національних інтересів цієї держави.

Після Першої світової війни на заміну принципу «дозволу» був сформований «вільсоніанський» принцип міжнародного регулювання, представлений президентом США Вудро Вільсоном у 1918 р. Цей

принцип втілюється у «інтервенціоністських» діях глобальних міжнародних інституцій на кшталт Ліги Націй, а потім ООН, та наддержав і коаліцій, котрі вони створюють.

Подібним до Л. Міллера є трактування міжнародного порядку британським дослідником **Р. Купером**, який запропонував такі інтерпретації:

- міжнародним порядком є переважаючий тип зовнішньополітичної поведінки держав (англ. pattern of actions), при цьому не враховується, впорядковує чи дезорганізовує міжнародну систему такий тип поведінки системи;
- міжнародний порядок відображає певний ступінь стабільності та цілісності міжнародної системи;
- міжнародний порядок являє собою правила та норми, що керують системою й підтримують її у стані стабільності.

На початку ХХІ ст. ключовим підходом до трактування поняття «міжнародний порядок» стало використання **синтетичного методу**, заснованого на узагальненні існуючих на той момент концептуальних положень. Однією з перших спроб дати синтетичне бачення міжнародного порядку стала наукова праця американського політолога **Дж. Айкенберрі** «Після перемоги. Інститути, стратегічна стриманість та розбудова порядку після великих воєн»¹⁷. Ключовою ознакою міжнародного порядку він визначає наявність загальновизнаних правил та принципів, котрими керуються актори у своїх взаємовідносинах. Айкенберрі вводить поняття **конституційного** та **неконституційного** міжнародного порядку:

- конституційний міжнародний порядок реалізується через статутну або договірну діяльність міжнародних організацій та інших інститутів міждержавної взаємодії, завданнями яких є забезпечення справедливої та рівномірної представленості інтересів менш сильних держав при прийнятті найважливіших міжнародних рішень, котрі зазвичай формулюються наддержавами з огляду на їхні національні інтереси;
- неконституційний міжнародний порядок спирається тільки на

співвідношення сил між міжнародними акторами.

Британські дослідники **К. Бут** та **М. Віллер** у монографії «Дилема безпеки» виділяють фаталістський (fatalist) та трансцендентний (transcender) підходи до визначення міжнародного порядку. **Фаталістський** підхід у міжнародних відносинах заснований на постулатах концепції наступального реалізму, що передбачає досягнення домінування держави на міжнародній арені шляхом використання сили, що включає не тільки воєнну потужність, але і дипломатичний та економічний потенціал.

Прихильники альтернативного класичним **трансцендентного підходу** (неомарксистичні, федералісти, анархісти, феміністи та ін.) розглядають сучасний міжнародний порядок як архаїзм, котрий у майбутньому поступиться місцем новому, справедливому та гуманному світоустрою. В умовах нового міжнародного порядку суверенні держави будуть взаємодіяти між собою як транснаціональна спільнота, що не розділена кордонами.

Представники цього теоретичного спрямування суттєво розходяться в **оцінці параметрів** майбутнього світоустрою:

- створення Всесвітньої Федерації;
- повна ліквідація державних інститутів.

Стимулами для формування **нового міжнародного порядку** в концепціях трансценденталістів виступають глобальні екологічні та гуманітарні загрози, котрі держави не можуть подолати самотійно:

- деградація навколишнього середовища;
- поширення інфекційних захворювань;
- голод, злидні, війни;
- порушення державною бюрократією основоположних прав та свобод особистості;
- гендерна нерівність, дискримінація тощо.

Зважаючи на багатоманітність концептуальних підходів до поняття міжнародний порядок, доцільно виокремити такі **елементи** для аналізу **міжнародного порядку** (рис. 3.1):

- специфіка ієрархічних зв'язків міжнародних акторів;
- сукупність принципів та правил зовнішньополітичної поведінки;
- система прийняття рішень із ключових міжнародних проблем із урахуванням механізмів представництва інтересів різних акторів;
- межі вживання санкцій за порушення норм міжнародного порядку та механізми їх застосування;

- режим реалізації міжнародного порядку – форми, методи та прийоми здійснення прийнятих рішень.

Рис. 3.1. Елементи міжнародного (світового) порядку

3.2. Поняття міжнародної системи

Міжнародна система є комплексним багатоаспектним поняттям, трактування якого має декілька інтерпретацій у сучасній теорії міжнародних відносин. Політолог-міжнародник *Хедлі Булл*¹⁸ визначав міжнародну систему як сукупність політичних акторів, взаємодія яких є настільки регулярною, що їхніх дії визначають поведінку один одного. Міжнародна система безпосередньо формується тоді, коли між політичними одиницями (державами, недержавними акторами) складається постійна взаємодія, що включає конфлікти та війни, дипломатію, торгівлю, міграцію, культурний обмін тощо. Таким чином, системний характер міжнародних відносин є переходом від нерегулярних випадкових відносин до постійної взаємодії міжнародних акторів. При цьому зміни у поведінці одного або декількох акторів, у відносинах між коаліціями здатні викликати зміни в усій системі, а актори вже перестають бути абсолютно незалежними.

Представник політичного реалізму *Реймонд Арон* визначав міжнародну систему як сукупність політичних утворень, що мають взаємовідносини на постійній основі та через «плюралізм суверенітетів» можуть бути втягнуті у широкомасштабну війну. Таким чином, підкреслюється притаманна міжнародним системам анархічність, за якої розбіжності між акторами визначають наслідки їхнього впливу на міжнародну систему в цілому.

Інституціоналісти трактують міжнародні системи як *анархічні*, оскільки поведінка кожної держави мотивована її власними інтересами. Однак на відміну від реалістів інституціоналісти вважають, що характер і результати такої поведінки пом'якшуються інститутами, що створюються у спільних інтересах та для вирішення спільних проблем. Такі інститути формують певні норми міжнародної політики, що допомагають долати недовіру акторів і роблять їхню поведінку передбачуваною. Тим самим наростаюча інституціоналізація міжнародних відносин сприяє тому, що міжнародна система стає системою координації та співробітництва акторів міжнародних відносин і світової політики.

Вирішальний вплив на формування міжнародної системи має політична динаміка, що виражається через суперництво та узгодження інтересів і цілей, а також через владні взаємодії міжнародних акторів. Центральною функціональною ланкою глобальної міжнародної системи є міждержавна підсистема. Представник неореалізму *Кеннет Уолтц* зазначав, що поведінка країн у межах міжнародної системи визначається «принципом розподілу здібностей», тобто процеси всередині системи обумовлені її структурою. Кожна держава має за мету перешкодити будь-якій іншій державі порушити існуючу рівновагу, що визначає стабільність системи. Характеризуючи систему міжнародних відносин як соціальне утворення, Кеннет Уолтц розглядає її насамперед у військово-політичних термінах і вважає другорядним вплив на міжнародні відносини соціально-економічних та культурних чинників. Основну увагу у своїх міркуваннях він приділяє структурі міжнародної системи, котра, на його думку, визначає поведінку держав і є головним критерієм, що відрізняє систему від простого об'єднання не пов'язаних між собою елементів.

Система міжнародних відносин являє собою складну категорію, що обмовлено такими *чинниками*:

- на міжнародній арені конкурують як держави з різними національними інтересами, так і міждержавні блоки та коаліції, що обстоюють протилежні позиції щодо світової політики;

- практика застосування та трактування норм міжнародного права має суперечливий характер, що посилює невизначеність і непередбачуваність системних процесів;

- міжнародна система базується на органічному поєднанні військової, економічної, політичної та ідеологічної влади як держав, так і недержавних акторів та охоплює різноманітні сфери регулювання: економічні, дипломатичні, політичні, військові, соціальні, культурні та ін.

Структура міжнародної системи складається з таких елементів:

- суб'єкти міжнародної системи: суверенні держави; нації та народи, що прагнуть створити власну державу; міжнародні організації різних рівнів – глобальні, регіональні, урядові та неурядові тощо; транснаціональні корпорації, окремі особи та ін.;

- взаємодія між суб'єктами міжнародної системи у різних сферах, зокрема політичній, економічній, науково-технічній, культурній, конфесійній та ін.;

- правові системи, у межах яких реалізуються різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи (рис. 3.2).

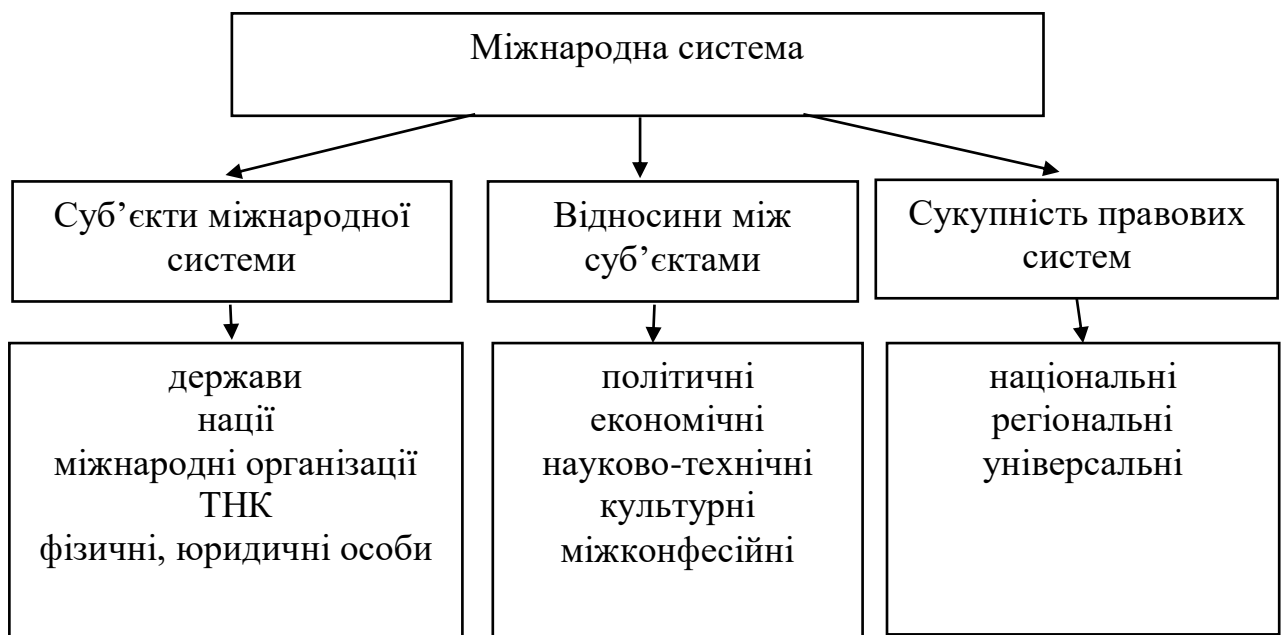

Рис. 3.2. Структура міжнародної системи

Міжнародна система має такі *особливості* (табл. 3.2):

- об'єктом відносин між суб'єктами міжнародної системи є влада та вплив у міжнародній політиці;
- рушійною силою функціонуючих систем є боротьба між акторами;
- структура системи утворена відносинами взаємного стримування між провідними акторами (державами) шляхом нарощування їхнього силового потенціалу з метою запобігання зростанню впливу суперників;
- загальносистемною функцією є недопущення встановлення імперської моделі міжнародного політичного устрою, тобто забезпечення існування політично незалежних і суверенних держав-націй як суб'єктів міждержавних відносин;
- функціонування міжнародної системи забезпечується за допомогою динамічного стану балансу сил;
- міжнародний порядок виступає інституційно-правовим механізмом, що забезпечує рівноважний стан системи міжнародних відносин.

Таблиця 3.2

Особливості систем міжнародних відносин

Об'єкт відносин	Статус у системі міжнародних відносин
Рушійна сила	Боротьба між акторами міжнародних відносин
Загальна функція систем	Забезпечення суверенітету ключових акторів та мінімізація конфліктів
Стан стабільності	Баланс сил

Поняття «міжнародний порядок» та «міжнародна система» в теорії міжнародних відносин є близькими, але не абсолютно тотожними, що обумовлено відмінностями у їхній структурі та предметній площині (табл. 3.3):

Таблиця 3.3

**Співвідношення понять «міжнародний порядок»
та «міжнародна система»**

Міжнародний порядок	Міжнародна система
Сукупність норм, принципів та правил, що регулюють взаємодію між державами у межах міжнародної системи	Структура взаємодії між суб'єктами міжнародної політики, опис функціонування міжнародних відносин
Система безпеки, міжнародне право, глобальна економіка, глобальна екологія	Держави, міжнародні організації, неурядові організації, корпорації, громадськість

3.3. Класифікація міжнародних систем

Міжнародна система містить велику кількість взаємодіючих та одночасно самостійних підсистем (дипломатичну, військово-стратегічну, економічну, правову, фінансову тощо) та їхніх елементів, що обумовлює багатоваріантність *класифікації міжнародних систем* (табл. 3.4) на основі різних *критеріїв*:

- універсальний – застосовуються переважно до виділення типу глобальної системи та враховує відмінності у розвитку її підсистем, зокрема політичної, фінансово-економічної, ідеологічної, військово-стратегічної, правової;
- просторовий – визначає географічні рівні міжнародних відносин, на яких формуються специфічні зв'язки та норми поведінки акторів;
- хронологічний – формулює історичні типи міжнародних систем шляхом виявлення закономірності еволюції міжнародних відносин, визначає чинники їхньої стабільності або дестабілізації;
- змішаний – враховує показники кількості міжнародних акторів, їхнє географічне розташування, ієрархію, ресурсне забезпечення та співвідношення сил.

Таблиця 3.4

Класифікація міжнародних систем

Класифікаційний критерій	Типи міжнародних систем
Просторовий	– глобальна; – регіональні (європейська, панамериканська, азіатсько-тихоокеанська); – субрегіональні; – трансрегіональні.
Хронологічний (історичний)	– Вестфальська система; – Віденська система; – Версальсько-Вашингтонська система; – Ялтинсько-Потсдамська система.
Змішаний	– система одиничного вето; – біполярна система; – універсальна система; – ієрархічна система.

Найуживанішими в теорії міжнародних відносин є посилання на *історичні типи* міжнародних систем та ті, що виділяються на основі *змішаного критерію* в класифікації *Мортона Каплана*, але в сучасній теорії міжнародних відносин існують і інші оригінальні підходи до класифікації міжнародних систем. Реаліст Реймон Арон на основі визначення ступеня узгодженості дій та дотримання загальноприйнятих норм міжнародними акторами поділяє міжнародні системи на такі типи:

- *гомогенні* системи, сформовані державами, що мають подібні внутрішні режими та цінності, поділяють однакові принципи організації зовнішньої політики. Властивостями гомогенних міжнародних систем є поміркованість та стабільність, держави гомогенної системи можуть виступати конкурентами та противниками одне одному, але при цьому не є ворогами;

- *гетерогенні* системи характеризуються високим рівнем конфліктності та нестабільності через ціннісний та ідеологічний антагонізм ключових акторів.

На основі характеру взаємовідносин між акторами скандинавський політолог *Йохан Галтунг* виділив три типи міжнародних систем:

- егалітарний – елементи системи є рівними між собою, актори діють з огляду на власні інтереси;

- ієрархічний – система представлена акторами, котрим підкоряються інші;

- змішаний – поєднує риси егалітарного та ієрархічного типів; представляє реально існуючу систему.

Представники неоліберального напрямку теорії міжнародних відносин **Роберт Когейн та Джозеф Най** критерієм класифікації міжнародних систем визначають не їхню структуру, а процеси, що відбуваються за участю держав та недержавних акторів. Рушійною силою **систем-процесів** виступають не тільки інтереси безпеки, а й економічні, соціальні, культурні та інші складові. Системи-процеси засновані на мережевому принципі, тобто глобальна міжнародна система є павутиною зв'язків, що з'єднують акторів залежністю державних і неурядових еліт, транснаціональних організацій, фінансових структур, професійних об'єднань тощо. За таких умов військово-стратегічні відносини продовжують відігравати певну роль у збереженні стабільності міжнародної системи, але не вирішують усіх проблем її функціонування.

3.4. Типи міжнародних систем у класифікації Каплана

Одна з найпоширеніших класифікацій міжнародних систем розроблена представником Чиказької школи політології Мортонем Капланом у роботі «Система і процес у міжнародній політиці» (1957 р.)¹⁹. Класифікаційними критеріями в типології Каплана виступають кількість акторів та силова конфігурація (power configuration). Аналіз міжнародних систем передбачає вивчення умов, за яких система існує або трансформується в систему іншого типу. Таким чином, класифікація Каплана враховує такі змінні параметри:

- передумови та причини формування певного типу системи;
- норми, що визначають міжнародну систему;
- особливості функціонування міжнародної системи;
- причини занепаду та напрями трансформації міжнародної системи;
- класифікація акторів за їхнім силовим та ієрархічним статусом.

За зазначеними критеріями класифікація Каплана містить шість типів міжнародних систем, котрі автор визначає як «стани рівноваги однієї надстабільної міжнародної системи»:

- система балансу сил;
- гнучка біполярна система;
- жорстка біполярна система;
- універсальна система;
- ієрархічна система;
- система вето.

Система балансу сил визначається розподілом впливу на світову політику між окремими центрами. За Капланом, акторів системи балансу сил має бути більше п'яти, інакше система буде нестійкою. Суб'єкти посилюють свою безпеку шляхом отримання більших силових можливостей у системі міжнародних відносин та шляхом утворення коаліцій. Значний військовий та економічний потенціал у системі балансу сил мають лише головні актори, тобто великі держави.

Система балансу сил функціонує на основі таких правил:

- для збільшення власного потенціалу актори повинні надавати перевагу дипломатичним переговорам, а не війні, котра може мати руйнівні наслідки для міжнародної системи в цілому;
- головне завдання держави – захист національних інтересів у будь-який спосіб, таким чином, краще вести війну, ніж втрачати можливості збільшення сили та впливу актора на міжнародній арені;
- повне знищення суверенітету провідного актора системи виключається, тому що це може спричинити посилення інших акторів, що, у свою чергу, суперечить принципу балансу сил. Таким чином, краще припинення війни, аніж повне послаблення одного з основних національних акторів;
- актори повинні протидіяти будь-якій коаліції/одиночному актору, котрі прагнуть здобути домінуюче становище в міжнародній системі;
- слід надавати можливості великим державам, що були обмежені у своєму суверенітеті, знову включатися до міжнародної системи як провідні актори;
- необхідно сприяти переходу слабких держав до категорії акторів міжнародної системи, що мають вплив на прийняття рішень.

Система балансу сил дестабілізується за таких умов:

- відмова провідних акторів дотримуватися норм міжнародної системи;

- наявність держави, котра реалізує свої національні інтереси шляхом формування наднаціональної організації, що приймає системні рішення;
- проблеми в координації дій акторів щодо прийняття політичних рішень або дії окремих діячів, що відхиляються від правил міжнародної системи;
- проблеми у дотриманні системоутворюючих правил, наприклад, правил зростання політичного потенціалу акторів системи, відновлення потенціалу акторів, що отримали поразку;
- конфлікт між нормами міжнародної системи та національними інтересами провідних держав;
- проблеми матеріально-технічного забезпечення балансу сил, що пояснюються недостатньою кількістю провідних акторів та відсутністю гнучкого механізму «балансування».

Трансформація системи балансу сил відбувається за умови набуття нею нестабільного стану внаслідок значних подій у політичній, економічній або безпековій сферах, що сприяють формуванню нових системоутворюючих правил та змінюють поведінку акторів. Система балансу сил переважно трансформується в біполярну систему.

Структура гнучкої біполярної системи складається з держав, державних союзів та універсальних акторів, представлених переважно міжнародними організаціями різного рівня. Спираючись на специфіку правил взаємодії міжнародних акторів, Каплан виділяє підвиди гнучкої біполярної системи:

- ієрархічна (авторитарна) – передбачає нав'язування головою коаліції своїх цінностей, політичних орієнтирів та норм безпеки;
- неієрархізована – використовує інструменти консультаційної взаємодії автономних акторів системи.

Стримуючим чинником гнучкої біполярної системи виступає ядерний статус провідних держав, котрі впливають на прийняття стратегічних рішень.

Жорстка біполярна система за нормами та закономірностями поведінки аналогічна до гнучкої, але коаліції акторів характеризуються наявністю чітко впорядкованої ієрархічної структури, що не передбачає наявності нейтральних держав. Універсальні актори мають обмежений вплив та не мають потенціалу щодо тиску на коаліцію. За таких умов жорстка біполярна система має високий рівень конфліктності.

Універсальна міжнародна система передбачає передачу права

прийняття рішень універсальному міжнародному актору, що переважно має форму міжнародної організації. Універсальний характер міжнародних організацій обумовлюється різними аспектами:

- природою цілей організації як вищого органу міжнародного права;
- реалізацією в діяльності організації повної солідарності інтересів всіх держав;
- відкритістю міжнародної організації для всіх членів міжнародного суспільства;
- обов'язковістю членства в організації для усіх держав.

За умов універсальної системи норми, стандарти, принципи організації міжнародної системи визначаються в межах універсального актора, котрий визначає стратегічні напрями розвитку системи. Стабільність універсальної міжнародної системи забезпечується збереженням її політичної однорідності та солідарності національних акторів з універсальним актором.

Будь-яка міжнародна система за своєю природою є ієрархічною, тобто кожен її учасник посідає певне місце залежно від системних параметрів, що його характеризують. Місце актора у рівнях ієрархії визначається параметрами його сили. Сила як критерій застосовується до будь-якого учасника міжнародної системи, але логічним є також використовувати змістовне навантаження поняття «сила» до окремих категорій. Наприклад, оцінюючи місце особи в ієрархії міжнародної системи, передусім оцінюється особистий вплив, що визначається професійними, інтелектуальними, фінансовими можливостями.

Ієрархічна міжнародна система подібна до універсальної та передбачає встановлення одноосібної влади окремого актора або організації, що визначається як світова держава, як централізованого глобального правління загальноновизнаного закону, котре контролює всі нації. За такої системи національні держави втрачають можливості самостійного прийняття зовнішньополітичних рішень та фактично являють собою обмежені за суверенітетом територіальні одиниці. Тенденції децентралізації системи через спроби окремих акторів вийти із системи припиняються.

Міжнародна система одиничного вето складається з акторів, що мають однаковий силовий потенціал. У класифікації Каплана такими акторами виступають ядерні держави – кожна здатна блокувати діяльність системи, діючи шляхом погроз. Будь-яка держава здатна захистити себе та самостійно підтримувати національну безпеку, тому актори такої системи не схильні до підписання коаліційних угод.

Такі системи, як балансу сил та гнучка біполярна, є реально існуючими, тоді як інші типи міжнародних систем є ідеальними моделями, що ніколи не існували в реальності, але демонструють можливі тенденції розвитку системи міжнародних відносин. Класифікація Мортон Каплана дозволяє моделювати різні типи політичної поведінки держав у сфері міжнародних відносин, що визначаються критеріями організації процесу прийняття рішень, перевагами акторів в системі міжнародних відносин, змістом та напрямками політичної активності, здатністю пристосовуватися до трансформації системи.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте зміст реалістичного підходу до визначення міжнародного порядку.
2. Розкрийте зміст соціально-конструктивістського підходу до визначення міжнародного порядку.
3. Розкрийте зміст інституційного підходу до визначення міжнародного порядку.
4. Наведіть визначення конституційного та неконституційного міжнародного порядку.
5. У чому сутність фаталістського та трансцендентного підходів до трактування міжнародного порядку?
6. Перелічіть стимули формування міжнародного порядку.
7. Розкрийте елементи міжнародного порядку.
8. Порівняйте реалістичний та інституціональний підходи до трактування міжнародної системи.
9. Проаналізуйте структурні елементи міжнародної системи.
10. Розкрийте зміст універсального критерію класифікації міжнародних систем.
11. Розкрийте зміст просторового критерію класифікації міжнародних систем.
12. Розкрийте зміст хронологічного критерію класифікації міжнародних систем.
13. Дайте оцінку системі балансу сил.
14. Які чинники є дестабілізуючими для системи балансу сил?
15. Розкрийте сутність гнучкої біполярної системи.
16. Охарактеризуйте особливість ієрархічної міжнародної системи.
17. Які риси мають актори міжнародної системи одиничного вето?

Практичні завдання

1. Виділіть та охарактеризуйте основні підходи до визначення системи міжнародних відносин, типові для представників різних шкіл у теорії міжнародних відносин.

2. Охарактеризуйте стан сучасної міжнародної системи за параметрами, наведеними в таблиці:

Рушійні сила системи	
Загальні функції системи	
Стан стабільності системи	

3. Наведіть приклади з подій сучасної світової політики, що розкривають чинники дестабілізації міжнародної системи балансу сил за теорією Мортон Каплана, заповніть таблицю:

Відмова акторів дотримуватися норм міжнародної системи	
Проблеми в координації дій акторів щодо прийняття політичних рішень	
Конфлікт між нормами міжнародної системи та національними інтересами провідних держав	
Проблеми матеріально-технічного забезпечення балансу сил	

Тестові завдання

1. За просторовим критерієм виділяють такі типи міжнародних систем:

а) глобальна, регіональні, субрегіональні, трансрегіональні системи;

б) Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська системи;

в) одиничного вето, біполярна, універсальна, ієрархічна системи;

г) глобальна, біполярна, універсальна, трансрегіональні системи.

2. Для біполярної системи характерним є:

- а) існування єдиного центру влади, з яким взаємодіють інші члени системи;
- б) взаємодія учасників системи на паритетних началах;
- в) втрата національними державами суверенітету та формування «світової держави»;
- г) протистояння двох політичних блоків.

3. За хронологічним критерієм виділяють такі типи міжнародних систем:

- а) глобальна, регіональні, субрегіональні, трансрегіональні системи;
- б) Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська системи;
- в) одиничного вето, біполярна, універсальна, ієрархічна системи;
- г) глобальна, біполярна, універсальна, трансрегіональні системи.

4. Змішаний критерій визначення типу міжнародної системи:

- а) враховує відмінності у розвитку її підсистем, зокрема політичної, фінансово-економічної, ідеологічної, військово-стратегічної, правової;
- б) визначає географічні рівні міжнародних відносин, на яких формуються специфічні зв'язки та норми поведінки акторів;
- в) формулює історичні типи міжнародних систем шляхом виявлення закономірності еволюції міжнародних відносин;
- г) враховує показники кількості міжнародних акторів, їхнє географічне розташування, ієрархію, ресурсне забезпечення та співвідношення сил.

5. Для ієрархічної системи міжнародних відносин характерним є:

- а) існування єдиного центру влади, з яким взаємодіють інші члени системи;
- б) взаємодія учасників системи на паритетних началах;
- в) втрата національними державами суверенітету та формування «світової держави»;
- г) протистояння двох політичних блоків.

6. До основних характеристик та особливостей Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин належать:

- а) біполярність та загальний конфронтаційний характер;

- б) багатополарність та мирна співпраця за посередницької ролі ООН;
- в) біполарність та ідеологічна конфронтація;
- г) відсутність серйозних міжнародних конфліктів; дотримання прав людини.

7. Яка система характеризується наявністю однієї наддержави, вплив якої на систему є визначальним, яка формує взаємозв'язки та визначає характер дій держав нижчих рівнів?

- а) ієрархічна;
- б) мультиполарна;
- в) багатоієрархічна;
- г) монополарна.

8. Міжнародні відносини у 90-ті рр. ХХ ст. характеризуються:

- а) формуванням біполарної міжнародної системи;
- б) переходом від біполарної до постбіполарної системи;
- в) кризою інтеграційних проектів у світовій політиці;
- г) ієрархізацією міжнародних відносин.

9. До ознак сучасної постбіполарної системи належить:

- а) заперечення національного інтересу;
- б) військовий потенціал як головна складова сили держави;
- в) відсутність договірно-правового закріплення ознак системи;
- г) виключно правовий характер врегулювання міжнародних конфліктів.

10. За змішаним критерієм виділяють такі типи міжнародних систем:

- а) глобальна, регіональні, субрегіональні, трансрегіональні системи;
- б) Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська системи;
- в) одиничного вето, біполарна, універсальна, ієрархічна системи;
- г) глобальна, біполарна, універсальна, трансрегіональні системи.

11. Центрами сили Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин виступали:

- а) Росія та Австро-Угорщина;
- б) Франція та Велика Британія;

- в) СРСР та США;
- г) Іспанія, Португалія, Нідерланди.

12. Вестфальська міжнародна система належить до:

- а) історичного типу міжнародних систем;
- б) периферійного типу;
- в) жорсткої біполярної системи;
- г) економічної системи.

13. Глобальним центром сьогодення виступає:

- а) Велика Британія;
- б) Індія;
- в) Японія;
- г) США.

14. Хронологічний критерій визначення типу міжнародної системи:

- а) враховує відмінності у розвитку її підсистем, зокрема політичної, фінансово-економічної, ідеологічної, військово-стратегічної, правової;
- б) визначає географічні рівні міжнародних відносин, на яких формуються специфічні зв'язки та норми поведінки акторів;
- в) формулює історичні типи міжнародних систем шляхом виявлення закономірності еволюції міжнародних відносин;
- г) враховує показники кількості міжнародних акторів, їхнє географічне розташування, ієрархію, ресурсне забезпечення та співвідношення сил.

15. Глобальний рівень міжнародного порядку передбачає:

- а) функціонування міжнародної системи в її відносинах із акторами національного та наднаціонального рівнів;
- б) взаємодію суб'єктів субнаціонального рівня між собою;
- в) взаємодію суб'єктів національного масштабу між собою;
- г) взаємодію суб'єктів регіонального масштабу.

16. Регіональний рівень міжнародного порядку передбачає:

- а) функціонування міжнародної системи в її відносинах із акторами національного та наднаціонального рівнів;
- б) взаємодію суб'єктів субнаціонального рівня між собою;
- в) взаємодію суб'єктів національного масштабу між собою;

г) взаємодію суб'єктів регіонального масштабу.

17. Локальний рівень міжнародного порядку передбачає:

- а) функціонування міжнародної системи в її відносинах із акторами національного та наднаціонального рівнів;
- б) взаємодію суб'єктів субнаціонального рівня між собою;
- в) взаємодію суб'єктів національного масштабу між собою;
- г) взаємодію суб'єктів регіонального масштабу.

18. Сутністю Віденської міжнародної системи є:

- а) імперський принцип контролю географічного простору;
- б) створення геополітичного блоку навколо СРСР;
- в) створення геополітичного блоку навколо США;
- г) створення геополітичного блоку навколо Франції.

19. Просторовий критерій визначення типу міжнародної системи:

- а) враховує відмінності у розвитку її підсистем, зокрема політичної, фінансово-економічної, ідеологічної, військово-стратегічної, правової;
- б) визначає географічні рівні міжнародних відносин, на яких формуються специфічні зв'язки та норми поведінки акторів;
- в) формулює історичні типи міжнародних систем шляхом виявлення закономірності еволюції міжнародних відносин;
- г) враховує показники кількості міжнародних акторів, їхнє географічне розташування, ієрархію, ресурсне забезпечення та співвідношення сил.

20. Як називається організація міжнародних і міждержавних відносин, що є протилежною анархії і передбачає наявність спільних інститутів, норм і цінностей, що створюють умови існування, безпеки та розвитку держав, їхньої взаємодії на міжнародній арені:

- а) міжнародний порядок;
- б) світовий порядок;
- в) антианархія;
- г) планетарний порядок.

21. Оберіть основні завдання міжнародного порядку:

- а) встановлення багатопольярної системи світу;
- б) забезпечення розвитку міжнародних міждержавних

організацій;

- в) встановлення світового порядку;
- г) формування дієвої системи міжнародної безпеки й організація взаємовигідної взаємодії на міжнародній арені.

22. Відповідно до розподілу сил міжнародна система XXI ст. є:

- а) багатополлярною;
- б) біполлярною;
- в) однополлярною;
- г) поліполлярною.

23. Мета функціонування міжнародних систем:

- а) підтримання внутрішнього стабільного стану;
- б) вивчення взаємозв'язку політики, економіки та права на глобальному рівні;
- в) вплив на внутрішній правопорядок;
- г) засіб здійснення зовнішньої політики, внутрішнього регулювання держави, народної дипломатії, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів, застосовуваних із урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних завдань.

24. Система балансу сил:

- а) характеризується тим, що кожен актор має можливість блокувати систему, використовуючи певні засоби шантажу, водночас кожен із цих акторів здатен чинити опір подібному впливу;
- б) відповідає системі, за якої переважаюча роль належала б універсальному акторові, котрий має право визначати статус держав і виділяти їм ресурси;
- в) характеризується мультиполлярністю; в її межах повинно існувати не менше п'яти великих держав, що мають значні військові та економічні можливості;
- г) є системою, в якій існують актори-держави та новий тип акторів – союзи і блоки держав, а також універсальні актори.

25. Гомогенні міжнародні системи характеризуються такими ознаками:

- а) сформовані державами, що мають подібні внутрішні режими та цінності, поділяють однакові принципи організації зовнішньої політики;

б) високим рівнем конфліктності та нестабільності через ціннісний та ідеологічний антагонізм ключових акторів;

в) засновані на мережевому принципі, тобто глобальна міжнародна система є павутиною зв'язків, що з'єднують акторів залежністю державних і неурядових еліт, транснаціональних організацій, фінансових структур, професійних об'єднань тощо;

г) елементи системи є рівними між собою, актори діють з огляду на власні інтереси.

26. Гетерогенні міжнародні системи характеризуються такими ознаками:

а) засновані на мережевому принципі, тобто глобальна міжнародна система є павутиною зв'язків, що з'єднують акторів залежністю державних і неурядових еліт, транснаціональних організацій, фінансових структур, професійних об'єднань тощо;

б) високим рівнем конфліктності та нестабільності через ціннісний та ідеологічний антагонізм ключових акторів;

в) сформовані державами, що мають подібні внутрішні режими та цінності, поділяють однакові принципи організації зовнішньої політики;

г) елементи системи є рівними між собою, актори діють з огляду на власні інтереси.

27. Міжнародні системи-процеси характеризуються такими ознаками:

а) елементи системи є рівними між собою, актори діють з огляду на власні інтереси;

б) високим рівнем конфліктності та нестабільності через ціннісний та ідеологічний антагонізм ключових акторів;

в) сформовані державами, що мають подібні внутрішні режими та цінності, поділяють однакові принципи організації зовнішньої політики;

г) засновані на мережевому принципі, тобто глобальна міжнародна система є павутиною зв'язків, що з'єднують акторів залежністю державних і неурядових еліт, транснаціональних організацій, фінансових структур, професійних об'єднань тощо.

28. Егалітарні міжнародні системи характеризуються такими ознаками:

а) засновані на мережевому принципі, тобто глобальна

міжнародна система є павутиною зв'язків, що з'єднують акторів залежністю державних і неурядових еліт, транснаціональних організацій, фінансових структур, професійних об'єднань тощо;

б) високим рівнем конфліктності та нестабільності через ціннісний та ідеологічний антагонізм ключових акторів;

в) сформовані державами, що мають подібні внутрішні режими та цінності, поділяють однакові принципи організації зовнішньої політики;

г) елементи системи є рівними між собою, актори діють з огляду на власні інтереси.

29. Універсальний критерій визначення типу міжнародної системи:

а) враховує відмінності у розвитку її підсистем, зокрема політичної, фінансово-економічної, ідеологічної, військово-стратегічної, правової;

б) визначає географічні рівні міжнародних відносин, на яких формуються специфічні зв'язки та норми поведінки акторів;

в) формулює історичні типи міжнародних систем шляхом виявлення закономірності еволюції міжнародних відносин;

г) враховує показники кількості міжнародних акторів, їхнє географічне розташування, ієрархію, ресурсне забезпечення та співвідношення сил.

РОЗДІЛ 4 ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

4.1. Термінологічні особливості суб'єкта та актора міжнародних відносин

4.2. Класифікація суб'єктів міжнародних відносин

4.3. Особливості взаємодії міжнародних акторів у світовій політиці

Ключові поняття: суб'єкт міжнародних відносин, суб'єкт міжнародного права, міжнародний актор, сила, національний інтерес, експансія, національна безпека, національне самозречення, дипломатія.

4.1. Поняття суб'єкта та актора міжнародних відносин

Стосовно учасників світової політики теорія міжнародних відносин традиційно вживає терміни «суб'єкт» та «актор». Поняття *суб'єкта* міжнародних відносин є більш раннім та традиційним і характеризує учасників міжнародних відносин щодо наявності у них певних прав та обов'язків, цілей у міжнародній політиці, реалізація яких відбувається відповідно до юридичних норм міжнародного співтовариства.

Поширення терміна *актор* у сучасній теорії міжнародних відносин пов'язане з популярністю неолібералізму. Ключовою характеристикою актора міжнародних відносин є наголос на його активності та впливі на події, що відбуваються у світовій політиці. За визначенням Алена Турена, актор міжнародних відносин, на відміну від суб'єкта, не залежить від середовища, а здатен змінювати його. Таким чином, *ознаками актора* міжнародних відносин є:

- здатність до формування самостійної стратегії поведінки на міжнародній арені;
- наявність ресурсів для реалізації власної стратегії;
- здатність протистояти загрозам системи міжнародних відносин.

Таблиця 4.1

Перерозподіл влади від держави до недержавних акторів

	Приватний сектор	Публічна політика	Третій сектор
Міжнародний рівень	ТНК	Міждержавні організації	Міжнародні недержавні організації

4.2. Класифікація суб'єктів міжнародних відносин

Міжнародним актором традиційно вважається суб'єкт, що має такі *характеристики*:

- діяльність виходить за межі однієї держави;
- відбувається вплив суб'єкта на міжнародні відносини;
- наявна певна ступінь автономії у прийнятті рішень.

Наведені ознаки притаманні великій кількості різноманітних суб'єктів, що актуалізує проблему типологізації та співвідношення акторів у міжнародних відносинах.

Теорія міжнародних відносин представляє різноманітні точки зору на множину акторів та їхню роль у світовій політиці. Французький політолог-реаліст *Р. Арон* визначає міжнародні відносини як міждержавні, що, у свою чергу, утворюються поведінкою двох символічних фігур – *солдата та дипломата*, залежно від стану війни або миру між державами.

Представники неоліберального напрямку *Дж. Най та Р. Когейн* включили до міжнародних відносин автономного індивіда або організації, що мають значні ресурси та взаємодіють із іншими акторами поза державними кордонами. Такими організаціями є: ТНК, міжнародні урядові та неурядові організації, що впливають на міжнародні процеси, конфлікти та процедури.

Представник політичного реалізму *М. Каплан* розрізняє три типи міжнародних акторів, що відповідають різним рівням міжнародних відносин (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Класифікація акторів міжнародних відносин за М. Капланом

Рівень міжнародних відносин	Тип міжнародних акторів
Національний	Суверенні держави
Транснаціональний	Регіональні міжнародні організації
Універсальний	Глобальні організації

Професор Женевського університету *Філіп Брайар* додає до наведених М. Капланом типів міжнародних акторів четвертий – потенційні актори: національно-визвольні рухи, регіональні та локальні спільноти. Французький політолог-міжнародник *Марсель Мерль* поділяє міжнародних акторів на держави, міжнародні організації, транснаціональні сили – мультинаціональні фірми, світова громадська думка.

За класифікацією *Джеймса Розенау*, міжнародними акторами виступають:

- держави;
- підсистеми (органи місцевої адміністрації, що наділені певною автономією в міжнародній сфері);
- транснаціональні корпорації;
- когорти (етнічні групи, церква).

Одним із критеріїв класифікації акторів міжнародних відносин є *ресурс їхнього впливу* (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Класифікація акторів міжнародних відносин за ресурсом впливу

Ресурс впливу	Тип актора міжнародних відносин
Політичний	Держави
Економічний	Транснаціональні корпорації (ТНК)
Інформаційний	Неурядові міжнародні організації

Загальновизнаною класифікацією акторів міжнародних відносин є така:

- **держави та групи держав** – головні актори міжнародних відносин, формально є рівноправними суб'єктами світового співтовариства, але їхні ролі та статуси не рівнозначні;
- **наднаціональні організації** – міжнародні урядові організації;
- **недержавні організації** – міжнародні об'єднання, що створені

без міжурядових угод, мають різноманітні напрями діяльності – економіка, медицина, культура тощо. Наприклад, транснаціональні корпорації, що мають значний вплив на світові процеси, спираючись на економічні ресурси, котрі надають їм переваги у реалізації своєї політики;

- **суб'єкти внутрішньої політики** – за умови виходу їхньої діяльності за національні межі, що має певні наслідки для міжнародних відносин. До цієї групи акторів належать окремі особистості – лідери, як активні учасники світового політичного процесу, котрим належить вирішальна роль у розробці ключових принципів зовнішньополітичної стратегії.

4.3. Особливості взаємодії міжнародних акторів у світовій політиці

Велика кількість різноманітних за структурою, цілями, масштабами акторів створює проблему керованості у світовій політиці. **Наслідками** діяльності безлічі міжнародних акторів є:

- непередбачуваність процесів світової політики;
- глобалізація світових політичних процесів – локальні дії часто мають регіональні та навіть загальносвітові наслідки;
- формування анклавної структури світу.

Отже, велика кількість різноманітних за структурою, цілями, масштабами акторів створює **проблему керованості** у світовій політиці та стає джерелом випадковостей у сфері міжнародних відносин. Британський соціолог **М. Ніколсон** сформулював **«парадокс участі»** у міжнародних відносинах. Зростання відкритості міжнародної системи, збільшення кількості та багатоманітності її акторів виражається у свободі пересування, обмінів та взаємодії як приватних осіб, так і державних акторів, що, у свою чергу, підвищує ступінь хаотичності міжнародної системи. Таким чином, впорядкованою є та система, що складається з невеликої кількості однорідних акторів. Система, що поповнюється новими членами, втрачає передбачуваність та ефективність.

Відносини між міжнародними акторами набувають таких форм:

- співробітництво;
- конфлікт;
- відсутність взаємодії.

Зважаючи на збільшення активності недержавних акторів у

світовій політиці, взаємовідносини міжнародних акторів визначаються як *мереживні*, тобто такі, що являють собою розгалужену систему зв'язків, у межах яких відбуваються контакти, обмін, співробітництво та конфлікти.

Мереживна взаємодія заснована на *інтересах* міжнародних акторів. Основою будь-якого інтересу є об'єктивні потреби суб'єкта або соціальної спільноти, що обумовлені економічною, політичною, соціальною або іншою ситуацією. Традиційно інтерес міжнародного актора виражається через безпеку та процвітання. Поняття інтересу в міжнародних відносинах пов'язане з поняттям *сили* як сукупності засобів і реальних умов безпеки, що відповідає на виклики та загрози міжнародного середовища. Головною проблемою акторів міжнародних відносин є пошук необхідних засобів реагування на виклики та загрози світової політики. Актори, спираючись на власний потенціал, можливості та ресурси, намагаються різними шляхами впливати на своїх опонентів із метою досягнення бажаних політичних, економічних та інших результатів. Таким чином, категорія сили міжнародного актора, як основного зовнішньополітичного ресурсу будь-якого актора, залишається головними методом міжнародної взаємодії.

Інтереси акторів міжнародних відносин набувають складних форм та впливають на стосунки між народами, політичними, соціальними та економічними інститутами і приватним особами, що представляють різні держави, культури, способи життя. Теорія міжнародних відносин акцентує увагу на сфері неспівпадіння інтересів між акторами, що є причиною конфліктів та суперництва за ресурси, статус та вплив актора у міжнародних відносинах.

Запитання для самоперевірки

1. Наведіть ключові характеристики, що відрізняють поняття суб'єкта та актора міжнародних відносин.
2. Проаналізуйте класифікацію акторів міжнародних відносин, надану представниками політичного реалізму.
3. Які типи міжнародних акторів виокремлюються відповідно до такого критерію, як ресурс впливу?
4. Розкрийте наслідки діяльності міжнародних акторів у світовій політиці.
5. У чому полягає проблема керованості акторів у міжнародних відносинах?
6. Перелічіть форми відносин між міжнародними акторами.
7. Проаналізуйте наслідки численності міжнародних акторів у

світовій політиці.

8. Розкрийте сутність «парадоксу участі» М. Ніколсона.

Практичні завдання

1. Представник французької соціологічної школи міжнародних відносин М. Мерль назвав «неозброєним пророком» один із типів індивіда як суб'єкта міжнародних відносин.

А. Розкрийте сутність цього визначення.

Б. Який вплив на сучасні міжнародні відносини мають «неозброєні пророки»?

В. Кого з відомих учасників міжнародних відносин можна віднести до категорії «неозброєних пророків»?

2. Представник політичного реалізму Р. Арон визначав основними «творцями» міжнародної політики дипломата та солдата, вважаючи їх головними символічними фігурами, котрі уособлюють і репрезентують держави та спільноти на міжнародній арені.

А. Розкрийте сутність цього визначення.

Б. Який вплив на сучасні міжнародні відносини мають «дипломат та солдат»?

В. Кого з учасників міжнародних відносин можна віднести до цієї категорії?

Тестові завдання

1. *Головними акторами міжнародних відносин є:*

- а) ТНК;
- б) держави;
- в) міжнародні організації;
- г) окремі політики.

2. *Принцип сили в міжнародних відносинах полягає у:*

- а) тому, що національна держава у міжнародних відносинах має дотримуватися норм міжнародного порядку;
- б) тому, що держава або група держав здатні нав'язати іншим державам свої інтереси;
- в) неутручанні у внутрішні справи національних держав;
- г) усе перераховане вище.

3. Термін «актор міжнародних відносин» є:

- а) вузьким, що характеризує тільки пасивну участь суб'єкта в міжнародних відносинах;
- б) вузьким, що відносить до суб'єктів міжнародних відносин тільки держави;
- в) всеохоплюючим, що акцентує увагу на поведінці учасника міжнародних відносин;
- г) всеохоплюючим, що відносить до суб'єктів міжнародних відносин держави та міжнародні організації.

4. Серед суб'єктів міжнародного конфлікту переважають:

- а) ТНК;
- б) міжнародні неурядові організації;
- в) міждержавні організації;
- г) держави.

5. До суб'єктів міжнародних відносин належать:

- а) найвпливовіші держави світу;
- б) національні уряди, громадські рухи, міжнародні організації, політичні лідери, світові клани;
- в) неурядові організації, що борються за мир;
- г) окремі держави незалежно від їхнього статусу.

6. Головними суб'єктами геополітики виступають:

- а) держави;
- б) міжнародні державні організації;
- в) міжнародні неурядові організації;
- г) транснаціональні корпорації.

РОЗДІЛ 5

ДЕРЖАВА ЯК АКТОР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- 5.1. Статус держави в системі міжнародних відносин
- 5.2. Форми зовнішньополітичної діяльності держав
- 5.3. Принцип національного суверенітету у системі міжнародних відносин
- 5.4. Поняття національного інтересу та сили держави.

Ключові поняття: держава, національний суверенітет, національний інтерес, юрисдикція міжнародна, зовнішня політика держави, типологія держав, великі держави, середні держави, мікродержави, наддержава.

5.1. Статус держави в системі міжнародних відносин

Держава є актором міжнародних відносин, котрий відповідає усім класичним критеріям цього поняття. **Ознаками** держави як актора міжнародних відносин є:

- здатність і ресурс для використання інструментів примусу та військової сили;
- здатність до мобілізації економічних та людських ресурсів для вирішення зовнішньополітичних завдань;
- наявність ресурсів для формування офіційних зовнішньополітичних доктрин та можливості щодо створення суспільного консенсусу для їх реалізації;
- статус надійного партнера в міжнародних відносинах, що бере участь а альянсах та підтримує функціонування міжнародної системи в цілому;
- наявність у держав через уряди, що їх представляють, легітимних підстав для підписання договорів, оголошення війни та інших дій, що є безпосереднім змістом міжнародної політики.

Держави відрізняються за своїми ресурсами, такими як: територія, населення, корисні копалини, економічний потенціал, соціальна стабільність, політичний авторитет, військові сили. Подібні відмінності виражаються в нерівності держав, наслідком чого є ієрархія, що визначає **стратифікацію держав** на міжнародній арені:

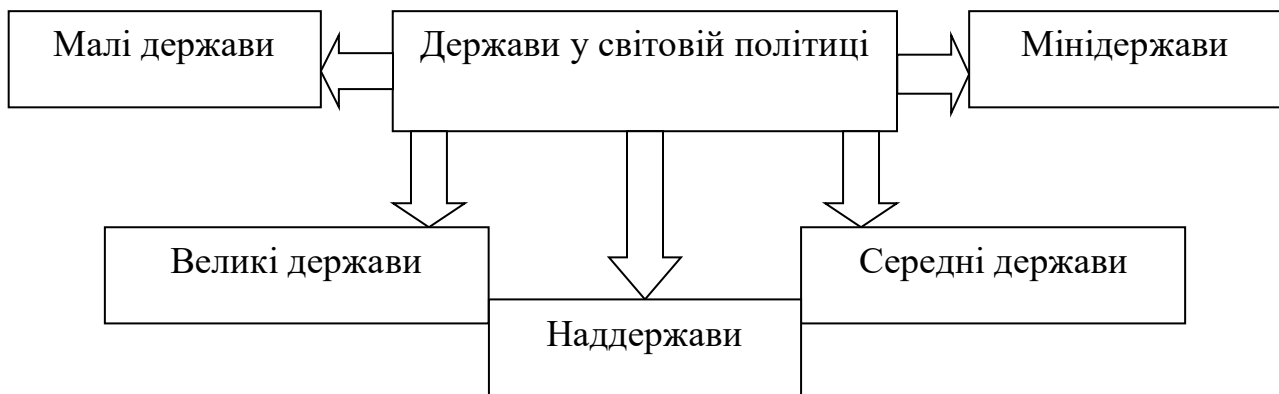

Рис. 5.1. Стратифікація держав у міжнародних відносинах.

Ознаками наддержав є:

- наявність зброї масового ураження (ядерної зброї);
- здатність впливати на зміни у міжнародних системах;
- неможливість поразки від будь-якої іншої держави або коаліції, якщо до коаліції не входить інша наддержава.

На відміну від наддержав, **великі держави** впливають на світовий розвиток, але не переважають у світовій політиці. Ресурси цих держав обмежують їх окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону.

Середні держави мають стабільний вплив на своє найближче оточення. На відміну від середніх, вплив **малих держав** є обмеженим та слабким, але вони мають достатньо ресурсів для збереження своєї незалежності та територіальної цілісності. **Мікродержави** не здатні захистити суверенітет власними силами.

Реалісти вважають міжнародними акторами тільки ті держави, відносини між якими формують світову політику. Таким чином, будь-який стан міжнародних відносин (конфлікт, інтеграція та ін.) залежить від взаємодії між нечисленними наддержавами та великими державами.

Представники політичного реалізму²⁰ розглядають *держави* як *головних акторів* міжнародних відносин. Держави характеризуються ними як раціональні політичні інститути, що здійснюють єдину політику щодо інших держав. Погляди реалістів у цілому представляють державоцентричні концепції, що спираються на такі *аргументи*:

- держава – єдиний політичний інститут, що має колективні уподобання – національні інтереси, взаємодіє з іншими рівними політичними інститутами;

- прийняті державою норми обов'язкові для виконання всіма її громадянами без виключення, вони регулюють їх взаємодію із членами інших інститутів (наприклад, державні квоти на найм іноземної робочої сили).

Таким чином, світова політика орієнтована на розвиток міждержавних відносин. *Сучасна міжнародна система* характеризується двома *тенденціями*:

- зростання взаємозалежності усіх елементів системи;
- збереження монополії на прийняття рішень державами за одночасного зменшення їхнього реального впливу на продукування та розподіл ресурсів.

Домінування та перевага у військовій силі, інші компоненти могутності не забезпечують безпеку та захист наддержавам. Це підтверджується зростанням асиметричних загроз та посиленням нестабільності в регіонах Близького Сходу та Північної Африки, що супроводжується військово-політичними конфліктами із залученням міжнародного співтовариства в Іраку, Сирії, Афганістані. Силова боротьба державних акторів із міжнародним тероризмом часто виявляється контрпродуктивною та, навпаки, стимулює зростання радикальних, воєнізованих ісламських рухів, що активно проявляють себе у політичній боротьбі за владу.

Із вищенаведеного випливає проблема відповідності національних систем влади особливостям та викликам сучасних міжнародних

20 Шергін С. О. Реалізм і модернізм в американській політології міжнародних відносин: еволюція «реалістичної» парадигми

відносин. Зокрема, можна констатувати скорочення функцій управлінських структур окремих держав та міждержавних організацій щодо управління потоками інформації, боротьби із транснаціональною злочинністю, контролю над міграційними потоками. Послаблення держави відбувається внаслідок зменшення кількості доступних урядам ресурсів, що необхідні для реалізації владних повноважень. Ускладнюють ситуацію міжнародні фінансові актори з їхнім акцентом на бідні, а отже, поступливі уряди (особливо з урахуванням корупції еліт). Таким чином, держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із субдержавними акторами.

5.2. Форми зовнішньополітичної діяльності держав

Зовнішні функції держави реалізуються на міжнародній арені в межах як міждержавних відносин, так і взаємодії держави із іншими акторами. Такі відносини мають зовнішньополітичний характер, тому діяльність, що спрямована на захист національних інтересів, виконання міжнародних зобов'язань та реалізацію зовнішніх функцій держави, позначається як **зовнішньополітична**. Держава є єдиним загальнонаціональним політичним інститутом, що має повноваження на здійснення зовнішньої політики та наділений правом офіційно представляти суспільство у міжнародних відносинах.

Зовнішньополітична діяльність будь-якої держави завжди пов'язана з проблемами влади та визначається такими **рисами**:

- не кожна дія держави на міжнародній арені є політичною, держави вступають у юридичні, економічні, гуманітарні та культурні взаємовідносини;
- зовнішньополітична діяльність держави є динамічною категорією та залежить від внутрішньополітичної ситуації, культурних та економічних трансформацій, що забезпечують державі вигідні позиції на міжнародній арені.

Класифікація зовнішньополітичної діяльності держави здійснюється за такими **критеріями**, як:

- засоби;
- напрями;
- завдання зовнішньополітичної діяльності (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Діяльність держави за засобами здійснення зовнішньої політики

	Легальні засоби	Нелегальні засоби
Мирні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • Дипломатія; • кооперація на основі міжнародного права; • «м'яка сила». 	<ul style="list-style-type: none"> • Глобально небезпечні технології; • шпіонаж; • сприяння транскордонній злочинності.
Примусові засоби	<ul style="list-style-type: none"> • Самооборона; • попередження агресії; • примус до миру; • врегулювання конфліктів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Втручання у внутрішні справи іншої держави; • інтернаціоналізація внутрішніх конфліктів; • війна; • тероризм.

За **напрямами** зовнішньополітична діяльність охоплює відносини держави з іншими міжнародними акторами у таких сферах:

- політика;
- економіка;
- культура;
- мир та безпека.

Залежно від головних **завдань**, на вирішення яких спрямована зовнішньополітична діяльність держави, виділяють зовнішньополітичні дії, заходи та операції (рис. 5.2). Наймасштабнішими з наведених форм є **зовнішньополітичні операції**.

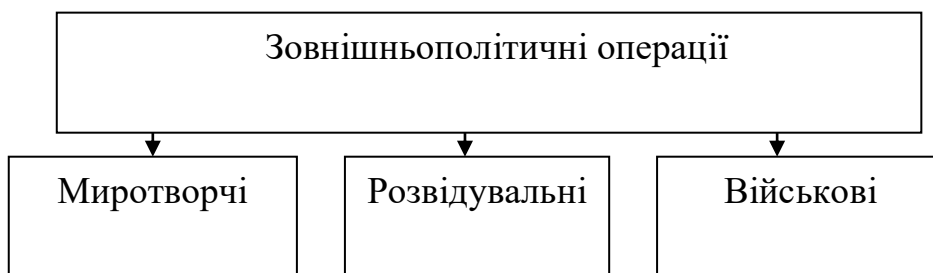

Рис. 5.2. Форми зовнішньополітичних операцій держави

Зовнішньополітичні операції передбачають здійснення комплексу самостійних заходів, наприклад, розміщення миротворчого контингенту або дипломатичні переговори.

Важливим засобом зовнішньої політики є *дипломатія* – офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх відносин. Зовнішньополітичні завдання реалізуються також шляхом встановлення та розширення торгівельно-економічних, науково-технічних, кредитно-фінансових та культурних зв'язків, що підтримуються як на офіційному рівні, так і за допомогою суспільних і приватних організацій та установ.

Зовнішня політика держави є складним ресурсозатратним процесом, що передбачає *планування* як окремих заходів, так і зовнішньополітичного курсу в цілому. Планування має на меті досягнення певного консенсусу та поділяється на такі етапи:

- визначення пріоритетної міжнародної ситуації, котра прямо впливає на реалізацію мети зовнішньополітичної діяльності;
- формування проєктів державного рішення. Проєкти презентують концептуальні розбіжності в органах державної влади та проходять незалежну експертизу;
- затвердження політичного рішення. Обов'язковою частиною рішення є альтернативний варіант дій на випадок непередбачених обставин;
- реалізація державного рішення – здійснюється через бюрократичний рівень, на якому визначається коло безпосередніх виконавців. Стадія реалізації потребує обов'язкового політичного контролю за діями виконавців;
- оцінка результатів шляхом аналізу інформації про результати зовнішньополітичної діяльності, наслідком чого може бути прийняття коригуючих дій.

5.3. Принцип національного суверенітету у системі міжнародних відносин

Суверенітет є важливою *юридичною ознакою* держави та характеризує її як ключового актора міжнародних відносин. За ступенем державного суверенітету здійснюється *юридична класифікація* держав на такі:

- імперія;
- держава-нація;
- асоційована держава;
- самопроголошена держава;

- протекторат;
- окупована держава.

Головними *ознаками* суверенітету є:

- **неподільність** – суверенітет належить державі в цілому, а не її окремим інститутам, посадовим особам або представникам. Подібна властивість виключає делегування або поділ державного суверенітету на частини;

- **невідчужуваність** – гарантується тим, що держава не може бути позбавлена суверенітету будь-якими засобами.

У сучасних міжнародних відносинах державний суверенітет трактується за двома *критеріями*:

- **внутрішній** – свобода держави обирати власний шлях розвитку, економічну та політичну модель, законодавство тощо;

- **зовнішній** – невтручання зовнішніх акторів у внутрішні справи держави, рівність та незалежність суверенних держав на міжнародній арені.

Категорія державного суверенітету закріплена в основних актах міжнародного права, що утверджують неможливість без законних підстав порушувати або примусово обмежувати суверенітет держави та втручатися в її внутрішні справи. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету у міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування... проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави».

У реальній світовій політиці *державний суверенітет* може бути *обмежений*, що обумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема нормами міжнародного права або силовими діями інших держав. Так,, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру із санкції Ради Безпеки ООН у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст. 39, ст. 42)²¹.

Таким чином, стан абсолютного суверенітету в міжнародних відносинах є недосяжним. Сам факт включення держави до світової

політики шляхом укладення угод, участі у міжнародних організаціях автоматично обмежує суверенітет зобов'язаннями перед іншими акторами, котрі теж обмежують власні суверенітети.

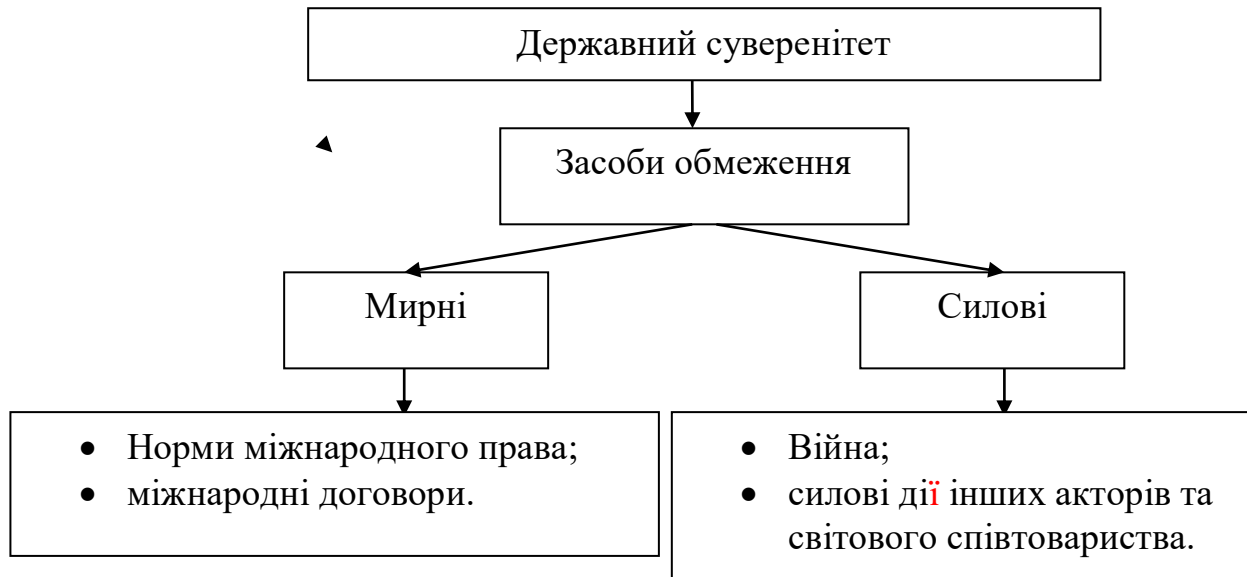

Рис. 5.3. Засоби обмеження державного суверенітету в системі міжнародних відносин

5.4. Поняття національного інтересу та сили держави

Національний інтерес є однією з головних категорій у теорії та практиці міжнародних відносин та являє собою усвідомлену потребу нації в самозбереженні, розвитку та забезпеченні безпеки. Національні інтереси представлені відкритими заявами держави щодо власних потреб та намірів у міжнародній політиці. Подібні заяви завжди спираються на експертну оцінку поточних міжнародних проблем. До *функцій національного інтересу* належать:

- визначення ієрархії зовнішньополітичних інтересів, що дозволяє уникнути неефективних витрат ресурсів;
- надання суспільству критеріїв оцінки ефективності реалізації зовнішньої політики;
- підвищення передбачуваності держави як носія національного інтересу у міжнародних відносинах.

Рис. 5.4. Джерела формулювання національних інтересів.

Автором *концепції національного інтересу* є *Г. Моргентгау* («У захист національного інтересу» (1948 р.)). Доповнення концепції переважно належать представникам політичного реалізму та неореалізму, зокрема: Дж. Розенау, К. Уолтцу, Р. Арону та ін. Головними *ознаками національного інтересу* реалісти визначають такі:

- національні інтереси є об'єктивною стабільною основою зовнішньополітичної діяльності держави, що переважає над універсальними моральними принципами;
- національні інтереси, що охоплюють питання суверенітету та територіальної цілісності, є основою раціональної політики держави;
- реалізація національного інтересу залежить від рівня сили держави.

Національні інтереси розрізняються за своїм значенням та впливом на міжнародній арені. За цією ознакою їх можна *класифікувати* на:

- головні (життєво важливі)/другорядні;
- постійні/змінні;
- довгострокові/кон'юнктурні.

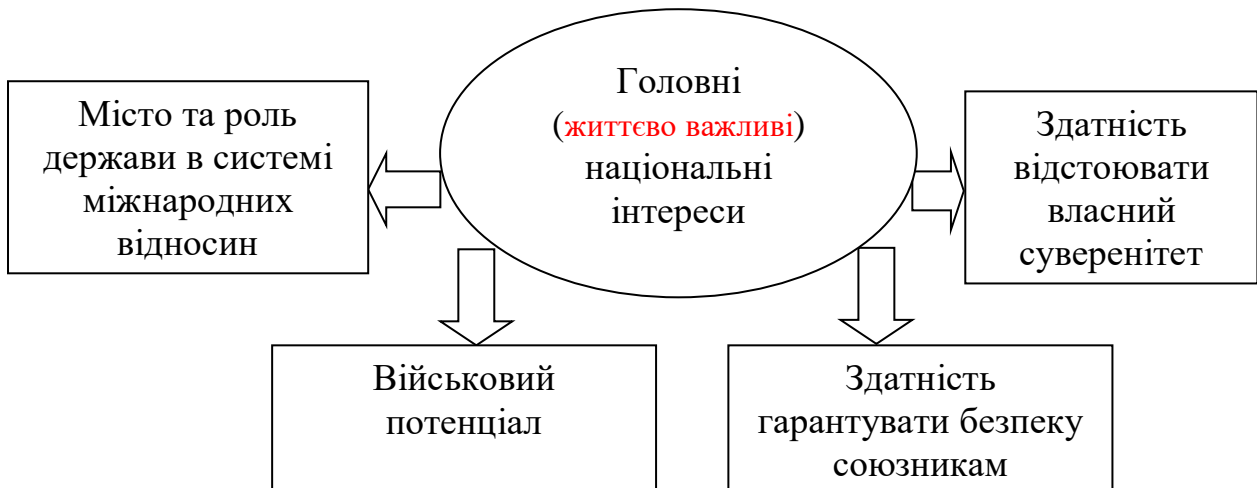

Рис. 5.5. Параметри головних (життєво важливих) національних інтересів

Таблиця 5.1

Класифікація національних інтересів держави

<i>Критерій</i>	<i>Види національних інтересів</i>
Сфера інтересів	<ul style="list-style-type: none"> • Політичні; • економічні; • військові; • ідеологічні; • культурні; • інформаційні.
Рівень стійкості у часі	<ul style="list-style-type: none"> • Безпосередні (до 1 року); • короткострокові (1–5 років); • середньострокові (5–20 років); • довгострокові (20–50 років); • майбутні (від 50 років).
Ступінь пріоритетності	<ul style="list-style-type: none"> • Стратегічні (захист національних інтересів); • тактичні; • оперативні.
Відносини між акторами	<ul style="list-style-type: none"> • Конфронтаційні; • спільні.
Географічна спрямованість	<ul style="list-style-type: none"> • Глобальні; • регіональні; • локальні.

Мірою вимірювання національних інтересів є **сила**, що виступає основним зовнішньополітичним ресурсом будь-якої держави у міжнародних відносинах. Сила та національні інтереси являють собою взаємодоповнюючі поняття. Основою та метою національних інтересів є збереження та збільшення сили держави. Сила держави становить інструмент реалізації національних інтересів.

У теорії міжнародних відносин поняття сили традиційно вживається у двох значеннях:

- power – здатність держави перетворювати власну потужність на політичний вплив;
- force – військова сила держави.

Поняття «**сила**» є центральним у теоріях класичного реалізму, що розглядають головною метою та причиною дій держав на міжнародній арені нарощування сили. Г. Моргентау визначає співвідношення **сили держав** за допомогою матеріальних та нематеріальних чинників (рис. 5.6). Співвідношення сили між державами можна змінити тільки переважаючою силою. Боротьба між акторами міжнародних відносин є джерелом постійних конфліктів.

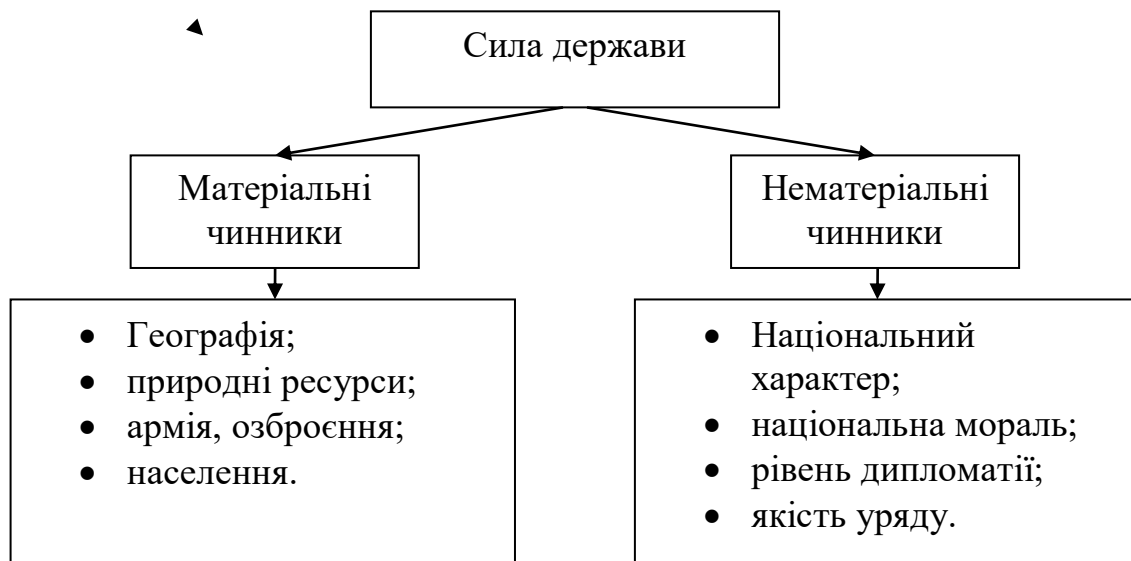

Рис. 5.6. Чинники співвідношення сили держав

Представники політичного **реалізму** розглядають силове протистояння держав як природний стан міжнародних відносин. Тобто сила є інструментом досягнення національних інтересів та боротьби з іншими державами. Потужність держави на міжнародній арені характеризують три головні **види сили**:

- військова;
- економічна;
- політична.

Військова сила, відповідно до поглядів реалістів, являє собою ступінь та інтенсивність реального впливу збройної потужності держави на міжнародній арені. Довгий час у теорії та практиці міжнародних відносин саме цей вид сили вважався визначальним. Ступінь та інтенсивність застосування військової сили, об'єкти її застосування встановлюються насамперед характером та спрямованістю зовнішньополітичних цілей, таким чином, військова сила є одним із засобів політики держави.

Сила держави залежить від ресурсів, що є в її розпорядженні та складаються з сукупного військового потенціалу держави, економічного, територіального та демографічного, організаційного та культурного капіталів. Таким чином, для оцінки силового потенціалу держави у міжнародних відносинах важливим є визначення **складових** сили та їх наявності у держави (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Джерела сили держави

Джерело сили держави	Складові джерела сили держави
Територія	Географічне положення; клімат; природні ресурси; наявність виходу до морів.
Населення	Етнічний склад; тривалість життя; гендерний та віковий склад; рівень освіти; мобілізаційні можливості.
Економіка	Тип економіки; технології; управління; капіталізація.
Военно-промисловий комплекс	Рівень та масовість озброєння; управління; наявність зброї масового ураження.
Політична система	Ступінь легітимності влади; внутрішньополітичний консенсус.
Міжнародне становище	Участь у блоках; наявність союзників; дипломатичні можливості.
Інфраструктура	Транспорт; шляхи сполучення; інформаційні технології.

Стратегія «м'якої сили» вперше була сформульована в 1990 р. представником неоліберального напрямку *Дж. Насм*. «М'яка сила» є формою військово-політичної стратегії, що передбачає здатність досягати бажаних результатів на основі добровільної участі, симпатії та привабливості.

Ресурсами «м'якої сили» є:

- культурно-ціннісна привабливість – засновується на розповсюдженні масової культури. Серед інструментів просування культурно-ціннісної привабливості слід назвати створення національних торгівельних мереж в інших країнах, розповсюдження національного кінематографа, популярної музики, організацію спортивних змагань тощо;
- національно-державна та економічна моделі розвитку;
- привабливість політичної моделі.

Запитання для самоперевірки

1. Проаналізуйте причини переважання держави як актора міжнародних відносин.
2. Перелічіть джерела державної сили.
3. Наведіть класифікацію держав за обсягом суверенітету.
4. Що розуміється під зовнішньополітичною діяльністю держави?
5. Проаналізуйте класифікацію зовнішньополітичних дій держави.
6. Охарактеризуйте головні ознаки державного суверенітету у міжнародних відносинах.
7. Дайте оцінку застосуванню засобів обмеження державного суверенітету в сучасних міжнародних відносинах.
8. Проаналізуйте функції національного інтересу в міжнародних відносинах та внутрішній політиці держави.
9. Перелічіть джерела формулювання національних інтересів.
10. Проаналізуйте основні положення реалістичної концепції національного інтересу.
11. Виділіть критерії та наведіть варіанти класифікацій національних інтересів у міжнародних відносинах.
12. Проаналізуйте пріоритетність видів сили держави у сучасних міжнародних відносинах.

Практичні завдання

1. Економічний, воєнний, політичний потенціал, розмір території і чисельність населення держави визначають місце країни в ієрархії міжнародних відносин та її політику на світовій арені. Серед держав сучасного світу виділяють три групи країн:

- а) великі держави;
- б) держави – регіональні лідери;
- в) малі держави.

А. Підберіть як приклад по 5 держав для кожної групи.

Б. Опишіть їхнє місце і роль у системі міжнародних відносин.

Теми рефератів

1. Принцип національного суверенітету в системі міжнародних відносин.

2. Юрисдикція держави в системі міжнародних відносин.

3. Проблеми типології держав у системі міжнародних відносин.

Тестові завдання

1. *Основою всіх дій держав на міжнародній арені є:*

- а) національний інтерес;
- б) сила;
- в) економічна політика;
- г) торгівля.

2. *Геополітичний аспект національних інтересів передбачає:*

а) обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування змісту національних інтересів;

б) забезпечення політичної стабільності й утримання влади правлячих еліт;

в) збільшення надходжень у бюджет від зовнішньоекономічної діяльності;

г) збереження свого місця й ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та інформаційної експансії.

3. *Внутрішньополітичний аспект національних інтересів передбачає:*

а) обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування

змісту національних інтересів;

б) забезпечення політичної стабільності й утримання влади правлячих еліт;

в) збільшення надходжень у бюджет від зовнішньоекономічної діяльності;

г) збереження свого місця й ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та інформаційної експансії.

4. Тактичні національні інтереси:

а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;

б) визначають життєво важливі інтереси;

в) є сукупністю національних інтересів, реалізація яких дозволяє негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;

г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

5. Стратегічні національні інтереси:

а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;

б) визначають життєво важливі інтереси;

в) є сукупністю національних інтересів, реалізація яких дозволяє негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;

г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

6. Оперативні національні інтереси:

а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;

б) визначають життєво важливі інтереси;

в) є сукупністю національних інтересів, реалізація яких дозволяє негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;

г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних

національних інтересів.

7. Макродержави в міжнародних відносинах:

а) це держави, що організовують міжнародне середовище та виступають як центри сили і впливу;

б) мають помірний зовнішній аспект суверенності, їм притаманні невелика кількість населення і невеликий розмір території;

в) мають слабкий зовнішній суверенітет, населення і територія у них обмежені, сильно залежні від інших держав;

г) мають потужну військову силу, але слабкий ресурсний потенціал.

8. Мікродержави в міжнародних відносинах:

а) це держави, що організовують міжнародне середовище та виступають як центри сили і впливу;

б) мають помірний зовнішній аспект суверенності, їм притаманні невелика кількість населення і невеликий розмір території;

в) мають слабкий зовнішній суверенітет, населення і територія у них обмежені, сильно залежні від інших держав;

г) не мають державного суверенітету.

9. Передумовою для ефективної діяльності держави на міжнародній арені є:

а) наявність ядерної зброї та потужного військового флоту для досягнення переваги у стратегічному плані;

б) володіння великою кількістю військових баз на території зарубіжних країн, а також належність до військово-політичного союзу НАТО;

в) здатність використовувати переваги матеріальних і нематеріальних чинників для досягнення політичної мети;

г) ідеологічна перевага.

10. Процеси глобалізації охоплюють насамперед спільноту:

а) країн, що розвиваються;

б) країн із перехідною економікою;

в) розвинених країн;

г) аграрних країн.

11. Головними суб'єктами міжнародних відносин виступають:

а) держави;

б) міжнародні державні організації;

- в) міжнародні неурядові організації;
- г) транснаціональні корпорації.

12. Положення теорії політичного реалізму, що позначає ситуацію рівноваги між державами, – це:

- а) баланс сил;
- б) нейтралітет;
- в) паритет;
- г) компроміс.

13. Здатність держави досягати цілей у зовнішній політиці шляхом суттєвого впливу на політику інших держав – це:

- а) військовий потенціал;
- б) сила держави;
- в) колоніалізм;
- г) військова міць.

14. Сукупність дій держави та її інститутів за межами суверенної території для реалізації національних інтересів – це:

- а) світова політика;
- б) зовнішня політика;
- в) національна політика;
- г) глобальна політика.

РОЗДІЛ 6 НЕДЕРЖАВНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- 6.1. Поняття та класифікація недержавних акторів міжнародних відносин
- 6.2. Міжнародні організації як актори міжнародних відносин
- 6.3. ТНК у системі міжнародних відносин
- 6.4. Субнаціональні актори міжнародних відносин
- 6.5. Тероризм як актор міжнародних відносин

Ключові поняття: глобалізація, інтеграція, дезінтеграція, глобальне управління, міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, субнаціональні актори, тероризм.

6.1. Поняття та класифікація недержавних акторів міжнародних відносин

Після створення Вестфальської системи у 1648 р. держави визнавалися єдиними акторами міжнародних відносин, що обумовлює їх визначення у теорії міжнародних відносин як традиційних. Протягом ХХ ст. на міжнародній арені з'явилися нові, недержавні актори, котрі усвідомлено окреслюють зони своїх політичних та економічних інтересів, мають вплив на світові процеси.

Прихильники *політичного реалізму* вважають суверенні держави єдиними найвпливовішими акторами міжнародних відносин. Реалісти віддають перевагу матеріальним елементам акторства – основною метою урядів є ефективна політика щодо захисту національних інтересів. Представники реалізму впевнені, що міжнародними акторами виступають лише могутні, конфліктні та кооперативні держави. Проблеми інтеграції недержавних акторів до міжнародної системи привертають увагу фахівців-міжнародників *неоліберального напрямку* з 1960-х рр., коли були опубліковані роботи Арнольда Волферса («Актори

у світовій політиці»)²², Джона Бертона, Джеймса Розенау, есе Джозефа Ная та Роберта Когейна «Транснаціональні відносини та світова політика»²³.

Представники неолібералізму стверджують, що з другої половини ХХ ст. держави втрачають можливість контролювати всі сфери політичного та економічного життя, таким чином, з'являються альтернативні державам актори, що набувають легітимності у міжнародній системі. Джозеф Най та Роберт Когейн трактували світову політику як розгалужену мережу, що складається з різноманітних акторів міжнародних відносин, таких як: багатонаціональні корпорації, транснаціональні громадські рухи, неурядові міжнародні організації, фінансові групи. Головна увага дослідників має приділятися аналізу зв'язків, що формуються незалежно від територіальних кордонів держав та перебувають поза контролем їхніх центральних органів.

Вищезгадані риси сучасної міжнародної системи сприяють підвищенню ролі *багатосторонньої дипломатії* у світовій політиці. Багатостороння дипломатія відрізняється від традиційної двосторонньої дипломатії суб'єктним складом. Акторами багатосторонньої дипломатії, поряд із державами, виступають міжнародні організації, транснаціональні корпорації, котрі змагаються за вплив із професійними дипломатами та політиками.

Зростання ролі недержавних акторів обумовлено такими тенденціями розвитку світової політики:

- масштабна транснаціоналізація світової економіки;
- гібридизація міжнародних акторів та переплетення їхніх функцій;
- отримання нетрадиційними акторами доступу до ресурсів, що надають їм можливість впливати на політичний процес або навіть

22 Wolfers A. The Actors in World Politics

23 Nye J. S., Keohane R. O. Transnational Relations and World Politics

формуванню його, зважаючи на власні інтереси;

- кардинальні зміни державних акторів, що полягають у розширенні їхнього ресурсного потенціалу та збільшенні ефективності нових типів ресурсів «м'якої сили».

Умовами набуття суб'єктом статусу недержавного актора міжнародних відносин є:

- транснаціональність. Діяльність недержавного актора має поширюватися як мінімум на дві країни, актор має бути самостійним у взаємодії з державними і недержавними акторами. Дж. Най та Р. Когейн зазначали, що транснаціональність не виключає геоцентричності і що більшість транснаціональних гравців пов'язані з державами;

- наявність організаційної структури та чітко визначених цілей. Рівень складності організаційної структури визначається за ступенем її централізації, формалізації та спеціалізації діяльності. Наявність розвинутої організаційної структури має забезпечувати здатність актора досягати своєї мети.

Таким чином, міжнародні недержавні актори являють собою неоднорідну групу, що складається з різноманітних *елементів*, як-от:

- субнаціональні структури;
- національні та міжнародні неурядові організації;
- індивіди;
- корпорації та бізнес-сектор;
- релігійні групи, професійні спортивні асоціації тощо;
- кримінальні та терористичні угруповання.

Класифікація неурядових акторів міжнародних відносин здійснюється за різними критеріями, що обумовлено широким спектром цілей, що їх переслідують неурядові актори на міжнародній арені. Недержавні міжнародні актори поділяються на:

- легітимні (визнані) та нелегітимні (девіантні);
- комерційні (ТНК) та некомерційні;
- за цілями діяльності – правозахисні, екологічні та ін.

Політолог *Філіп Тейлор* поділяє недержавних міжнародних акторів за комплексним критерієм, що поєднує ознаки суб'єктності організації, напрямів діяльності та географічного поширення (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Класифікація недержавних міжнародних акторів за Ф. Тейлором

		Економіка	Безпека	Політична сфера	Культурна сфера
Міжнародні урядові організації	Над регіональні	СОТ	НАТО		Ісламська рада
	Регіональні	Асоціація держав Південно-Східної Азії	Багдадський пакт	Рада Європи	Ліга арабських держав
Міжнародні неурядові організації	Над регіональні	ІВМ	Міжнародне товариство за мир і безпеку	Міжнародна організація праці	Міжнародний олімпійський комітет
	Регіональні	Федерація торгових палат ОАЕ	Африканська комісія з прав людини і народів	Організація визволення Палестини	

6.2. Міжнародні організації як актори міжнародних відносин

Важливим за своєю значущістю та роллю недержавним актором міжнародних відносин є *неурядові міжнародні організації*²⁴ (табл. 6.2) – об'єднання громадських організацій, спілок, груп та окремих осіб, що представляють різні держави та створені для сприяння міжнародному співробітництву в політичній, економічній, культурній, науково-технічній та інших сферах. Неурядові міжнародні організації трактуються як форма багатостороннього міжнародного співробітництва громадськості в різних сферах діяльності, що здійснюється на постійній основі.

У міжнародно-правових документах поняття «міжнародні неурядові організації» вживається щодо організацій, котрі діють на національному, субрегіональному, регіональному чи міжнародному рівнях. При цьому визначальним у терміні залишається слово «неурядова», що акцентує на незалежності таких організацій від урядів. На відміну від міжурядових організацій, рішення міжнародних неурядових організацій не мають для держав юридичної сили.

Таблиця 6.2

**Структурно-функціональні характеристики
міжнародних неурядових організацій**

Учасники	Національні громадські організації; національні спілки; фізичні особи, що є громадянами різних держав.
Функції	Інформаційна; консультативна; правотворча.
Сфери діяльності/ прикладні організації	Міжнародна безпека/«Світ без воєн і насильства»; економічна/«Центр міжнародного співробітництва», «Центр економічних ініціатив»; культурна/«Міжнародне товариство сучасної музики»; науково-технічна/«Всесвітня асоціація промислових і технологічних дослідницьких організацій»; екологічна/«Грінпіс», «Всесвітній фонд дикої природи»; гуманітарна/«Міжнародний комітет Червоного Хреста», «Лікарі без кордонів», Міжнародний комітет порятунку; права людини/«Міжнародна амністія», «Міжнародна федерація з прав людини»; медіа/«Репортери без кордонів», «Комітет захисту журналістів»; спортивна/Міжнародний Олімпійський Комітет; охорона здоров'я/«Лікарі без кордонів», «Міжнародна асоціація жінок-лікарів», «Право на здоров'я».
Рівні діяльності	Національний; субрегіональний; регіональний; міжнародний.
Повноваження	Рішення не мають юридичної сили; незалежні від держави; правове регулювання діяльності внутрішнім законодавством.

Організації неурядового характеру, що діють на постійній основі, виникли в ХІХ ст. Однак їхня кількість суттєво зросла лише у другій половині ХХ ст. За період 1875–1975 рр. у світі було створено понад 35 тисяч міжнародних неурядових організацій. Із моменту виникнення міжнародні неурядові організації продемонстрували свої *переваги*:

- здатність адаптуватися до міжнародних процесів у різних умовах;
- мобільність;
- високий рівень організованості.

Міжнародні неурядові організації виникли як альтернативний інструмент впливу на трансформаційні процеси в міжнародній системі. Наприклад, правозахисні організації реагували на посилення авторитарних тенденцій у країнах світу. **Причини виникнення міжнародних неурядових організацій:**

- завершення процесу утворення централізованих європейських держав;
- становлення громадянського суспільства в державах;
- втрата ефективності традиційних форм дипломатії.

Швидке зростання та популяризація міжнародних неурядових організацій пов'язані з такими чинниками:

- науково-технічний прогрес;
- посилення демократичних настроїв у світовій спільноті;
- загострення глобальних проблем;
- формування у традиційних акторів необхідності використовувати міжнародні інституції як інструмент для вирішення вузьких завдань.

З другої половини ХХ ст. відбулося стрімке зростання кількості міжнародних неурядових організацій. Важливо, що при цьому вони ще й збільшили свій вплив на міжнародну політику та виступили на міжнародній арені як самостійний актор. У сучасних міжнародних відносинах зростає їхній вплив на внутрішню та зовнішню політику держав завдяки здатності здійснювати тиск на державні структури для досягнення власних цілей. При цьому деякі міжнародні неурядові організації є важливим інструментом досягнення найрізноманітніших цілей для багатьох держав.

У теорії та практиці міжнародних відносин виділені **критерії відповідності** акторів статусу неурядових міжнародних організацій:

- некомерційний характер, самофінансування за допомогою членських або благодійних внесків;
- організація не може використовувати чи пропагувати

насильницькі методи. Відповідно до цього критерію не визнаються як неурядові міжнародні організації визвольні рухи, повстанці та інші збройні угруповання, навіть якщо їхні дії легітимні та відповідають міжнародному праву, наприклад, Організація визволення Палестини;

- організація не повинна бути залучена до політичної діяльності з метою боротьби за владу. Цей критерій виключає з кола неурядових міжнародних організацій політичні партії та їхні опозиційні об'єднання;
- неурядові міжнародні організації за своєю юридичною природою є приватними та об'єднують приватних осіб, можливо, державних діячів, але не держави.

У доктрині міжнародного права неурядові міжнародні організації розрізняють за особливостями *статусу їхніх учасників*:

- організації, специфіка членства в яких має чіткі вимоги, та організації з невизначеним членством;
- організації з колективним та індивідуальним членством.

Відповідно до критерію членства неурядові міжнародні організації умовно поділяють на такі *види*:

- організації, що об'єднують фізичних осіб;
- організації, що об'єднують національні неурядові організації;
- організації напівофіційного характеру, наприклад, об'єднання національних парламентських груп, представники яких виступають в організації від себе особисто, а не від парламенту;
- організації без фіксованого членства, коли існують лише реєстраційні центри цих організацій у різних країнах.

Бюджети міжнародних неурядових організацій, як правило, складаються зі внесків національних організацій, окремих осіб, приватних пожертв, фондів, іноді зі внесків урядів. У міжнародній практиці не сформовані спеціальні міжнародно-правові акти для регулювання діяльності неурядових міжнародних організацій – їхня діяльність регулюється внутрішнім законодавством окремих країн за аналогією з правовим регулюванням національних неурядових організацій.

Базовою функцією міжнародних неурядових організацій є встановлення зв'язків між державами та недержавними акторами. Відповідно, неурядові організації виступають як неполітичні суб'єкти на національному та міжнародному рівнях та є представниками публічної дипломатії. Чинником, що *легалізує діяльність* міжнародних неурядових організацій і сприяє встановленню довіри між урядами та неурядовими міжнародними організаціями, є національна *реєстрація* установчих актів, у яких викладено їхні цілі та завдання.

Функціями міжнародних неурядових організацій є:

- інформаційна – направляють загальну та приватну інформацію зі сфери своєї діяльності державам, міжурядовим організаціям та їхнім органам, зокрема, значною є роль міжнародних неурядових організацій у поширенні знань про права людини;
- комунікаційна – являють собою своєрідний канал зв'язку між урядами та суспільством, між різними країнами, міжнародними органами та діячами;
- консультативна – надають експертні висновки та консультації за запитом;
- фінансова – фінансують навчання, програми та проекти в багатьох сферах;
- правотворча – беруть активну участь у правотворчому процесі та кодифікації міжнародного права, впливають на позиції окремих держав, розробляють проекти міжнародних конвенцій;
- контрольна – забезпечують контроль за дотриманням норм міжнародного права та виконанням конвенційних угод, тобто конкретні дії щодо встановлення фактичного стану справ у сферах, охоплених компетенцією організації, та їхню оцінку з позицій відповідності певному стандарту;
- слідча – за допомогою спеціальних слідчих комісій розслідують міжнародні злочини та надають експертні висновки й рекомендації. Наприклад, Міжнародна амністія створювала слідчі комісії для розслідування систематичного порушення прав людини в Чилі, Руанді, Гаїті.

Вплив міжнародних неурядових організацій на міжнародні процеси є непрямим та здійснюється за допомогою таких **механізмів**:

- формування громадської думки, що може чинити тиск на державні органи при прийнятті ними зовнішньополітичних рішень. Такий механізм впливу має незначний ефект, оскільки ухвалення зовнішньополітичних рішень є багатофакторним процесом із залученням широкого кола акторів та врахуванням різноманітних обставин, а значить, тиск громадської думки не може мати великої ваги;
- співробітництво з міжнародними міжурядовими організаціями за різними напрямками міжнародних відносин. Так, стаття 71 Статуту ООН уповноважує Економічну та соціальну раду ООН, що координує економічну та соціальну діяльність ООН та її спеціалізованих агентств, «проводити належні заходи для консультації з неурядовими організаціями, зацікавленими у питаннях, що входять до її компетенції»;

- залучення недержавних неурядових організацій до процесу формування норм міжнародного права.

6.3. ТНК у системі міжнародних відносин

У сучасних міжнародних відносинах транснаціональні корпорації (ТНК) виступають ключовими акторами. ТНК є типовими бізнес-суб'єктами, найважливіша мета яких – отримання прибутку згідно з принципом максимізації прибутку за загальної мінімізації витрат.

«Кодекс поведінки ТНК»²⁵, розроблений в ООН, містить *визначення ТНК* як підприємства державної, приватної або змішаної форми власності, котре має відділення у двох або більше країнах, функціонує відповідно до певної системи прийняття рішень, що дозволяє проводити узгоджену політику та загальну стратегію за допомогою одного або більше центру прийняття рішень. Філіали ТНК пов'язані між собою відносинами власності або іншими відносинами, користуються загальними знаннями, ресурсами та розподіляють відповідальність між собою в межах ТНК.

Узагальнюючими *ознаками ТНК* є (рис. 6.1):

- реалізація продукції більш ніж в одній країні, при цьому значна частина продукції реалізується за кордоном;
- наявність зарубіжних дочірніх підприємств та філій, розташованих у двох та більше країнах;
- розподіл корпоративної власності між резидентами різних країн, тобто часткова участь у закордонному акціонерному капіталі, що забезпечує контроль над економічною діяльністю зарубіжного підприємства і представляє прями зарубіжні інвестиції;
 - багатонаціональний склад персоналу;
 - величина відсотка продажів, що реалізуються за межами країни базування материнської компанії, не менша за 25%, та частка активів розташована на територіях інших держав.

На практиці, щоб потрапити до категорії транснаціональних корпорацій, що реально функціонують, компаніям достатньо

відповідати будь-якій із перелічених ознак.

Сучасна теорія та практика міжнародної економіки розробила декілька критеріїв поділу ТНК на групи. За *масштабами діяльності* ТНК поділяють на великі та малі. Умовним критерієм є величина річного обороту компанії та кількість зарубіжних філій.

Рис. 6.1. Ознаки транснаціональної корпорації

Крім іншого, як особливий різновид ТНК виділяють транснаціональні банки, що займаються кредитуванням бізнесу та організацією грошових розрахунків у міжнародному масштабі.

За *організаційною структурою* ТНК є багатогалузевими концернами, що поділяються на три групи:

- горизонтально інтегровані ТНК – компанії з підприємствами, що випускають більшу частину продукції, управляють підрозділами, котрі розташовані в різних країнах та виробляють однакову або подібну продукцію (автомобільне виробництво у США, система «fast food»);

- вертикально інтегровані ТНК – мають одного власника та єдиний контроль, під яким об'єднані найважливіші стадії виробництва та керівництво підрозділами у певній країні, котрі виробляють товари, що постачаються в їхні підрозділи в інших країнах;

- роздільні (диверсифіковані) ТНК – охоплюють підприємства з виробництва продуктів харчування, косметики, реалізації вин тощо, керуються підрозділами, розташованими в різних країнах та не об'єднаними вертикально чи горизонтально.

У цілому транснаціональні корпорації являють собою великі

інтегровані корпорації із зарубіжними активами, союзи корпорацій різної національної приналежності, що домінують в одній або декількох сферах економіки або мають серйозні можливості та економічний вплив у країні базування, а подекуди й за її межами. Окремі компанії (або їхні підрозділи) ТНК тісно пов'язані єдиними виробничо-технологічними процесами з головною компанією, що розробляє та проводить єдину глобальну чи континентальну стратегію (шляхом володіння часткою або участі у їхньому капіталі), незалежно від того, на якій території діють ці організації. Тобто ТНК властиве встановлення системи міжнародного виробництва, проникнення в передові галузі виробництва, швидкий розвиток яких передбачає наявність масштабних капіталовкладень та залучення висококваліфікованого персоналу. Все це забезпечує їх від можливих спроб націоналізації.

Оскільки сфера інтересів ТНК не обмежується територією однієї чи кількох держав, як недержавні актори світової політичної системи ТНК створюють особливу архітектуру відносин із державами, що часто приводить до виникнення між ТНК та національними урядами конкурентних відносин. У таких конкурентних відносинах ТНК мають деякі *переваги*:

- ТНК менш сприйнятливі до світових політичних криз, ніж держави;
- власники та топ-менеджмент ТНК мають власні канали комунікації і зв'язку з елітами та державною владою, що дає їм можливість встановлювати й розвивати ділові контакти, брати участь у вирішенні завдань регіонального чи глобального масштабу, налагоджувати взаємообмін інформацією, минаючи офіційні органи зовнішніх відносин;
- наявність приватних коридорів та каналів транснаціонального транзиту капіталів, ресурсів, персоналу, що дають можливість своєчасно перетинати державні кордони, незважаючи на дії митних, прикордонних та інших служб;
- глобальні ТНК мають потужні спеціальні служби, власну бізнес-контррозвідку і бізнес-розвідку.

У теорії міжнародних відносин проблеми впливу ТНК на світову політику є предметом гострих дискусій. Консенсус науковців існує щодо ролі ТНК у *світовій економіці*: ТНК традиційно вважають несучою конструкцією сучасної економіки. У період глобалізації ТНК фактично вийшли з національної юрисдикції. Однак через лобізм вони продовжують взаємодіяти з державами, котрі за допомогою різних юридичних, політичних, економічних та кадрових механізмів

продовжують впливати на ТНК, що створює складну структуру коаліційних взаємодій у цій сфері.

Звіт «Глобальні тенденції – 2030: альтернативні світи»²⁶ Національної ради США з розвідки, відзначає зростання впливу ТНК на зовнішню та внутрішню політику держав як стійку тенденцію. За експертними оцінками, недержавні актори, ТНК, субнаціональні об'єднання та «одиниці» (територіальні анклав, великі міста та агломерації, відокремлені економічні райони та ін.) домінуватимуть у світовому політичному просторі у процесах протидії глобальним викликам. Посиленню недержавних акторів, малих груп та «випадкових коаліцій» сприяють нові технології – політичні, інформаційно-комунікаційні, фінансові, мережеві.

Унаслідок посилення ТНК формується *транснаціональна еліта*, що є власником найбільших транснаціональних акторів. Опорою для їхньої влади стане «глобальний консенсус громадської думки», що об'єднує еліти та представників середнього класу. При цьому роль держав у світовій політиці та глобальному управлінні не буде втрачена, але національні уряди виступатимуть у ролі сил, що організують гібридні коаліції держав та недержавних акторів. Такі гібридні коаліції трансформуватимуться відповідно до безпекових викликів, тобто їхня структура організована за проєктним принципом, прийнятим у бізнесі. Експерти звіту «Глобальні тенденції – 2030: альтернативні світи» вважають, що держави не братимуть безпосередньої участі у створенні гібридних коаліцій, а будуть лише координувати чи консультувати їхню діяльність. Таким чином, зростання впливу ТНК приводить до зміни функцій держав та державних структур, котрі все більше еволюціонуватимуть у бік загальної координації, контролю та спостереження.

Масштаб впливу ТНК на політику держав безпосередньо пов'язаний із їхньою здатністю створювати синергетичні коаліції за інтересами, залучаючи до них інші ТНК. Водночас держави ніколи не були такими залежними від ТНК, як у сучасній міжнародній системі. ТНК мають великі можливості для втручання у внутрішньополітичні

процеси національних держав і для впливу на їхню зовнішню політику.

Посилення ролі ТНК на світовій арені – це стійка тенденція, проте вона найближчим часом не може привести до перетворення ТНК на абсолютно самостійних акторів, котрі своїми вчинками будуть спроможні протистояти інтересам та політиці національних держав. ТНК намагатимуться все більше впливати на політичний курс держав і використовувати їхніх можливості для досягнення своїх цілей у міжнародних відносинах.

6.4. Субнаціональні актори міжнародних відносин

Остання третина ХХ ст. пов'язана з початком становлення та розвитку третього рівня міжнародної взаємодії, що поєднує національний та наднаціональний рівні. Проявом цих процесів є вихід регіонів держав на міжнародну арену та їх інституалізація. Інституалізація *субнаціонального рівня* міжнародних відносин має велике значення, оскільки цей рівень взаємодії має значний коопераційний потенціал зі знизеним рівнем конфронтації.

Це пов'язане зі специфікою субнаціональних акторів міжнародних відносин та історичним контекстом становлення їхньої міжнародної діяльності. Першими на міжнародну арену вийшли внутрішньодержавні регіони країн Західної Європи та Північної Америки, що було обумовлено частковим переходом владних повноважень від держав-націй до наднаціональних та субнаціональних акторів. Для федеративних США, ФРН, Канади ці процеси на старті мали плавний поступальний характер та прискорилися в умовах збільшення масштабів глобалізації.

Умови виходу регіонів на міжнародний рівень визначаються специфікою розвитку окремих держав. У американських штатів юридична можливість міжнародної діяльності регіонів існує з моменту заснування держави, але протягом довгого часу вони не мали відповідних партнерів – діагональні зв'язки заборонялися центральною владою. Канадські провінції характеризуються унікальними рисами культурного розвитку та мають значний ступінь самостійності щодо виходу на міжнародні ринки. Конституція ФРН 1949 р. є зразковою у сфері правового регулювання міжнародної діяльності регіонів – у ній не просто розмежовано повноваження та сфери контролю між федерацією та регіонами, але передбачено механізм обов'язкового врахування позиції земель ФРН.

Субдержавні актори активно виявляють себе і на **наднаціональному рівні** міжнародних відносин. Так, у Європейському Союзі все більше повноважень передається до наднаціональних управлінських структур, але водночас держави здійснюють реформи, що дозволяють субдержавним суб'єктам федеративних та унітарних держав реалізовувати міжнародну активність за різними напрямками. Ідея «Європи регіонів» покликана подолати неповороткість традиційних держав.

Специфікою субдержавних акторів є таке:

- за міжнародно-правовими нормами регіони є вторинними відносно держави і не являють собою класичного державного актора, що обумовлено відсутністю військово-політичних можливостей самостійної міжнародної діяльності;
- регіони можуть використовувати інструментарії державних та недержавних акторів міжнародних відносин.

Таким чином, аналіз міжнародної діяльності субдержавних акторів має враховувати співвідношення політичного та неполітичного чинників. Формально у більшості країн світу, де регіони мають можливість брати участь у міжнародних справах, зовнішньополітична сфера є прерогативою центру. Водночас субнаціональні актори здатні впливати на контекст міждержавних відносин за допомогою міжнародної активності у таких сферах: економіки, науково-освітній, культурній, гуманітарній. **Формами залучення** субнаціональних акторів до міжнародної діяльності держав є:

- включення регіональних представників до складу комісій та робочих груп щодо підготовки міжнародних міждержавних договорів;
- участь представників регіональної влади в міжнародних переговорах;
- презентаційна діяльність на міжнародних виставках;
- участь у великих міжнародних експертно-аналітичних форумах.

6.5. Тероризм як актор міжнародних відносин

У теорії міжнародних відносин сформовані різноманітні наукові підходи щодо трактування поняття «тероризм». Основними критеріями визначення тероризму є його політичні, правові та соціально-психологічні ознаки, що формують загальну дефініцію шляхом виділення основних рис явища тероризму. Прихильники

нормативістського підходу визначають тероризм як «незаконне використання сили проти невинних людей для досягнення певних політичних цілей».

Інший підхід акцентує увагу на *правових аспектах* цього явища та трактує тероризм як використання злочинних дій для досягнення політичних цілей або спосіб дестабілізації політичної системи. Таким чином, тероризм вважається актом, що порушує закон та має правові наслідки для терористів.

Психологічний підхід визначення тероризму орієнтується на розкриття особистісних та соціально-психологічних чинників, що спричиняють дії, котрі викликають загибель невинних людей. Тобто визначення феномена тероризму в соціально-психологічному аспекті відбувається за допомогою концепцій, що розкривають природу людської агресивності та витоки формування психопатологічних варіантів розвитку особистості, або концепцій, що розкривають ідеологічні причини антигуманних дій психічно здорових осіб²⁷.

Синтетичний підхід до визначення тероризму об'єднує наведені вище трактування та формулює *узагальнене визначення* міжнародного тероризму як насильницькі методи та інструменти або загроза їх використання, що застосовують неурядові індивідуальні актори, групи або організації для досягнення своїх цілей.

У контексті синтетичного підходу український дослідник І. Карпець визначив тероризм як міжнародну (охоплює дві або більше держав) або внутрішньодержавну діяльність, спрямовану на створення спеціальних організацій та груп для скоєння вбивств та замаху на вбивства, завдання тяжких тілесних пошкоджень, переміщення та захоплення людей як заручників із метою отримання викупу, насильницького позбавлення людини волі, пов'язану з наругою над особистістю, застосуванням тортур, шантажу. Дослідник Є. Ляхів як основну ознаку тероризму виділив спрямованість акту міжнародного тероризму проти загальнолюдських цінностей, що охороняються як

національним, так і міжнародним правом²⁸.

Методологія синтетичного підходу дозволяє виділити ключові ознаки тероризму, що характеризують його як політичне та соціально-правове явище (рис. 6.2): організоване насильство; відсутність прямого зв'язку між жертвою терористичної атаки та ціллю, котру прагнуть досягнути терористи; тактичною метою тероризму є привернення увагу до проблеми, а стратегічною – досягнення змін у звичних суспільних відносинах; акти тероризму є кримінальними злочинами; використання залякування та ефекту несподіваності як інструменту впливу на суспільство; різноманітність акторів тероризму; показова публічність терористичних актів.

Рис. 6.2. Ознаки тероризму за синтетичним методологічним підходом.

Сучасний тероризм набуває найрізноманітніших форм, котрі *класифікуються* за певними критеріями (табл. 6.3). Останні, у свою чергу, акцентують на тих типах тероризму, що мають вплив на міжнародні відносини.

Таблиця 6.3

Класифікація тероризму в міжнародних відносинах

Класифікаційний критерій тероризму	Типи тероризму
Масштаб поширення	Внутрішньодержавний тероризм; міжнародний тероризм.
Належність до державної влади	Державний тероризм; недержавний тероризм.
Ідентифікація акторів	Етнічний тероризм; релігійний тероризм.
Сфера впливу	Економічний тероризм; політичний тероризм; соціальний тероризм; інформаційний тероризм (кібертероризм).

За критерієм *масштабу поширення* тероризму виділяють внутрішньодержавний та міжнародний тероризм.

Внутрішньодержавний тероризм виникає на фоні внутрішніх суперечностей та є формою внутрішнього політичного протистояння. Таке протистояння може набувати форм групових вбивств, злочинів проти особистості, саботажу. Актором внутрішньодержавного тероризму може виступати державна влада, що здійснює боротьбу з опозиційними силами шляхом розпалювання насильства і страху в суспільстві та встановлення на цій основі диктатури.

Міжнародний тероризм являє собою координоване та систематичне використання насильства організованими групами в міжнародному масштабі. Метою міжнародного тероризму є досягнення власних цілей шляхом дестабілізації ситуації у світі або окремому регіоні. Міжнародний тероризм часто є вираженням ворожої реакції окремих конфесійних, етнічних або соціальних спільнот на процеси світової політики. **Критеріями визначення** міжнародного тероризму є такі ознаки:

- терористичні акти здійснені за межами держав, що представлені терористами або їхніми жертвами;
- терористичні акти спрямовані проти осіб, які перебувають під захистом норм міжнародного права;
- після вчинення терористичного акту в одній державі терорист переховується в іншій, через що виникає питання екстрадиції.

Міжнародний тероризм загрожує світовій безпеці, адже наслідками здійснення міжнародного терористичного акту можуть бути:

завдання шкоди одразу декільком державам; спровоковані соціальні, політичні, національні та релігійні сутички; початок війни між державами; підлив суверенітету чи порушення територіальної цілісності. Ядерний, хімічний, біологічний та комп'ютерний тероризм є найбільш небезпечними для людини та навколишнього середовища видами міжнародного тероризму, оскільки можуть призвести до непоправних наслідків та численних людських жертв, а також екологічних катастроф

Ще одна класифікація заснована на критерії *приналежності терористів до державної влади*. Згідно з нею тероризм можна поділити на *державний і недержавний*. Відмінність між ними полягає в тому, що державний тероризм є відкритим насильством із боку правлячої еліти, спирається на владу та силу державних інституцій, є санкціонованим. Головну зброю державного тероризму становлять репресії. Державний і недержавний тероризм взаємопов'язані та взаємно провокують один одного. Зокрема, державний тероризм стимулює недержавний і унеможлиблює інші способи боротьби з тоталітарним або авторитарним політичним режимом, окрім терористичних.

На основі критерію *ідентичності суб'єктів* терористичної діяльності тероризм поділяють на етнічний та релігійний. Саме ці типи тероризму часто виступають різновидами міжнародного тероризму.

Суб'єктами *етнічного тероризму* є групи, статус яких визначається їхньою етнічною приналежністю. Цей вид тероризму полягає у прагненні досягти зміни форми державного устрою, державного будівництва або часткової зміни становища відповідної етнічної групи. Передумови етнічного тероризму виражаються через протиріччя, пов'язані з нерівномірним розвитком етнічних територій, дискримінацією певної національної групи за расовою, етнічною чи релігійною ознакою, нерівним ступенем свободи доступу різних етносів до ресурсів та ринків.

Акторами *релігійного тероризму* є організації, об'єднані приналежністю до певної релігійної конфесії. Однією з причин виникнення релігійного тероризму є фундаменталізм, котрий у різних формах притаманний усім світовим релігіям. Релігійний тероризм має за мету утвердити релігійну віру терористів і одночасно послабити або знищити інші віросповідання. Об'єкти нападів релігійних терористів розмиті етнічно, географічно та соціально. Релігійна мотивація терористів, як правило, найбільш радикальна та нераціональна. А отже, боротьба з цим видом тероризму шляхом посилення кримінального

законодавства є неефективною, адже застосування жорстких заходів покарання розглядається релігійними терористами як виконання важливої місії ціною власного життя.

За *сферою впливу* сучасний тероризм поділяється на економічний, політичний, соціальний та інформаційний.

Економічний тероризм поширений у міжнародних відносинах та полягає у вимаганні будь-яких матеріальних благ за допомогою шантажу, загрози застосування чи використання насильства. Існує три основні його напрями, що мають вплив на розподіл доходів у міжнародній економіці: шантаж транснаціональних компаній, захоплення заручників, торгівля наркотиками. Основною метою економічного тероризму є дестабілізація фінансової сфери та економіки шляхом зниження рівня життя, створення економічних бар'єрів розвитку економіки, зниження вартості акцій, доведення до процедури банкрутства.

Політичний тероризм представлений підпільними групами, що діють часто автономно, використовують найсучасніші засоби зв'язку, змінюють дислокацію, не втрачаючи при цьому постійних контактів між собою. Його лідери не потребують легітимності, перебувають у повній опозиції до загально визнаних системних відносин. Цілі політичного тероризму мають одночасно риси етнічного, релігійного, економічного та інших типів тероризму, адже часто кінцевою метою різних терористичних угруповань є саме політична влада. Прояви політичного тероризму підривають стійкість політичної системи держави, здатні паралізувати дії влади, послаблюють міжнародну систему.

Соціальний тероризм має на меті повалення урядів, зміну суспільного устрою у будь-якій державі. Характеристика такої форми тероризму полягає в тому, що він не переходить межі країни та не має міжнародного характеру. Розширення маргінальних груп у багатьох сучасних державах, посилення нерівності стимулюють розгортання актів соціального тероризму.

Інформаційний тероризм (кібертероризм) представлений навмисними політично або економічно мотивованими акціями, спрямованими на інформацію, комп'ютерні системи та програми, що набувають форми насильства проти нейтральних об'єктів із боку субнаціональних груп або окремих осіб, котрі зламують комп'ютери державних установ, банків, підприємств, блокують інформаційні потоки, порушуючи роботу спецслужб та корпорацій. Відмінністю цієї форми тероризму від інших є те, що вона притаманна інтелектуальній

сфері та породжує новий вид насильства, що може бути використаний для саботажу урядових та міжнародних установ, завдання економічної шкоди транснаціональним корпораціям, зриву операцій. Це, у свою чергу, може призвести до масових людських страждань або поширення комп'ютерних вірусів.

У сучасних міжнародних відносинах тероризм практично завжди має політичні мотиви та політичну спрямованість, незважаючи на етнічний, національний, економічний або інформаційний характер.

Ефективне протистояння тероризму залежить від виявлення закономірностей його виникнення та поширення. Ключова проблема антитерористичної боротьби полягає в тому, що тероризм є універсальним явищем, притаманним усім державам та суспільствам, незалежно від рівня соціально-політичного, економічного та культурного розвитку. Будь-яка суспільна проблема може стати приводом для терористичної кампанії. Тобто міжнародний тероризм є формою конфлікту, що виникає за умов формування необхідних йому причин. До **чинників посилення міжнародного тероризму** належать:

- послаблення ролі держави як головного актора в умовах соціально-економічної та політичної кризи. Влада не в змозі нейтралізувати та блокувати екстремістські рухи;

- низька ефективність діяльності спецслужб, котрі не вміють вчасно виявити та попередити терористичні акти;

- поширення релігійних, сектантських, революційних, сепаратистських організацій, що наполягають на негайному виконанні своїх вимог без урахування об'єктивних умов та інтересів інших акторів міжнародних відносин;

- популярність принципу застосування насильства в архаїчних суспільствах, що мають давні традиції використання тероризму для вирішення політичних, національних, економічних та інших завдань;

- виправдання і підтримка дій терористів із боку націй, релігійних чи інших груп населення, що засновано на сприйнятті тероризму як визвольних рухів народів, що не можуть домогтися справедливості в інший спосіб.

Причини виникнення та поширення міжнародного тероризму поділяються на три групи: політичні, релігійні та соціально-економічні (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Причини поширення міжнародного тероризму

Політичні причини	Політична нестабільність; застосування терористичних методів державами; неефективність інструментів дипломатії, міжнародного права; криза систем міжнародної безпеки; поглиблення конфлікту Схід-Захід; створення світового інформаційного суспільства; масові маніпуляції свідомістю.
Релігійні причини	Поширення впливу екстремістських релігійних організацій.
Соціально-економічні причини	Нерівномірність економічного розвитку держав світу; низький рівень життя населення окремих регіонів.

Цілі міжнародного тероризму поділяються на два блоки:

- соціально-психологічні – вплив на суспільство шляхом залякування, закріплення у людей тривоги, позбавлення їх відчуття безпеки та впевненості в майбутньому;
- міжнародно-політичні – деструктивний вплив на держави та на міжнародні відносини в цілому.

В умовах розвитку інформаційного суспільства значних масштабів набув соціально-психологічний вплив міжнародного тероризму через Інтернет. За допомогою соціальних мереж та сайтів новин поширюються шокуючі фотографії та відеоролики, що викликають страх. Популярності набули відеозаписи страти полонених бойовиками організацій ісламського фундаменталізму.

Крім соціально-психологічного впливу на сучасне суспільство, не меншого значення міжнародний тероризм надає політичним цілям. Дії міжнародних терористів спрямовані переважно проти держав, їхньої внутрішньої та зовнішньої політики з метою впливу на весь перебіг міжнародних подій загалом. Політичною метою такого впливу є примус публічних політиків, представників органів державної влади або міжнародних організацій до необхідних терористам дій. Також серед цілей терористів значне місце займає руйнування або дестабілізація ключових політичних, конституційних, економічних чи соціальних інститутів і структур сучасних держав та міжнародних організацій.

Запитання для самоперевірки

1. Проаналізуйте історичні передумови виходу недержавних акторів на міжнародну арену.
2. Якими є погляди представників політичного реалізму на роль недержавних акторів у світовій політиці?
3. Як характеризують структуру недержавних акторів представники міжнародного неолібералізму?
4. Охарактеризуйте тенденції зростання ролі недержавних акторів у сучасній системі міжнародних відносин.
5. Перелічіть умови набуття суб'єктом статусу недержавних акторів міжнародних відносин.
6. Наведіть визначення поняття «транснаціональність».
7. Проаналізуйте критерії класифікації недержавних міжнародних акторів за Ф. Тейлором.
8. Якими перевагами наділені міжнародні неурядові організації на міжнародній арені?
9. Розкрийте поняття універсальної міжнародної організації та особливості її юридичного статусу.
10. Проаналізуйте завдання ТНК у міжнародних відносинах.
11. Виділіть конкурентні переваги ТНК над національними державними акторами.
12. Наведіть визначення субнаціональних акторів міжнародних відносин.

Практичні завдання

1. Складіть аналітичну записку, присвячену посиленню впливу у міжнародних відносинах у XXI ст. транснаціональних компаній, політичних партій та рухів, недержавних організацій. Наведіть приклади такого посилення.

Тестові завдання

1. ООН належить до:
 - а) організацій, призначених для вирішення комплексних політичних, економічних, соціальних та екологічних проблем;
 - б) організацій, що регулюють світові фінансові ринки й міжнародні валютно-фінансові відносини;

в) організацій, що регулюють товарні ринки і міжнародні торговельні відносини;

г) регіональних міжнародних організацій.

2. Глобальні міжнародні організації:

а) відкриті для участі всіх держав світу;

б) відкриті для участі держав певної частини світу;

в) охоплюють держави частини регіону;

г) охоплюють тільки недержавних акторів міжнародних відносин.

3. Регіональні міжнародні організації:

а) відкриті для участі всіх держав світу;

б) відкриті для участі держав певної частини світу;

в) охоплюють держави частини регіону;

г) охоплюють тільки недержавних акторів міжнародних відносин.

4. Субрегіональні міжнародні організації:

а) відкриті для участі всіх держав світу;

б) відкриті для участі держав певної частини світу;

в) охоплюють держави частини регіону;

г) охоплюють тільки недержавних акторів міжнародних відносин.

5. Які нові суб'єкти міжнародних відносин з'являються у світовій політиці в останній третині ХХ ст.:

а) ТНК, міжнародні організації;

б) національні держави;

в) лідери національних держав;

г) країни, що розвиваються.

6. Індивіди, як суб'єкти міжнародних відносин, відповідно до концепції реалізму, виступають як:

а) «творці міжнародної політики», які безпосередньо ухвалюють політичні рішення;

б) особи, які не є офіційними представниками держави, але мають моральний вплив у суспільстві;

в) опосередковані учасники міжнародних відносин, які впливають на них як виборці;

г) представники міжнародних організацій.

7. Міжнародний тероризм має:

- а) глобальний характер;
- б) локальний характер;
- в) двосторонній характер;
- г) міжрегіональний характер.

8. Міжнародні організації поділяють на такі групи:

- а) міжнаціональні та міждержавні;
- б) регіональні та міжрегіональні;
- в) міждержавні та регіональні;
- г) міждержавні та неурядові.

9. Транснаціональні корпорації:

- а) є недержавними акторами міжнародних відносин;
- б) є економічними акторами міжнародних відносин;
- в) є державними акторами міжнародних відносин;
- г) не є акторами міжнародних відносин.

10. Визначте головну мету утворення ООН:

- а) розвиток дружніх відносин між націями на ґрунті поважання принципу рівності й самовизначення народів;
- б) міжнародне співробітництво задля вирішення проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру;
- в) підтримка міжнародного миру й безпеки;
- г) формування центру узгодження зусиль націй для досягнення спільних цілей.

11. З-поміж зазначених груп укажіть міжнародні організації, класифіковані за періодом функціонування:

- а) постійні, тимчасові;
- б) глобальні, регіональні;
- в) урядові, неурядові;
- г) універсальні, спеціальні.

12. З-поміж груп міжнародних організацій укажіть ті, що класифіковані за географічним охопленням:

- а) постійні, тимчасові;
- б) глобальні, регіональні;
- в) урядові, неурядові;
- г) універсальні, спеціальні.

13. З-поміж зазначених груп укажіть міжнародні організації, класифіковані за членством держав:

- а) постійні, тимчасові;
- б) глобальні, регіональні;
- в) урядові, неурядові;
- г) універсальні, спеціальні.

14. Членство трьох і більше держав, створення відповідно до міжнародного права, заснування на основі міжнародного договору – це ознаки:

- а) міжнародних відносин;
- б) міжнародного права;
- в) міжнародної організації;
- г) наднаціональності.

15. Кожна з міжнародних міжурядових організацій має:

- а) угоду;
- б) правила процедури;
- в) парламентські органи;
- г) економічні мотиви.

16. Організації, створені на основі міжнародної угоди, – це:

- а) міжнародні міжурядові організації;
- б) міжнародні неурядові організації;
- в) некомерційні організації;
- г) комерційні організації.

17. Одна з особливостей впливу міжнародних організацій на країни-члени:

а) такі організації створюються для координації зусиль держав у тій або іншій профільній галузі;

б) юридичну чинність рішень, прийнятих у межах міжнародної організації, установлюють самі держави-члени міжнародної організації;

в) право організації своїми рішеннями зобов'язувати та уповноважувати фізичних та юридичних осіб держав-членів;

г) у межах своєї компетенції будь-яка організація має право самостійно обирати засоби і способи виконання прав і обов'язків, покладених на неї державами-членами.

18. Міжнародні міжурядові організації за порядком прийняття нових членів поділяються на:

- а) організації із загальною компетенцією, організації зі спеціальною компетенцією;
- б) відкриті, закриті;
- в) правомірні, протиправні;
- г) регіональні, субрегіональні.

19. До державних міжнародних акторів належать:

- а) суверенні держави;
- б) ТНК;
- в) міжурядові організації;
- г) суб'єкти федерації.

20. До недержавних міжнародних акторів належать:

- а) міжурядові організації;
- б) політичні партії;
- в) ТНК;
- г) суб'єкти федерації.

21. Специфічними політичними групами можна вважати:

- а) громадське об'єднання;
- б) організаційні структури;
- в) антидержавний рух;
- г) ТНК.

РОЗДІЛ 7 ЗМІСТ І ФОРМИ МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСІВ

- 7.1. Поняття міжнародного співробітництва
- 7.2. Глобалізація в міжнародних відносинах
- 7.3. Поняття міжнародного конфлікту
- 7.4. Структура та фази розвитку міжнародного конфлікту

Ключові поняття: міжнародне співробітництво, інтеграція, міжнародний конфлікт, фази міжнародного конфлікту, ескалація, примирення, посередництво, гуманітарна інтервенція, миротворча місія, санкції.

7.1. Поняття міжнародного співробітництва

Суб'єктами зовнішньополітичного співробітництва є держави. Передумовою зовнішньополітичного співробітництва є наявність певного масиву спільних інтересів між міжнародними акторами. У випадку, коли характер таких інтересів має надважливе значення, держави можуть навіть припинити конфронтацію між собою, якщо вона мала місце раніше. Однак у такому випадку співробітництво є вимушеним та може мати короткостроковий характер.

Оцінка стану процесу міжнародного співробітництва здійснюється за тими самими критеріями, що і оцінка зовнішньополітичних конфліктів, але з відповідними модифікаціями. Незмінними є критерії кількості учасників та просторового масштабу. При оцінці інтенсивності якісні характеристики мають перевагу над кількісними. При цьому кількісними характеристиками в теорії міжнародних відносин вважається кількість зовнішньополітичних проблем, що викликають кооперативну взаємодію міжнародних акторів. Якісними критеріями є ступінь доповнення зовнішньополітичного співробітництва іншими видами, при цьому особлива увага приділяється війсьній співпраці.

Ступінь розвитку міжнародного співробітництва визначається рівнем дружніх стосунків між акторами та має чотири *стадії* (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Стадії міжнародного співробітництва

Консультативна стадія міжнародного співробітництва передбачає регулярний обмін інформацією між учасниками щодо їхнього ставлення до різних проблем міжнародних відносин. Подібний інформаційний обмін відбувається, як правило, під час безпосередніх зустрічей на рівні міністерств іноземних справ, голів держав, міжнародних організацій, представників вищого менеджменту ТНК.

Стадія координації поєднує інформаційну разом із узгодженням позицій міжнародних акторів з метою уникнення конфронтації. При цьому сторони не беруть на себе зобов'язань щодо уникнення взаємних ворожих дій.

Коаліційна стадія міжнародного співробітництва передбачає розробку спільної позиції щодо стратегії та її реалізації. Таким чином, формується програма узгоджених дій міжнародних акторів. Коаліційна стадія може мати правовий вимір у вигляді підписаного сторонами договору, що надає коаліції довгострокового характеру. На відміну від договірних, особливістю неформальних коаліцій є висока ступінь динамізму. Взаємодія учасників таких коаліцій обмежується спільною підтримкою. Довгострокові коаліції доповнюють спільну підтримку економічною, політичною, військовою взаємодопомогою. Політична коаліція в умовах війни або воєнної загрози може трансформуватися в воєнно-політичний блок. Залежно від форми лідерства коаліції поділяються на:

- симетричні – учасники коаліції приблизно є рівними за своїми можливостями, відсутній очевидний лідер;

- асиметричні – характерна наявність лідера.

Інтеграційна стадія теоретично орієнтована на формування нової держави, що виражається у створенні наднаціональних органів, котрим держави-учасниці передають частину власного суверенітету.

7.2. Глобалізація в міжнародних відносинах

Глобалізація являє собою достатньо складне та динамічне явище, що представлене поєднанням економічних, політичних та культурних аспектів. Поняття глобалізації у сучасній теорії міжнародних відносин має безліч *трактувань*, серед яких найпоширенішими є:

- підвищення відкритості міждержавних кордонів, що складає феномен подолання кордонів та економічного громадянства;
- зростання інтенсивності трансдержавних та транснаціональних рухів капіталу, інформації, послуг та людських ресурсів;
- поширення одноманітних стандартів споживання, організації побуту, самосприйняття на інші частини планети;
- посилення ролі недержавних регуляторів світової економіки та міжнародних відносин;
- формування віртуального простору електронного спілкування, зростання можливостей соціалізації особистості та її безпосереднього включення у світовий інформаційний простір.

У загальному значенні *глобалізація* є процесом поширення в масштабах світової цивілізації наднаціональної мережі асиметричних відносин між усіма міжнародними акторами.

Найважливішими аспектами глобалізації є:

- процес економічної інтеграції;
- трансформація національних економік у світову;
- розвиток світових фінансових потоків;
- універсалізація економічного простору.

Глобалізація визначає характер сучасних міжнародних відносин та має як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Наслідки глобалізації у міжнародних відносинах

Позитивні наслідки глобалізації	Негативні наслідки глобалізації
<ul style="list-style-type: none"> • Поглиблення міжнародного поділу праці, що стимулює виробництво на національному та макрорівні; • економія на масштабах виробництва, скорочення витрат та зниження цін; • раціоналізація виробництва, поширення передових технологій та конкуренції; • підвищення продуктивності праці. 	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення взаємозалежності країн світу; • зростання кризових явищ у світовій економіці; • загострення політичної ситуації та рівня конфліктності.

Глобалізація є певним викликом усталеним принципам міжнародної політики, що вимагає створення ефективної *системи управління* світовими процесами:

- розширюється коло суб'єктів політичного ринку, що впливають на прийняття рішень урядів та міжнародних організацій. Тим самим послаблюються традиційні механізми репрезентації та агрегування економічних і політичних інтересів;

- в останні десятиліття утворилися чисельні регіональні економічні угруповання, що в умовах загальної орієнтації на цінності відкритої світової економіки являють собою потужні інструменти захисту специфічних інтересів суб'єктів, що мають вирішальний вплив на розробку політики в цих угрупованнях;

- відбувається дифузія автономії міжнародних організацій, що виражається в підміні координації економічної політики в міжнародному масштабі боротьбою окремих держав, державних блоків, окремих організацій за вплив на прийняття глобально значущих рішень.

У цілому переваги глобалізації дозволяють покращити становище усім партнерам, котрі, збільшивши масштаби виробництва, підвищують рівень заробітної платні, життєві стандарти. Прихильники глобалізації її кінцевим результатом визначають підвищення добробуту у світі.

Серед експертів існує точка зору щодо можливості глобальної конвергенції доходів. Аргументом слугує таке твердження: країни, що розвиваються, мають вищі темпи економічного росту, ніж

макродержави. Але швидкі темпи розвитку економіки здебільшого характеризують тільки країни Південно-Східної Азії, у той час як інші країни, що розвиваються, мають набагато нижчі темпи розвитку, ніж макродержави, а отже, вигоди цих країн від глобалізації є мінімальними. Результатом описаних процесів є не конвергенція або вирівнювання доходів, а ймовірніше їх поляризація. Зростання розриву в доходах викликає незадоволення з боку країн, що розвиваються, котрі готові боротися за свою долю в світовому виробництві. Таким чином, питання перерозподілу економічних благ у глобальному масштабі є проблемою, що має значні політичні наслідки у вигляді посилення конфліктності сучасних міжнародних відносин.

Глобалізація пов'язана з проблемою потенційної міжнародної політичної нестабільності через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні, як правило, викликають регіональні або глобальні наслідки. Подібна проблема має не тільки теоретичний, але і реальний характер, що підтверджується економічними кризами кінця ХХ – початку ХХІ ст. (включно із сучасною світовою рецесією), наслідком яких є загострення політичних відносин між державами.

Ще одне коло проблем, що є наслідком глобалізації, викликане загрозою втрати контролю за економікою суверенними урядами та його переходу до інших суб'єктів, у тому числі до більш сильних держав, багатонаціональних або глобальних корпорацій, міжнародних організацій. Тобто глобалізація розцінюється як спроба підриву принципу національного суверенітету, що може викликати як у національних лідерів, так і у електорату відчуття безпорадності та неприйняття міжнародних процесів. Подібні настрої легко трансформуються у крайній націоналізм та ксенофобію. На фоні політики протекціонізму це викликає посилення екстремістських політичних рухів, що має потенційну загрозу до загострення політичних конфліктів на міжнародній арені.

7.3. Поняття міжнародного конфлікту

Міжнародні конфлікти розглядаються як боротьба за владу, ресурси та статуси різних акторів, що не задоволені існуючим становищем та прагнуть до зміни системи міжнародних відносин. Загальна теорія міжнародного конфлікту отримала свій розвиток після Другої світової війни. Основним науковим напрямом стала школа

політичного реалізму. Її представники вважають міжнародний конфлікт основою міжнародних відносин, що характеризується залученням різноманітних суб'єктів, котрі переслідують власні цілі, керуючись або національним інтересом (у випадку держави), або іншими завданнями. У широкому сенсі термін «міжнародний конфлікт» охоплює конфліктні відносини, конфліктні дії, кризу та збройний конфлікт.

На сьогодні **теорія міжнародного конфлікту** є синтезом трьох наукових шкіл: позитивно-функціонального конфлікту **Л. Козера**²⁹, конфліктної моделі суспільства німецького політолога **Р. Дарендорфа**³⁰ та загальної теорії конфлікту **К. Боулдінга**. Перелічені теоретичні підходи об'єднують твердження:

- конфлікти є об'єктивною реальністю усіх сфер міжнародного життя;
- не існує універсальних механізмів щодо їх припинення;
- основним завданням людства є ефективне передбачення та управління конфліктами.

Визначення міжнародних конфліктів здійснюється на основі їх **класифікації**, що має першочергове значення для вибору варіантів урегулювання конфліктів. У сучасній теорії міжнародних відносин не існує уніфікованого підходу щодо вибору класифікаційних критеріїв політичного конфлікту у міжнародних відносинах. Найпоширенішими є типології, в основу яких закладено такі **критерії**:

- суб'єктності (міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні);
- кількості учасників (двосторонні, багатосторонні);
- об'єкта (предмета) спору;
- масштабів конфлікту (локальні, регіональні, глобальні);
- форм і засобів міжнародного конфлікту та ступеня інтенсивності;

29

Lewis Alfred Coser

30

Ralf Dahrendorf

- причинності – однопричинних (моноказуальних) конфліктів значно менше за ті, що викликані декількома причинами.

З 50-х рр. ХХ ст. у теорії міжнародних відносин активно застосовуються математичні методи, на основі яких політичні конфлікти поділяють на:

- конфлікти з нульовою сумою;
- конфлікти з ненульовою (позитивною) сумою;
- конфлікти з від'ємною сумою.

Таблиця 7.2

Класифікація міжнародних конфліктів за математичними критеріями

Тип конфлікту	Основні характеристики	Можливість компромісу
Конфлікти з нульовою сумою	Інтереси сторін – абсолютно протилежні, перемога однієї означає поразку іншої та навпаки.	Компроміс неможливий.
Конфлікти з ненульовою (позитивною) сумою	Конфлікт із реальною можливістю досягнення прийняттого для усіх рішення.	Результат компромісу – задоволення інтересів учасників конфлікту.
Конфлікти з від'ємною сумою	Негативні наслідки настають для усіх учасників.	Компроміс неможливий.

Залежно від *масштабів* міжнародні конфлікти поділяються на:

- генералізовані (мають тенденцію до залучення значної кількості країн-учасниць та переростання у глобальні світові конфлікти);
- обмежені.

Доповненням наведеної класифікації є *просторово-географічна типологія* – враховує рівень охоплення політичним конфліктом системи міжнародних відносин:

- глобальні міжнародні конфлікти – не мають просторових меж, від їхнього результату залежить розвиток більшості держав світу, напрями міжнародної політики;
- регіональні міжнародні конфлікти – охоплюють міжнародні відносини в межах одного політико-географічного регіону. Кількість їх учасників обмежена порівняно з глобальними конфліктами, а наслідки є

менш масштабними;

- локальні міжнародні конфлікти – розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та стосуються конкретних проблем та територій. До них належать більша частина двосторонніх, а також інтернаціоналізовані внутрішні конфлікти.

У сучасних умовах, коли можливість глобального міжнародного політичного конфлікту невелика, саме регіональні та локальні політичні конфлікти є основною загрозою миру та безпеці.

З огляду на **форми та засоби**, що їх використовують актори міжнародних відносин, або **ступінь інтенсивності** міжнародного конфлікту, виділяють:

- мирні міжнародні конфлікти;
- збройні міжнародні конфлікти.

Міжнародний збройний конфлікт – збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю. Характеристика міжнародного збройного конфлікту заснована на формулюваннях міжнародних політико-правових документів середини ХХ ст. Зокрема, в Женевських конвенціях 1949 р. міжнародний збройний конфлікт визначається як оголошена війна або інший збройний конфлікт, що виникає між двома або більше сторонами, навіть якщо одна із них не визнає стану війни. При цьому тривалість та кількість жертв конфлікту не впливає на визначення його збройного характеру. Для міжнародного збройного конфлікту визначальними є факт порушення державного суверенітету шляхом збройного втручання та вихід конфлікту за межі окремої національної держави.

Традиційно міжнародний збройний конфлікт трактується як **війна**, що являє собою критичну стадію реалізації політичних протиріч міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав. Війна, як форма силового вирішення політичних конфліктів найвищого ступеня інтенсивності, має такі критерії:

- систематичне застосування сили протягом певного часу;
- застосування у великому обсязі збройних сил сторонами, що конфліктують;
- значні руйнування та жертви як наслідок конфлікту.

7.4. Структура та фази розвитку міжнародного конфлікту

Важливим показником міжнародного конфлікту є його динамічна характеристика, що визначає розвиток конфлікту, – процес зміни конфліктних відносин у взаємозв'язку. Як правило, динаміка міжнародного конфлікту обумовлена засобами, що використовують учасники на окремих фазах конфлікту.

Фаза міжнародного конфлікту характеризується структурними особливостями та виступає відносно автономною системою, що визначається та пов'язана з конфліктом у цілому. Перехід між фазами являє собою якісну зміну конфлікту (рис. 7.2).

Рис. 7.2. Фази міжнародного політичного конфлікту

Перша, *латентна стадія* являє собою виникнення об'єктивної основи конфлікту. *Стадія ініціації* обов'язково супроводжується наявністю конфліктних інтересів та цілей у учасників конфлікту, їхнім незадоволенням існуючими відносинами та прагненням змінити ситуацію на свою користь. На стадії ініціації конфлікту відбувається формування його суб'єктивної складової:

- бачення конфлікту та його сприйняття;
- розробка стратегії боротьби;
- консолідація сторін конфлікту.

Не усі конфлікти в системі міжнародних відносин актуалізуються, тобто об'єктивні протиріччя і навіть усвідомлення конфлікту інтересів не гарантує прямого протиборства сторін. Для переростання конфліктної ситуації у відкритий конфлікт необхідно оформлення суб'єктивної складової конфлікту, формування цілей та шляхів їх

досягнення. Детермінантами цього процесу є колективна ідентичність та загроза груповим інтересам.

Для **фази ескалації** конфлікту важливим є вибір учасниками типу взаємодії, що, у свою чергу, визначається попереднім досвідом, культурними традиціями та історичними прецедентами. Для подолання негативного досвіду необхідно розвивати альтернативні способи взаємодії. На стадії активних дій можлива ескалація конфлікту, що може здійснюватися у двох формах:

- інтенсифікації ворожих дій, коли сторони застосовують ті самі недружні дії одне до одного, але значно частіше;
- посилення дій ворожого характеру.

Як правило, обидва процеси відбуваються одночасно. Наслідком ескалації є поляризація учасників конфлікту та застосування сторонами конфлікту дій у такому порядку:

- обмін нотами;
- взаємні звинувачення;
- відкликання послів для консультацій;
- пониження рівня дипломатичних представництв;
- попередження про серйозну загрозу намірів;
- загроза економічного бойкоту та ембарго;
- посилення ідеологічної пропаганди, спрямованої проти суперника як в країні, так і на міжнародній арені;
- частковий або повний економічний та політичний бойкот, ембарго;
- розрив дипломатичних відносин;
- окремі ненасильницькі воєнні дії (у тому числі повна мобілізація);
- заборона контактів між громадянами;
- повне припинення відносин із іншою державою;
- окреме та обмежене застосування сили і, нарешті, застосування військової сили.

У міжнародних відносинах доцільно виділити чотири групи **чинників, що впливають на ескалацію** конфлікту (рис. 7.3).

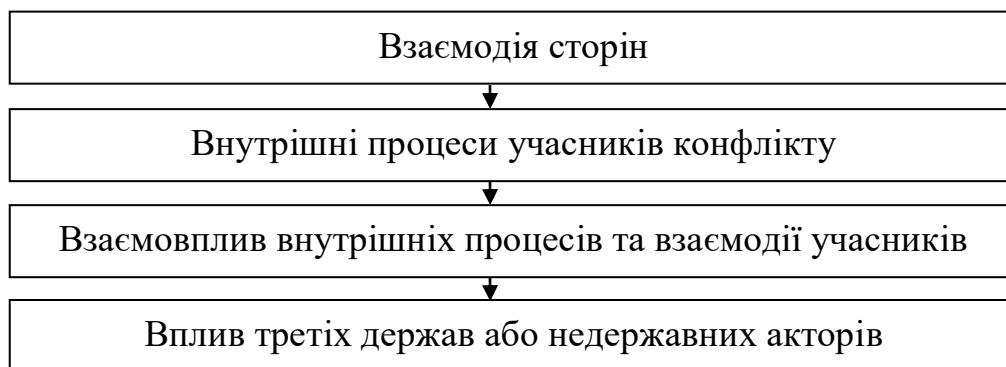

Рис. 7.3. Фактори впливу на ескалацію міжнародного політичного конфлікту

Ескалація міжнародного конфлікту має дві моделі. Перша *модель «напад-захист»* передбачає відповідь однієї сторони на дії іншої з метою збереження статус-кво. Невиконання вимог та фактична відмова від вирішення проблеми викликає нові, більш жорсткі вимоги. У більшості випадків міжнародний конфлікт, що починається за сценарієм «напад-захист», переходить у варіант «напад-напад», що у підсумку закінчується збройним зіткненням.

Модель ескалації конфлікту, що пов'язана зі внутрішніми процесами, визначається як *модель структурних змін*, що має такі ознаки:

- залежність політичних діячів від раніше прийнятих рішень;
- економічні, соціальні, ідеологічні, політичні зміни в суспільстві, що відбулися внаслідок конфлікту як на рівні мас, так і на рівні еліт.

Політикам, які взяли курс на силове вирішення конфлікту, складно відступити від нього. Початок, а потім припинення бойових дій без отримання результатів призводить до дискредитації осіб, які відповідальні за прийняття рішення, внаслідок чого відбувається падіння політичних рейтингів лідерів держав. Зовнішні фактори та конфліктна взаємодія сторін мають вплив одне на одного, що сприяє ескалації. У результаті розвиток конфлікту набуває одночасно циклічної та спіральної форми: ворожі дії становлять основу для інших і призводять до більш високого рівня протидії сторін.

Фаза деескалації міжнародного конфлікту передбачає:

- відмову від воєнних дій усіма учасниками конфлікту або в односторонньому порядку;
- пошук учасниками конфлікту компромісного рішення щодо

об'єкта конфлікту;

- досягнення компромісу.

Результатом деескалації є переведення конфлікту в *стадію врегулювання*, складовими якої є:

- зближення позицій сторін;
- вирішення протиріч щодо усіх об'єктів конфлікту або частково (останнє відбувається частіше).

Конкретний конфліктний процес у міжнародних відносинах не обов'язково містить усі фази. Тривалість кожної фази також не є константою. Індивідуальний розвиток міжнародного конфлікту може проходити настільки складно, що буде періодично переходити від ескалації до деескалації, «затухнувши» тоді, коли одна зі сторін досягне своєї мети за рахунок іншої.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте характеристику стадіям міжнародного співробітництва.
2. Проаналізуйте форми лідерства у міжнародних політичних коаліціях та наведіть їх приклади.
3. Розкрийте значення поняття «глобалізація».
4. У чому сутність антиглобалізму?
5. Проаналізуйте головні протиріччя міжнародних відносин, що викликані глобалізаційними процесами.
6. Обґрунтуйте багатоваріантність поняття міжнародного конфлікту в теорії міжнародних відносин.
7. Розкрийте сутність міжнародного конфлікту у теоріях політичного реалізму.
8. Наведіть класифікаційні критерії міжнародних конфліктів.
9. Проаналізуйте сутнісні характеристики та можливі результати міжнародних конфліктів різних типів.
10. Перелічіть фази міжнародного конфлікту.
11. Дайте оцінку можливим засобам вирішення міжнародного конфлікту залежно від стадії їх застосування.

Практичні завдання

1. Напишіть есе на тему «Глобалізація та її вплив на сучасну Україну».
 - А. Запропонуйте заходи щодо подолання негативних наслідків глобалізації.
 - Б. Визначте позитивні наслідки глобалізації для України та світу в цілому.

Тестові завдання

1. *Стратегічне партнерство передбачає:*

- а) провокування внутрішньої дестабілізації в державі шляхом інформаційних диверсій;
- б) мирну боротьбу між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу;
- в) взаємовигідний спосіб взаємодії у різноманітних сферах суспільного життя;
- г) усе перераховане вище.

2. *Міжнародний конфлікт передбачає:*

- а) провокування внутрішньої дестабілізації в державі шляхом інформаційних диверсій;
- б) мирну боротьбу між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу;
- в) взаємовигідний спосіб взаємодії у різноманітних сферах суспільного життя;
- г) усе перераховане вище.

3. *Одним із дипломатичних способів розв'язання міжнародних конфліктів є:*

- а) міжнародний арбітраж;
- б) добрі послуги та посередництво;
- в) позови до Міжнародного суду ООН;
- г) збройне протистояння.

4. *Одним із правових способів розв'язання міжнародних конфліктів є:*

- а) міжнародний арбітраж;
- б) добрі послуги та посередництво;
- в) обслідування та примирення;
- г) переговори.

5. *Ескалація як фаза міжнародного конфлікту характеризується:*

- а) інтернаціоналізацією внутрішніх конфліктів, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- б) наявністю прихованих протиріч між суб'єктами конфлікту;

- в) зниженням рівня напруги в конфлікті;
- г) комплексним та повним усуненням причин конфлікту.

6. Латентна фаза міжнародного конфлікту характеризується:

- а) інтернаціоналізацією внутрішніх конфліктів, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- б) наявністю прихованих протиріч між суб'єктами конфлікту;
- в) зниженням рівня напруги в конфлікті;
- г) комплексним та повним усуненням причин конфлікту.

7. Деескалація як фаза міжнародного конфлікту характеризується:

- а) інтернаціоналізацією внутрішніх конфліктів, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- б) наявністю прихованих протиріч між суб'єктами конфлікту;
- в) зниженням рівня напруги в конфлікті;
- г) комплексним та повним усуненням причин конфлікту.

8. Врегулювання як фаза міжнародного конфлікту характеризується:

- а) інтернаціоналізацією внутрішніх конфліктів, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- б) наявністю прихованих протиріч між суб'єктами конфлікту;
- в) зниженням рівня напруги в конфлікті;
- г) комплексним та повним усуненням причин конфлікту.

9. Міжнародна економічна інтеграція передбачає:

- а) зближення й узгодження розвитку національних економік;
- б) проведення узгодженої політики між державами у військовій сфері;
- в) регулювання економічних процесів у межах однієї країни;
- г) узгодження інтересів держав у межах міжнародних організацій.

10. Серед суб'єктів міжнародного конфлікту переважають:

- а) ТНК;
- б) міжнародні неурядові організації;
- в) міждержавні організації;

г) держави.

11. Процедура примирення передбачає:

- а) безпосередні переговори сторін;
- б) примирення сторін із обов'язковим виконанням приписів органів примирення;
- в) винесення пропозиції щодо мирного врегулювання спорів;
- г) встановлення фактів спору між сторонами.

12. До дипломатичних засобів урегулювання міжнародних спорів належать:

- а) переговори;
- б) арбітраж;
- в) розгляд спору Міжнародним судом;
- г) усе перераховане вище.

13. До правових (судових) засобів вирішення міжнародних спорів належать:

- а) переговори;
- б) арбітраж;
- в) розгляд спору посередником;
- г) усе перераховане вище.

14. Анексія – це:

- а) передача території однією державою іншій на підставі публічно-правового міжнародного договору;
- б) спосіб придбання території, котра нікому не належить;
- в) насильницьке приєднання території однієї держави до території іншої;
- г) різновид оренди державної території.

15. Нині гостро стоїть питання реформування:

- а) Ради Безпеки ООН;
- б) Ради Європи;
- в) Міжнародного комітету Червоного Хреста;
- г) ЄС.

16. Завданнями альтерглобалізму є:

- а) висунення альтернативної концепції побудови світової системи, майбутні учасники якої не претендують на монополізацію прав

глобального управління, а керуються у власних діях існуючою в суспільстві громадською думкою;

б) висунення концепції побудови світової системи, котра б у цілому співпадала із глобалізмом і доповнювала його симбіозом усіх відомих за історію людства релігійних вчень;

в) висунення альтернативної концепції побудови світової системи, майбутні учасники якої не претендують на монополізацію прав глобального управління, а керуються у власних діях особистою думкою;

г) кожна з вищенаведених цілей відповідає інтересам альтерглобалізму.

17. Сутність альтерглобального руху:

а) рух за модернізовану глобалізацію;

б) рух за технократичну глобалізацію;

в) рух за альтернативну глобалізацію;

г) рух за екологічну глобалізацію.

18. Сатисфакція, за нормами міжнародного права, – це:

а) призупинення прав і привілеїв, котрі випливають із членства в організації; позбавлення права голосу, права на отримання технічної чи матеріальної допомоги; виключення зі членства або зі співробітництва щодо спеціальних питань;

б) правомірні примусові дії, що застосовуються до держави-порушника міжнародного права як засіб примусити її відмовитися від своїх незаконних акцій;

в) форма політичної відповідальності, що може виражатися шляхом вибачення, співчуття, віддання почесні державі, котра постраждала, тощо;

г) правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави, що мають характер адекватних дій та переслідують за мету відновлення принципу взаємності у відносинах між державами.

19. У міжнародному праві під санкцією розуміють:

а) правомірні примусові дії, що застосовуються до держави-порушника міжнародного права як засіб примусити її відмовитися від своїх незаконних акцій;

б) призупинення прав і привілеїв, котрі випливають із членства в організації; позбавлення права голосу, права на отримання технічної чи матеріальної допомоги; виключення зі членства або зі співробітництва щодо спеціальних питань;

в) правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави, що мають характер адекватних дій та переслідують за мету відновлення принципу взаємності у відносинах між державами;

г) форма політичної відповідальності, що може виражатися шляхом вибачення, співчуття, віддання почесі державі, котра постраждала, тощо.

20. Реторсії – це:

а) форма політичної відповідальності, що може виражатися шляхом вибачення, співчуття, віддання почесі державі, котра постраждала, тощо;

б) правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави, що мають характер адекватних дій та переслідують за мету відновлення принципу взаємності у відносинах між державами;

в) призупинення прав і привілеїв, котрі випливають із членства в організації; позбавлення права голосу, права на отримання технічної чи матеріальної допомоги; виключення зі членства або зі співробітництва щодо спеціальних питань;

г) правомірні примусові дії, що застосовуються до держави-порушника міжнародного права як засіб примусити її відмовитися від своїх незаконних акцій.

21. Репресалії у міжнародному праві передбачають:

а) призупинення прав і привілеїв, котрі випливають із членства в організації; позбавлення права голосу, права на отримання технічної чи матеріальної допомоги; виключення зі членства або зі співробітництва щодо спеціальних питань;

б) правомірні примусові дії, що застосовуються до держави-порушника міжнародного права як засіб примусити її відмовитися від своїх незаконних акцій;

в) форма політичної відповідальності, що може виражатися шляхом вибачення, співчуття, віддання почесі державі, котра постраждала, тощо;

г) правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави, що мають характер адекватних дій та переслідують за мету відновлення принципу взаємності у відносинах між державами.

22. У чому полягає сутність реституції:

а) реституція передбачає компенсації за збитки, заподіяні війною;

б) реституція передбачає відшкодування збитків шляхом

повернення в натурі вилученої противником власності;

в) реституція передбачає сплату компенсації за моральну шкоду, заподіяну постраждалій у конфлікті сторони;

г) це правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави, що мають характер адекватних дій та переслідують за мету відновлення принципу взаємності у відносинах між державами.

23. Мирне вирішення спорів є імперативною нормою міжнародного права, що означає:

а) допущення окремих винятків із норми, передбачених Статутом ООН;

б) необов'язковий характер щодо держав, які не є членами ООН;

в) недопущення винятків;

г) усе перераховане вище.

24. Відмінність арбітражу від Міжнародного суду полягає в тому, що:

а) арбітраж діє на постійній основі;

б) арбітраж не є постійним органом;

в) арбітраж складається з 9 суддів;

г) арбітраж не розглядає спори між державами.

25. Для Міжнародного суду є характерним:

а) дія на постійній основі;

б) розгляд справ суб'єктів міжнародних економічних відносин;

в) судді діють як громадяни своєї країни;

г) рішення суду мають консультативний характер.

26. Селективний підхід при регулюванні імміграції передбачає:

а) обмеження державою притоку на свою територію працездатного населення похилого віку та стимулювання притоку робітників молодого віку;

б) стимулювання державою притоку потрібних спеціалістів та обмеження імміграції інших працівників;

в) запровадження державою національного режиму для іноземців – спеціалістів усіх професій;

г) усе перераховане вище.

СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ

Баланс сил – концепція реалізму, що описує систему міжнародних відносин, котра створюється шляхом протиставлення національних інтересів держав, при цьому мир між державами забезпечується шляхом балансування та рівноваги у розподілі сил між державами.

Біполярні міжнародні системи – системи, котрим властива наявність двох центрів сили, могутність і вплив яких ділить міжнародну систему на дві відносно відмежовані підсистеми, відносини між якими найчастіше є конфронтаційними, що виявляється в постійній напруженості і численних локальних конфліктах (період «холодної війни»).

Війна – критична стадія реалізації політичних протиріч міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав; форма силового вирішення політичних конфліктів найвищого ступеня інтенсивності.

Військова сила держави – ступінь та інтенсивність реального впливу збройної потужності держави на міжнародній арені.

Геополітика – політична теорія, що заснована на розкритті залежності зовнішньої політики держави від її географічного положення, клімату, природних ресурсів, масштабів території та ін.

Глобалізація – процес поширення в масштабах світової цивілізації наднаціональної мережі асиметричних відносин між усіма міжнародними акторами.

Дельфійській метод – метод експертної оцінки, що полягає в узагальненні різноманітних експертних позицій стосовно майбутнього розвитку міжнародних відносин.

Зовнішньополітична діяльність держави – діяльність, спрямована на захист національних інтересів, виконання міжнародних зобов'язань та реалізацію зовнішніх функцій держави.

Кількісні методи – статистичні та математичні методи, що використовуються для аналізу різноманітних даних, котрі характеризують процеси міжнародних відносин.

Метод моделювання – побудова штучних, ідеальних, уявних об'єктів, ситуацій, що являють собою системи, елементи й відносини яких відповідають елементам та відносинам реальних процесів у

міжнародних відносинах.

Метод побудови сценаріїв – висунення гіпотез щодо розвитку окремих напрямів міжнародних відносин.

Методи аналізу ситуації – методи та процедури міждисциплінарного характеру, що застосовуються для накопичення та первинної систематизації емпіричного матеріалу.

Міжнародна ввічливість – акт доброї волі (дружелюбності, добросусідства, підкресленої поваги, скасування формальностей, надання пільг, привілеїв і послуг іноземним державам та їхнім громадянам не з огляду на вимоги міжнародно-правових норм, а з доброї волі держави), що дотримується у взаємному спілкуванні держав.

Міжнародна організація – об'єднання держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідні для цього систему органів, права й обов'язки, похідні від прав і обов'язків держав, та автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів.

Міжнародний договір – узгоджене волевиявлення двох або більше суб'єктів міжнародних відносин про встановлення взаємних прав та обов'язків.

Міжнародний збройний конфлікт – збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю.

Міжнародні відносини – сукупність різноманітних зв'язків та взаємовідносин між державами, недержавними акторами на світовій арені.

Міжнародні неурядові організації (МНУО) – організації, що утворюються міжнародною громадськістю з метою встановлення міжнародного співробітництва з актуальних питань міжнародного життя.

Мультиполярні міжнародні системи – системи, що характеризуються наявністю кількох (не менше п'яти) центрів сили, що конкурують та співпрацюють, впливаючи у такий спосіб на характер світового порядку.

«М'яке право» – система правових норм, що складається на основі численних резолюцій ООН, її органів, спеціалізованих закладів і

регіональних організацій. Ці норми позбавлені будь-якого відтінку примусовості.

Наднаціональність – якісна ознака міжнародних організацій, котра зумовлена їхніми цілями, функціями й повноваженнями, переданими їм державами-членами.

Національний інтерес – сукупність внутрішніх та зовнішніх потреб держави у забезпеченні власної безпеки та стійкого суспільного розвитку.

Неореалізм (структурний реалізм) – напрям у теорії політичного реалізму, що виник у 70-ті рр. ХХ ст. На відміну від державоцентричної моделі класичного реалізму, виділяє три рівня аналізу міжнародних відносин: індивіда, державу, міжнародну систему в цілому.

Норми міжнародного права – загальнообов'язкові, формально визначені правила діяльності суб'єктів міжнародного права, що встановлюють для них права та обов'язки, реалізація яких забезпечується юридичним механізмом.

Принципи міжнародного права – юридично узагальнене правило поведінки суб'єктів міжнародного права в певній системі правовідносин.

Прогностичні методи – методи наукового передбачення, що визначають тенденції розвитку міжнародних систем або процесів.

Світова політика – сукупність зовнішньополітичної діяльності держав, міжнародних організацій, партій та політичних рухів, окремих лідерів тощо.

Сила держави – здатність держави захищати власні національні інтереси на міжнародній арені, її зовнішньо- та внутрішньополітичний потенціал, до структури якого входять: військовий потенціал, природні та демографічні ресурси, географічний чинник, економічні потужності, національний характер.

Система міжнародних відносин – відносини глобальної взаємозалежності міжнародних акторів, що утворюють певний міжнародний порядок, за яких дії та міжнародний статус окремої держави залежать від дій усіх інших.

Субнаціональні учасники міжнародних відносин – усі приватні внутрішньодержавні суб'єкти, що активно діють у міжнародному середовищі без посередництва та участі урядів.

Теорія міжнародних відносин – комплексна наука, що досліджує соціально-політичну сферу, в якій відбувається реалізація різноманітних форм діяльності між учасниками самостійних спільнот, що відділені між собою державними кордонами.

Тероризм міжнародний – сукупність суспільно небезпечних у міжнародному розумінні діянь, що тягнуть за собою невинуватого загибель людей, порушують дипломатичну діяльність держав і ускладнюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв'язків між державами.

Уніполярні міжнародні системи – системи, що характеризуються наявністю одного центру сили, котрий визначає характер світового порядку, формує взаємозв'язки та впливає на характер дій інших держав.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Abbott K. W., Faude B. Choosing low-cost institutions in global governance. *International Theory*. 2021. № 13(3). P. 397–426.
2. Babones, S., & Aberg, J. H. Globalization and the rise of integrated world society: deterritorialization, structural power, and the endogenization of international society. *International Theory*. 2019. № 11(3). P. 293–317.
3. Booth K. *The Security Dilemma: Fear, Cooperation, and Trust in World Politics*. London : Palgrave Macmillan, 2008. 272 p.
4. Bove V., Rivera M., Ruffa Ch. Beyond coups: terrorism and military involvement in politics. *European Journal of International Relations*. 2020. № 26(1). P. 263–288. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066119866499>.
5. Bull H. International theory: The case for a classical approach. *World politics*. 1966. № 18(3). P. 361–377.
6. Burton J. W. *Systems, States, Diplomacy and Rules*. Cambridge : Cambridge University Press, 1968. 251 p.
7. Campbel P. J., MacKinnon A., Stevens Ch. R. *An introduction to global studies*. Malden, USA ; Oxford, UK; Chichester, UK : Wiley-Blackwell, 2010. 441 p. URL : http://ewclass.lecture.ub.ac.id/files/2014/09/Patricia_J._Campbell_Aran_MacKinnon_Christy_R._BookFi.org-1.pdf.
8. Christian F. Lewis A. Coser – A Stranger within More Than One Gate. *Sociologický Časopis*. 2013. Vol. 49. No. 6. P. 951–968. URL : https://www.jstor.org/stable/24642545?seq=1#page_scan_tab_contents.
9. Code of Conduct on Transnational Corporations. *United Nations*. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/156251?ln=en>.
10. Conference on Security and Co-Operation in Europe Final Act. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>.
11. *Discord and Collaboration: Essays on International Politics* / ed. by A. Wolfers. Baltimore : Johns Hopkins Press, 1962. 283 p.
12. *Global Trends 2030: Alternative Worlds*. Washington : National Intelligence Council, 2012. 160 p. URL : <https://info.publicintelligence.net/GlobalTrends2030.pdf>.
13. Hoddy E. T. Critical realism in empirical research: Employing techniques from grounded theory methodology. *International Journal of Social Research Methodology*. 2019. № 22(1). P. 111–124.
14. Ikenberry J. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton : Princeton University Press, 2000. 320 p.
15. Kaplan M. A. *System and Process in International Politics*. New York : Wiley, 1957. 283 p.

16. Kinnvall C., Mitzen, J. Anxiety, fear, and ontological security in world politics: thinking with and beyond Giddens. *International theory*. 2020. № 12(2). P. 240–256.
17. Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and Systems / ed. by J. N. Rosenau. New York : Free Press, 1969. 352 p.
18. Meinig D. W. Heartland and Rimland in Eurasian History. *The Western Political Quarterly*. 1956. Vol. 9. Issue 3. P. 553–569. URL : <https://www.jstor.org/stable/444454>.
19. Menderhausen H. Transnational Society vs. State Sovereignty. *Kyklos*. 1969. Vol. 22. No. 2. P. 251–275.
20. Nye J. S., Keohane R. O. Transnational Relations and World Politics: An Introduction. *International Organization*. 1971. Vol. 25. No. 3. P. 329–349.
21. Sassen S. Losing Control? Sovereignty in the Age of Globalization. New York : Columbia University Press, 1996. 128 p.
22. Shortland N. The psychology of terrorism. Abingdon ; New York : Routledge, 2021. 41 p. URL : https://www.researchgate.net/profile/Neil-Shortland/publication/343483822_The_Psychology_of_Terrorism/links/5f73ad5492851c14bca022e0/The-Psychology-of-Terrorism.pdf.
23. Smith W. D. Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum. *German Studies Review*. 1980. Vol. 3, No. 1. P. 51–68. URL : https://www.jstor.org/stable/1429483?seq=1#page_scan_tab_contents.
24. Solis G. D. The law of armed conflict: international humanitarian law in war. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 850 p.
25. Szkudlarek B., Nardon L., Osland J. S., Adler N. J. When context matters: What happens to international theory when researchers study refugees. *Academy of Management Perspectives*. 2021. № 35(3). P. 461–484.
26. The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models. Cambridge : Cambridge univ. press, 2007. 328 p.
27. Tunander O. Swedish-German geopolitics for a new century: Rudolf Kjellén's 'The State as a Living Organism'. *Review of International Studies*. 2001. Vol. 27. Issue 3. P. 451–463. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-international-studies/article/swedishgerman-geopolitics-for-a-new-century-rudolf-kjellens-the-state-as-a-living-organism/291349F31F11AE55879830AE38C90240>.
28. Väyrynen R. A Pioneer in International Relations, Scholarship and Policy-Making. Cham, Switzerland : Springer International Publishing, 2023. 634 p.
29. Viotti P. R., Kauppi M. V. International relations theory. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2019. 448 p.
30. Waltz K. N. The Emerging Structure of International Politics. *International Security*. 1993. Vol. 18. No. 2. P. 44–79. URL : <https://muse.jhu.edu/article/447080>.
31. Wolf R. Between deference and defiance: hierarchical status roles and

international conflict. *International Studies Quarterly*. 2022. № 66(1). sqab063. URL : <https://academic.oup.com/isq/article-abstract/66/1/sqab063/6320819?redirectedFrom=fulltext>.

32. Антипенко І. В. Глобалізація як чинник ризикогенезу: проблема концептуалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 63–67.

33. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк та Г. Філіпчук. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с.

34. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.

35. Боднар В. Теорія позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера. *Науковий збірник Ужгородського університету. Серія : Політологія. Соціологія. Філософія*. 2010. Вип. 14. С. 8–12.

36. Бондаренко В. Історична спадщина теорії міжнародних систем Мортон Каплана. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 3. С. 4–8.

37. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Львів : Кальварія, 2006. 472 с.

38. Герасіна Л., Требін М. «Злами світосистеми»: глобальні зрушення та гібридні виклики. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020 № 4(47). С. 72–93.

39. Гірман А. П., Криша В. В. Регіональні аспекти сучасних міжнародних відносин в умовах світової глобалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2019. Вип. 36. С. 72–78.

40. Гоббс Томас. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 601 с.

41. Дон О. Д. Глобальні тренди міжнародної трудової міграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 21–22. С. 91–96.

42. Євдокимов В. В., Супрунова І. В., Лисак С. П. Ідентифікація властивостей тероризму як загрози національній безпеці. *Економічний простір*. 2021. № 169. С. 7–12.

43. Єремєєва І. А. Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту. *S.P.A.C.E./Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 3. С. 58–61. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7905/Eremeeva%20SPACE%203-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

44. Єремєєва І. А. Держава, як міжнародний актор // Karpova N., Pietsov R., Makarova O., Konchakovska V. etc. *Scientific Foundations of State and Law : collective monograph*. Boston : Primedia eLaunch, 2022. 316 p. P. 273–283.

45. Єремєєва І. А. До питання визначення міжнародного порядку в сучасній політології. *XXI International Scientific and Practical Conference «Scientists and methods of using modern technologies»* (Melbourne, Australia,

May 30 – June 02, 2023). Melbourne, Australia, 2023. P. 371–373.

46. Єремєєва І. А. Національний інтерес та сила держави в практиці міжнародних відносин. *XV Міжнародна науково-практична конференція «Multidisciplinary academic notes. Science research and practice»* (м. Мадрид, Іспанія, 19-22 квіт. 2022 р.). Мадрид, Іспанія, 2022. С. 534–538.

47. Єремєєва І. А. Особливості дефініювання та класифікації міжнародних конфліктів у сучасній політології. *Регіональні студії*. 2019. № 17. С. 55–60.

48. Єремєєва І. А. Передумови трансформації та якісні зміни суб'єктного складу міжнародних політичних конфліктів. *Регіональні студії*. 2020. № 21. С. 109–114.

49. Єремєєва І. А. Практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 123–128.

50. Єремєєва І. А. Проблеми трансформації міжнародних збройних конфліктів у сучасному світі. *Politicus*. 2017. Вип. 6. С. 128–131. URL : http://politicus.od.ua/6_2017/24.pdf.

51. Жуано Д. Світова організація торгівлі / пер. з фр. Київ : К.І.С., 2006. 120 с.

52. Іжнін І. Проблема суверенітету і конфлікту у сучасних міжнародних відносинах. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 32. С. 40–46.

53. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Київ : Наш формат, 2017. 320 с.

54. Конопельський В. Я., Собко Г. М. Міжнародний досвід щодо розуміння поняття політичного тероризму як способу запобігання його вчинення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 14–19.

55. Лисенко І. В., Лисенко А. М. Аналіз співвідношення дефініцій «терор» і «тероризм» як створення теоретичної основи протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2017. Вип. 47(51). Т. 1. С. 239–248. URL : <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/8125c407-187f-4b9f-907f-bdfe949ea64a/content>.

56. Лікарчук Д. Роль міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. № 5. С. 35–44.

57. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин : підруч. Київ : Знання, 2007. 461 с.

58. Назар Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 4. С. 132–136.

59. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий світ», 2015. 492 с.

60. Примуш М. В., Осмолівська А. О. Політико-правові аспекти

міжнародних конфліктів крізь призму системності в міжнародних відносинах. *Політичне життя*. 2021. С. 109–114.

61. Радецький В. Г. Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності. *Вісник Київського міжнародного університету*. 2009. Вип. 9. С. 87–104. URL : <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk9/04.pdf>.

62. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

63. Стрельцов Є. Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 227–234. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_36.

64. Суботін А. Постбіполярна структура міжнародної системи. *Медіафорум*. 2019. № 7. С. 155–174.

65. Троян С. С. Сучасні міжнародні відносини: основні тенденції еволюції. *Вісник Київського міжнародного університету. Серія : «Міжнародні відносини»*. 2009. Вип. 8. С. 21–35. URL : <https://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk8/2.pdf>.

66. Турчин Я. Б., Дорош Л. О., Здоровега М. В. та ін. Основи теорії міжнародних відносин : навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. 244 с.

67. Хар О. Ю. Класифікація міжнародних неурядових організацій: ключові функціональні особливості. *Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 94–99.

68. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин : навч. посібник. Львів : Новий світ-2000, 2009. 357 с.

69. Шергін С. О. Реалізм і модернізм в американській політології міжнародних відносин: еволюція «реалістичної» парадигми. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 107(1). С. 13–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_107%281%29__6.

70. Шпакович О., Шаламберідзе М. Правотворча діяльність міжнародних організацій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 116(3). С. 108–114.

71. Шпура М. І., Кульчицький О. С., Комолаєва Т. М., Єфіменко Г. А. Аналіз підходів, механізмів і способів, що використовує НАТО та інші міжнародні організації з безпеки для врегулювання сучасних воєнних конфліктів. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*. 2019. № 3(67). С. 28–35.

Навчальне видання

Єремєєва Ірина Анатоліївна

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Підручник

Редактори, оригінал-макет–
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактор *О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 12.01.2024 Формат 60x84/16. Гарнітура – Times. Друк цифровий.
Папір офісний. Ум.-друк. арк. 8,14. Обл.-вид. арк. 8,750. Тираж 30 прим. Зам. № 05/23-п

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rrv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018